

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ФАН ВА ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ЗЕБО ХАКИМЖОН ҚИЗИ БОТИРОВА

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБИ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ
ИНГЛИЗ ТИЛИДА ЛЕКСИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

(монография)

“USMON NOSIR MEDIA”

Наманган – 2023

УЎК: 373+811.111

КБК: 81.432.1

Б – 86

Ботирова, Зебо

Умумтаълим мактаби ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш технологияси / монография / Зебо Ботирова; Наманган: Usmon Nosir media, 2023. – 156 б.

КБК: 81.432.1

Мазкур монографияда Умумтаълим мактаби ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш технологияси каби масалалари ёритиб берилган.

Тақризчилар:

Муродилла Якуббаев – PhD, доцент.

Зоҳиджон Содиқов – DSc, доцент.

Монография Наманган давлат университети Кенгашининг 2023 йил 10 сентябрь куни бўлиб ўтган йиғилишида нашрга тавсия этилган. (Баённома № 10)

ISBN: 978-9910-743-03-0

© Зебо Ботирова, 2023

© “Usmon Nosir media”, 2023

МУНДАРИЖА

КИРИШ	4
I-БОБ. УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИ 5 – 6-СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ИНГЛИЗ ТИЛИДА ЛЕКСИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ	8
1.1.§ Умумтаълим мактаблари 5 – 6-синфларида инглиз тили ўқитишнинг лингвометодик масалалари	8
1.2.§ 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш тамойилларининг методик таҳлили	24
Биринчи боб юзасидан хулосалар	50
II-БОБ. 5 – 6-СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ИНГЛИЗ ТИЛИДА ЛЕКСИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАЗМУНИНИНГ МЕТОДИК ТАВСИФИ	52
2.1.§ 5 – 6-синф инглиз тили дарсларида лексик компетенцияни ривожлантириш методикаси	52
2.2.§ Ўқувчиларнинг лексик компетенциясини ривожлантиришга мўлжалланган машқлар таҳлили	73
Иккинчи боб юзасидан хулосалар	104
III-БОБ. 5 – 6 СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ИНГЛИЗ ТИЛИДА ЛЕКСИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ТАЖРИБА-СИНОВ ИШЛАРИ	106
3.1.§ 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш бўйича ўтказилган тажриба-синов ишларининг мақсад ва вазифалари ва мазмунни	106
3.2.§ Тажриба-синов ишлари якуний натижаларининг статистик таҳлили	115
Учинчи боб юзасидан хулосалар	127
ХУЛОСАЛАР	130
ТАВСИЯЛАР	132
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	133
ИЛОВАЛАР	146

КИРИШ

(фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Жаҳонда мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳамкорлигининг кенгайиши чет тиллар, айниқса, инглиз тилини ўрганишга бўлган қизиқиш, эҳтиёж ҳамда интилишларни кучайтирмоқда. Ривожланган мамлакатлар таълим тизимида инглиз тилини мактаб давридан жадаллаштирилган услубларда ўрганишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Умумтаълим мактабларида инглиз тилини ўқитишда коммуникатив ёндашув асосида ўқувчиларнинг тил ва нутқий компетенцияларини ривожлантириш долзарб масалага айланмоқда. Айниқса, А1 ва А2 даражалар учун инглиз тили ўқитиш мазмунида қайд этилган лингвистик компетенцияни эгаллаш, уни нутқий мулоқотда қўллай олиш малакасини ривожлантириш устувор вазифага айланди. Хорижий мамлакатлар тажрибаси ўқувчиларга инглиз тилини ўргатишда лексик компетенцияни ривожлантиришга асосланган ўқитиш усулларини яратиш ва такомиллаштириш лозимлигини кўрсатмоқда.

Дунёда ўқувчиларнинг чет тилда лексик компетенциясини ривожлантиришга йўналтирилган ўзига хос муқобил технология, машқ ва мультимедиали таълим дастурларидан фойдаланишнинг лингвометодик тизимини яратишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шахсга йўналтирилган ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш (Accent Language Center), ўқувчиларда коммуникатив, интегратив ва компетенциявий ёндашувлар асосида лексик компетенцияни ривожлантириш (Task-based learning, Language-based learning, Content-based learning, Project-based learning) масалалари бўйича илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш назарий-амалий аҳамиятга эга бўлиб, хориж мамлакатлари тажрибаларини ўрганиш ва лексик компетенцияни ривожлантиришга доир илмий изланишларни амалга оширишнинг долзарблигини кўрсатади.

Республикамиз умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларга инглиз тили ўргатиш жараёнида лексик компетенцияни ривожлантиришнинг методик асослари яратилган. Ўзбекистон Республикаси

халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида “Узлуксиз таълим тизимини сифат жиҳатидан янгилаш, профессионал кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, ўқитиш усулларини такомиллаштириш, таълим жараёнини индивидуаллаштириш тамойилларини босқичма-босқич амалга ошириш, халқ таълими соҳасида замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва инновацион лойиҳаларни жорий этиш” вазифалари белгиланган [5]. Бу борада ўқувчиларнинг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантиришнинг самарали моделини такомиллаштириш, коммуникант (реципиент, продуцент) ва когнезант шахсини камолга етказиш, инглиз тили ўргатиш жараёнида ўқувчиларнинг лексик компетенциясини ривожлантиришга қаратилган замонавий метод ва технологияларни таълим муҳитига жорий этиш вазифасини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги, 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармонлари, 2021 йил 19 майдаги ПҚ-5117-сон “Ўзбекистон Республикасида хорижий тилларни ўрганишни оммалаштириш фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 8 майдаги 124-сон “Узлуксиз таълим тизимининг чет тиллар бўйича давлат таълим стандартини тасдиқлаш тўғрисида”ги, 2017 йилдаги 610-сон “Таълим муассасаларида чет тилларни ўқитишнинг сифатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни таъминлашга муайян даражада хизмат қилади.

Монографиянинг асосий мақсади ўқувчиларнинг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш методикасини такомиллаштиришдан иборат.

Мазкур мақсадларни амалга ошириш, ўз навбатида, қуйидаги вазифаларни тақазо этади:

ўқувчиларнинг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш тамойилларини аниқлаштириш;

инглиз тили лексикасини ўргатишнинг лингвометодик жиҳатларини такомиллаштириш;

ўқувчиларнинг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантиришнинг лингвометодик моделини такомиллаштириш;

ўқувчиларнинг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантиришда юзага келадиган қийинчиликларни бартараф этиш йўллари ишлаб чиқиш;

Монографияда назарий (қиёсий, таҳлилий), диагностик (кузатиш, суҳбат, сўровнома), педагогик тажриба-синов, математик-статистик таҳлил, умумлаштириш усулларида фойдаланилди.

Монографиянинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

ўқувчиларнинг инглиз тилида фаол, нофаол, реал, потенциал, вокобуляр ва новокабуляр лексикасини ривожлантириш тамойиллари уларни оғзаки ва ёзма нутқий фаолиятда қўллаш (usage) жараёнларининг дидактик продуктогенлигини таъминлаш асосида такомиллаштирилган;

инглиз тили лексикасини статик даражаси продуктивлигига эришиш алгоритми танлаш, тақсимлаш, таснифлаш ва тақдимот босқичларининг методик типологиясини лингвометодик ёндашув билан қайта алоқага киришув даражаси барқарорлигини белгилаш орқали такомиллаштирилган;

ўқувчиларнинг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш моделининг амалий компоненти тақдимот, машқ ва нутқда қўллаш каби босқичларнинг арттерапия, ҳаракатли, дидактик, ролли, имитацион ўйин технологиялари билан интернал интеграциясини таъминлаш асосида такомиллаштирилган;

ўқувчиларнинг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантиришда юзага келадиган тилга оид ва тиллараро маъновий, вазифавий ва шаклий қийинчиликларнинг олдини олишнинг методик тузилмаси коммуникатив ва компетенциявий

ёндашувларнинг идентифлигига устуворлик бериш асосида такомиллаштирилган.

Монографиянинг илмий аҳамияти 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш лингвометодик илмий муаммо сифатида илмий-назарий жиҳатдан ўрганилганлиги, ўқувчиларнинг лингвистик компетенциясини ривожлантиришда лексикани ўргатишнинг ўзига хос педагогик-психологик ва методик хусусиятлари белгиланганлиги, муаммони ўрганишга доир коммуникатив ва компетенциявий ёндашувларнинг таҳлил этилганлиги билан изоҳланади.

Монографиянинг амалий аҳамияти 5 – 6-синф ўқувчиларининг лексик компетенциясини ривожлантиришга мўлжалланган машқ ва топшириқларга асосланган ўқув-услубий қўлланмаларни амалиётга жорий этилганлиги, бу жараёнда ўзбек ва рус тилларининг эътиборга олинганлиги билан белгиланади.

I-БОБ. УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИ 5 – 6-СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ИНГЛИЗ ТИЛИДА ЛЕКСИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ- НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

1.1.§ Умумтаълим мактаблари 5 – 6-синфларида инглиз тили ўқитишнинг лингвометодик масалалари

Ўзбекистон Республикасида демократик тамойиллар устувор бўлган янги жамият қуриш, бозор муносабатларига асосланган кучли иқтисодиётга эга давлат барпо этишга йўналтирилган босқичма-босқич амалга оширилаётган ислохотлар доирасида таълим ва тарбия соҳасига жиддий эътибор қаратилмоқда. Мамлакатимизда таълим-тарбия соҳасига замонавий ахборот технологияларини жорий қилиниши, жадаллик билан ривожланаётган глобаллашув, дунё бозорида рақобат тобора кучайиб бораётган бир даврда, демократик тараққиёт, модернизация, янгиланиш борасида белгиланган мақсадларга эришишда энг муҳим қадрият ва ҳал қилувчи куч бўлган билимли ҳамда интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш муҳим омил бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 майдаги ПҚ-5117-сон “Ўзбекистон Республикасида хорижий тилларни ўрганишни оммалаштириш фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, шунингдек бошқа директив хужжатларда ушбу соҳанинг истиқболини белгиловчи омиллардан биридир [2; 3; 6].

Мазкур қарорларга мувофиқ, чет тилларни умумтаълим мактабларининг 1-синфидан бошлаб, оммавий тарзда ўрганиш жорий этилди. Инглиз тилини ўрганиш нафақат тилнинг лингвистик томонини ўрганиш, балки ўрганилаётган тилдаги маданий меросни ўзлаштиришга эришилади. Нутқий компетенциялар-тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш, ёзув фаолиятларини ўргатиш жараёнида ўқувчи эгаллаган ижтимоий-маданий ва лингвистик тажрибасини бойитиб боради. Мулоқотдошларнинг бир-бирини тушунишлари чет тилни билишнинг асосий мезони ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 8 майдаги 124-сон “Узлуксиз таълим тизимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори билан тасдиқланган умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ҳамда умумий ўрта таълимнинг чет тили фани бўйича малака талаблари асосида тузилган бўлиб, Халқ таълими вазирининг 2017 йил 3 июндаги 190-сонли буйруғи билан тасдиқланган ва умумий ўрта таълим мактабларининг 1 – 9-синфлари учун амалиётга жорий этилган [10].

Ўрта умумтаълимнинг чет тил бўйича малака талабаларини яратишда Европа Кенгашининг “Чет тилни эгаллашнинг Умумевропа компетенциялари: ўрганиш, ўқитиш, баҳолаш” тўғрисидаги ҳужжати (Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment (CEFR)да умумэтироф этилган халқаро меъёрлар ҳисобга олинди. Ушбу халқаро меъёрлар асосида Ўзбекистон Республикасининг узлуксиз таълим тизимида чет тилларни ўрганиш бўйича янги Давлат таълим стандартлари ва ўқув дастури ишлаб чиқилди [43].

5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантиришнинг лингвометодик асосларини кўриб чиқиш қуйидаги тушунчаларни таҳлил қилишни тақозо қилади: 1. Инглиз тили ўқитиш шароити. 2. Инглиз тили ўқитиш мақсадлари. 3. Инглиз тили ўқитиш мазмуни. 4. Инглиз тили ўқитиш метод ва тамойиллари [56].

Юқоридаги методик тушунчалардан биринчиси шароитдир. Шароит инглиз тили ўқитиш методикасидаги бирламчи методик тушунча бўлиб, ундан келиб чиққан ҳолда жамият тараққиётининг буюртмаси таълим мақсадлари белгиланади. Шароит лингвометодик тушунчаси қамровига тил ўрганувчининг психологик ёш хусусиятлари (диққат, идрок, хотира ва таффакур), умумий савияси, тил тажрибаси, ўқув юртининг тури (мактаб), инглиз тилини табиий ёки суъий нутқий вазиятларни ҳосил қилиш орқали ўргатиш, синфдаги ўқувчиларнинг умумий сони, инглиз тили ўқув фанига ажратиладиган дарс миқдори (соатлари/вақт) каби методик масалалардан иборат.

Инглиз тилини ўргатишда ўқувчиларни ёш хусусиятларини билиш ва ўқитишда уларни ҳисобга олиш муҳим психологик мезонлардан бири ҳисобланади. Инглиз тилини қуйи синфларда ўргатиш юқори босқичларда инглиз тилини ўргатишдан кескин фарқ қилади. Биринчидан, қуйи синфларда ўқувчиларга инглиз тилини ўйин, қўшиқ, тез айтиш, ашулалар тарзида ўргатилиши хос бўлса, юқори синфларда эса ўқувчилар тилларни ўргатишни солиштириш, таққослаш ва таҳлилий-қиёсий тарзда ўргатиш усули илмий методик тадқиқотларда тавсия этилган. Иккинчидан, қуйи синфларда ўқувчиларнинг дарсларда тезроқ зерикиши кузатилади. Одатда, кичик синфдаги ўқувчиларнинг ўн дақиқадан ёки ундан кейин диққат ва қизиқишлар секинлаша бошлайди. Ёш ўқувчилар кўпроқ худбин бўлиб, индивидуал эътиборга муҳтож бўладилар.

Психологияда ёш даврларини табақалаштириш бўйича Э.Шпингер, К.Бюлер, А.Маслоу, Ж.Пиаже, Дж.Келли тадқиқотларида фикр ва мулоҳазалар баён этилган. Психология фанида ёш даврларини табақалаштириш бўйича қатор ёндашувлар мавжуд. Масалан, тадқиқотчилардан Э.Эриксон ёш даврларини 8 даврга бўлишни таклиф қилган: 1-давр – гўдаклик; 2-давр – илк болалик; 3-давр – ўйин ёши; 4-давр – мактаб ёши; 5-давр – ўспиринлик; 6-давр – ёшлик; 7-давр – етуклик; 8-давр – қарилик даври [66].

Когнитивистик йўналиш асосчиларидан Ж.Пиаже, Дж.Келли каби тадқиқотчилар инсон ривожланишини қуйидаги 4 даврга ажратишни таклиф қилганлар: 1. Туғилишдан 2 ёшгача бўлган давр. 2. 2 ёшдан 7 ёшгача бўлган давр. 3. 7 ёшдан 12 ёшгача бўлган давр. 4. 12 ёшдан кейинги давр [66].

Психологлардан Л.С.Выгоцкий, Л.И.Божович, Д.Б.Белконин, А.А.Люблинская, В.А.Крутеский, А.В.Петровскийлар ҳам ёш даврларини ўзига хос табақалаштириш назарияларини яратдилар. Улар орасида Д.Белкониннинг таснифи ёшни даврлаштиришда алоҳида ўрин тутиб, етакчи фаолият назариясига асосланади. Бу назарияга кўра ҳар бир ёш даврида бирор фаолият тури инсон шахси шаклланишида асосий роль ўйнаши алоҳида уқтириб ўтилади.

Бу ёш даврлари Д.Белконинга кўра куйидагилар: 1. Гўдаклик даври – туғилгандан 1 ёшгача; Асосий фаолият – бевосита эмоционал мулоқотдан иборат бўлади. 2. Илк болалик даври – 1 ёшдан 3 ёшгача; Асосий фаолият – предметли фаолиятдан иборат бўлади. 3. Мактабгача давр – 3 ёшдан 7 ёшгача; Асосий фаолият – ролли ўйинлардан иборат бўлади. 4. Кичик мактаб ёши даври – 7 ёшдан 10 ёшгача; Асосий фаолият – ўқишдан иборат бўлади. 5. Ўсмирлик даври – 10 ёшдан 15 ёшгача; Асосий фаолият – мулоқотдан иборат бўлади. 6. Илк ўспиринлик даври – 15 ёшдан 18 ёшгача; Асосий фаолият – ўқиш ва касб танлашдан иборат бўлади [66].

5 – 6-синф ўқувчилари ёш хусусияти жиҳатидан ўсмирлик даврига тўғри келади. Ўсмирлар учун тенгдошлари билан ижтимоий мулоқот етакчи фаолият бўлиб қолади. Таълим-тарбия жараёнида билиш жараёнларининг ўсиши, ўсмирда қизиқишларини ортишига туртки бўлади, билиш фаолияти мактаб дастуридан ташқарига чиқади, мустақил ўқий бошлайди. Ўсмирнинг тафаккурида танқидийлик, мустақиллик ҳосил бўлиши кузатилади. Бу даврда ўқитувчи ўқувчиларга ўқув материалларини таққослашни, қиёслашни, солиштиришни, ўз фикрини тўғри, равон ва аниқ ифодалаш йўлларини тушунтириб беришлари лозим. Ўқув фаолиятида ўқув материални ўзлаштириш даражасида, умумий интеллектуал ривожланишида турли даражадаги ўқувчиларни учратиш мумкин. Ўқув фаолиятидаги камчиликлар кичик синфларда билинмаган бўлса, 5 – 6-синфларда ўзлаштириши кескин фарқланадиган болалар кўзга ташланиб қолади.

Ўсмирда назарий, шаклий ва рефлексив тафаккур турлари шаклланади. Хотира ва идрок жараёнларида ҳам интеллектуализация ҳосил бўла бошлайди. Ўсмир ўқув материалларини ўрганиш, тушуниб идрок қилиш, эслаб қолишни ўргана бошлайди. Ўсмирларнинг ўз-ўзини англаши сифат жиҳатидан ўзгаради. Ўзи ҳақида ўйлаш, ўзини бошқалар билан таққослаш ўсмирнинг асосий хусусиятларидан биридир. Ўсмир ўз камчиликлари ҳақида ўйлайди, ўзидан қоникмаслик ҳисси пайдо бўлади. Кўпчилик ўсмирлар

катталарга ўхшайдиган ўз тенгдошларига ўхшашга ҳаракат қиладилар.

Маълумки, инглиз тилини ўқитишда ўқув жараёнини ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олинган ҳолда ташкил қилиш таълим ва тарбияда муваффақиятни таъминловчи омиллардан биридир. Энг муҳими ўқув вазифа ва топшириқлари ўқувчиларнинг қизиқиш ва қобилиятларига яраша бўлиши керак. У ўқувчига ҳаддан ортиқ қийинчилик туғдирмаслиги лозим. Психологик маълумотларга кўра мазкур ёшдаги ўқувчилар тез ривожланадилар, натижада, улар тез чарчайдиган, жаҳли чиқадиган, ўжар бўлиб қоладилар. Шунинг учун 4 – 5-синфларда тил ўрганишни унчалик фаолликни талаб қилмайдиган иш турлари билан алмаштириш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу айниқса, дарс охирида жуда зарурий фаолиятдир.

4 – 5-синф ўқувчилари билан 5 – 6-синф ўқувчиларининг ёш хусусиятларини таққослашдан, шу нарса маълум бўлдики, 4 – 5-синф ўқувчилари учун муҳими ўқиш фаолиятидир. 5 – 6-синф ўқувчилари учун эса чет тилда гапиришни кўпроқ хоҳлайдилар. Бу ёшдаги ўқувчиларда мустақилликка интилиш, ўз-ўзини бошқариш каби хусусиятлар кучли кузатилади. Баъзан бир ўзини бутун синфга қарши қўйиб, бошқалар олдида ўзини кўрсатиш, бошқалар олдида ўзининг қобилиятларини намоён қилиш истаги кучли бўлади.

Юқорида баён қилинганларнинг барчаси чет тил ўқитиш ва ўқувчилар фаолиятини назорат қилишни қийинлаштиради. Бунинг олдини олиш учун инглиз тили дарсларида тил ўргатишда махсус машқларни бажариш зарур. Уларни мустақилликка интилиш истагини қондирилишига ғамхўрлик қилиш, уни тўғри йўлга солиш лозим.

Ўқувчи ривожланишининг психологик даврлаштиришга кўра, 10 – 11-ёшдаги ўқувчилар ўсмирлик даврига тўғри келади. Бу ёшда ўқувчиларни янги, қизиқарли ва фойдали маълумотларни ўрганишга ўзларида эҳтиёж сеза бошлайдилар. Бу ёш ўқувчида ўқув мотивларини шакллантириш учун қулай давр бўлиб хизмат қилади.

Ушбу даврда 5 – 6-синф ўқувчилари билиш, ўз-ўзини англаш қобилияти шаклланиб боради, ақлий жараёнлар яхшиланади. Ўсмирлар аллақачон барча ҳаракатларини тартибга солиш ва бошқариш имкониятига эга бўлади. Ўқувчининг ақлий ривожланишига таълим-тарбия жараёни тубдан таъсир қилади. Бундай ҳолда, таълим тизимида оғзаки ва ёзма нутқни эгаллаш ва ривожлантириш ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Тадқиқотларда 5 – 6-синфлардаги монологик нутқнинг ўқувчиларда сусти ривожланишини кузатилади. Баъзи ўсмирлар сўзларнинг визуал маъносига қараганда кўпроқ грамматик шаклига эътибор қаратишади, бу эса машғулотнинг бошланғич босқичида грамматик кўникмаларни шакллантириш жараёнида юзага келадиган қуйидаги қийинчиликларни юзага келтиради: 1. Нутқда грамматик ҳодисаларни қўллаш (функционал) жараёни билан боғлиқ қийинчиликлар; 2. Грамматик ҳодисаларнинг шаклий (формал) жараёнлари билан боғлиқ қийинчиликлар; 3. Грамматик ҳодисаларнинг маъновий (семантик) томонлари билан боғлиқ қийинчиликлар.

Тадқиқотчилардан Г.И.Мокроусова 5 – 6-синф ўқувчиларининг ижтимоий мулоқотда тажрибаси камлиги, коммуникатив алоқа фаолиятининг психологик омил сифатида номукамаллигини алоҳида таъкидлаб ўтади. Ўқиш жараёнидаги муваффақият ёки муваффақиясизлик ўқувчиларнинг ўқув фанларига бўлган муносабатини шакллантиришга таъсир қилади. Муваффақият ижобий ҳис-туйғуларни уйғотади, тобора кўпроқ муваффақиятли натижаларга эришиш истагини ривожлантиради. Муваффақиясизлик ўқувчиларда мавзуга бепарво муносабатни пайдо бўлишига, дарсга бўлган эътибор ва диққатни сусайишини келтириб чиқаради. Ўқувчининг сўз бойлигини оширишга қаратилган машқларни танлаш ва тақсимлашда ўқитувчи ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиши керак.

И.А.Зимняя, В.П.Кузовлев, С.Ю.Николаев, В.С.Цетлин, Н.Д.Галсковаларнинг психология ва чет тилларни ўқитиш методикасига оид тадқиқотларида қуйидаги хусусиятлар алоҳида таъкидлаб ўтилади [86; 96].

1. Ўқувчининг шахсига йўналтирилган хусусиятлар (мотив, қизиқиш ва мойилликлари). Уларга таяниш таълим ва коммуникатив мотивациянинг юқори даражасини таъминлашга ёрдам беради;

2. Ижтимоий-маданий омиллар, ёшга боғлиқ хусусиятлар, коммуникатив компетенция, ҳиссиётлилик. Ушбу хусусиятларни ҳисобга олиш ўқувчиларни табиий мулоқотга тайёрлаш учун қулай шароитларни яратишга имкон беради.

Мазкур ёшдаги ўқувчилар учун ўзини катталардек тутишга интилиш кучли бўлиши кузатилади. Ўсмирлар энди ёш болалар эмас, буни ўзлари ҳам яхши ҳис этишади. Улар катталар билан бўлган муносабатларида ўзларига нисбатан катталардек муносабатда бўлишларини хоҳлайдилар. Бу ёшда ўқувчилар кўпинча ўзларининг кучларига ортиқча баҳо бериб юборишади. Ўсмирлар фаолият ва ҳатти-ҳаракатларида ўзларини катталардек тутиш, баъзи масалаларни ечишда мустақил бўлишга интилиш кучли бўлиши кузатилади. Айни ҳудди шу ёшда ўсмирларда касбга бўлган қизиқиш, мактабда ўрганиладиган ўқув предметларига нисбатан табақалаштирилган муносабатлари шакллана боради. Улар ўқув предметларини “биринчи даражали ва иккинчи даражали”ларга ажрата бошлайди. Кўпинча кераксиз фанлар қаторига ижтимоий-гуманитар фанларни қўшишади. Минг афсуски, шу фанлар қаторига чет тил фанини ҳам киритилади.

Психологик тадқиқотларда 5 – 6-синф ўқувчилари тафаккурининг мантиқий кетма-кетлиги, масалаларг танқидий кўз билан қараш, мустақиллик каби шакллари ривожланади. Инглиз тили ўқитишда 5 – 6-синфларни ўзига хослиги чет тил ўқитишнинг мақсади, тил ўргатиш хусусиятлари, тил материалининг хусусияти (ҳажми ва мураккаблиги) билан белгиланади. Тил материали бўйича асосан асосан фаол минимумни ривожлантиришга эътибор қаратилади. Мазкур фаол минимум оғзаки нутқда ўргатилади. 5 – 6-синфда биз юқорида кўриб ўтган баъзи бир психологик хусусиятлар ўқувчиларда мустақил ишлаш кўникмаларини ҳосил қилишга имкон беради. Мустақил иш шаклларида энг муҳими бу уйда, индивидуал ёки қўшимча ўқишдир.

Маълумки, умумтаълим мактабларида барча ўқув фанлари умумтаълимий мақомда ўқитилади. Жумладан, инглиз тили ҳам умумтаълимий ўқув фани сифатида ўқитилади. Умумтаълим мактабларида ўзбек, рус ва инглиз тиллари ҳам ўқувчиларнинг тилга оид кўникма ва малакаларни ривожлантириш учун хизмат қилади.

Эрта болалиқдан теvarак-атрофдагиларга тақлидан ўрганиладиган ва шахс тафаккури шаклланишида ҳал қилувчи вазифани ўтайдиган она тили бошқа тилларни ўрганишда асос вазифасини ўтайди. Рус ва инглиз тилини ўқитишда она тилини ҳисобга олишдек методик тамойилдан фойдаланилади.

5 – 6-синфларда она тили ўқитишда асосий эътибор ўқувчилар нутқининг оғзаки ва ёзма шакллари шакллантиришга қаратилади. Она тилини яхши билиш мамлакатнинг ижтимоий-маданий ҳаётида фаол иштирок этишга ёрдам беради, бошқа мақсадларга эришишда восита ҳисобланади.

Она тилидан кейин ўрганиладиган тилга “иккинчи тил” мақоми берилади. Мамлакатимизда “иккинчи тил” тушунчаси ўзбекча ўқийдиганлар учун рус тили, рус тилида таълим олувчилар учун эса ўзбек тили демакдир. 5 – 6-синф дастурий талабларига кўра рус тилида лингвистик ва нутқий компетенциялар ривожлантирилади. Рус тилини ўрганиш она тилидаги тажрибага суянишни тақозо этади, ўз навбатида, мазкур тил инглиз тилини ўрганишга муайян таъсирини ўтказади.

Инглиз тилини ўргатишда эса аҳвол умуман ўзгача. Инглиз тили асосан тилнинг лексик, грамматик ва талаффуз томонларини ҳис этиш орқали ўрганилади ҳамда таълим жараёни асосан сунъий муҳитда ўргатилади.

5 – 6-синф ўқувчиларига инглиз тилини ўргатишдан кўзда тутилган мақсад – гапириш (speaking), тинглаб тушуниш (listening), ўқиш (reading) ва ёзув(writing)га оид кўникма ва малакаларни шакллантиришдан иборатдир.

Методист-олимлардан А.А.Миролюбов, И.В.Рахманов, В.С.Цетлин ўқув предметларини таснифлашда уларнинг дидактик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ёндашганлар. Улар қуйидагича

ўқув фанларини гуруҳлашга эътибор қаратишган. Биринчи гуруҳга фан асосларини ўргатадиган табиий ва ижтимоий (физика, химия, тарих ва б.) фанларни киритишган. Мазкур ўқув фанларининг биринчи хусусияти – ўқувчилар онгида фан ҳақида тўғри тасаввур ва тушунчалар ҳосил қилиш учун хизмат қилади. Яна бир хусусияти шундан иборатки, фан асосларини ўқитиш жараёнида шакллантирилаётган кўникма ва малака фан системасига бўйсундирилган бўлади [105].

Ўқув предметларининг иккинчи гуруҳига кўникма ва малакани оширишга қаратилган (ашула, мусиқа, жисмоний тарбия ва б.) фанлар киритилган. Уларнинг асосини муайян умуминсоний фаолият амалиёти ташкил этади.

Тадқиқотчилар инглиз тилини ҳар икки гуруҳ ўртасидаги ўқув предмети деб ҳисоблайдилар, билим ва малакани шаклланишига хизмат қилади деган фикрни илгари сурадилар.

Чет тил ўқитиш методистларидан Т.Қ.Сатторов чет тил предмети куйидаги педагогик-психологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда таснифлайди:

1. Она тили ва инглиз тилида мулоқот учун нутқий муҳит бир-биридан кескин фарқ қилади. Дарсдан ташқари пайтларда ўқувчида инглиз тилида мулоқот қилиш учун муҳит деярли мавжуд эмас. Она тили учун доимо табиий муҳит мавжуддир.

2. Она тили инсоннинг кундалик фаолиятига сингиб кетади. Инглиз тили учун эса бундай имконият мавжуд эмас. Инглиз тили дарсларида ўқувчиларга мулоқотни ўргатиш мақсадида сунъий нутқий вазиятларни вужудга келтириш зарур.

3. Инсон боласи теварак-атрофни она тили ёрдамида идрок этиб тушунади, кишилар билан мулоқотга киради. Чет тил ўқитишда ўқувчилар талаффуз, грамматик ва лексик томонларини ўрганишади. Чет тилда фикр баён этиш ва идрок этиб тушуниш амалий мақсад мақомини олади.

4. Т.Қ.Сатторов билим ва малаканинг ўзаро муносабати нуқтаи назардан ўқув предметларини а) билим ва назария берувчи фанлар (тарих, адабиёт, география); б) амалий малакани шаклланти-

тиришга йўналтирилган фанлар (расм, меҳнат таълими, жисмоний тарбия) каби гуруҳларга таснифлайди. Бу борада чет тил ўқитиш умумий методикаси муаллифларининг фикрига қўшилади ва инглиз тилини юқоридаги икки гуруҳ ўртасидаги предмет деб ҳисоблайди [124].

Ўзбекистонлик таниқли методистларидан Ж.Ж.Жалолов ва С.С.Сайдалиевлар ўқув предметларининг вазифавий, таълимий-тарбиявий хусусиятларидан келиб чиқиб фикр ва мулоҳазалар билдиришган. Ўқув предметларини 4 гуруҳдан иборатлиги тадқиқ қилинади. 1. Назарий ва амалий билимларни берадиган ўқув предметлари (химия, биология, физика, математика, тарих); 2. Таълим-тарбия беришга йўналтирилган ўқув предметлари (расм, мусиқа, ашула); 3. Амалий фаолиятни ўргатадиган ўқув предметлари (жисмоний тарбия, меҳнат таълими); 4. Тилга оид ўқув предметлари (она тили, иккинчи тил, чет тил) деб таснифлашган [56; 121].

Фан асосларини ўргатувчи предметларда ўқувчиларга ушбу соҳага оид билимлар баён этилади. Тарбиявий йўналишдаги предметлар ўқувчиларда нафосат ва гўзалликни таркиб топтиради. Фаолиятни ўргатиш предметлари жисмоний чиниқиш, меҳнат қилиш кўникма ва малакаларини шакллантиришга хизмат қилади.

Лингвометодиканинг объекти бўлган тилга оид ўқув предметларини таҳлил этганда, улар орасида ўхшашлик ва кескин фарқлар борлиги намоён бўлади. Тиллар орасидаги умумийлик шундан иборатки, ҳар учаласини ўрганишда ҳам ўқувчи нутқ фаолияти билан машғул бўлади. Ушбу тилларда шаклланган кўникма ва малакалар туфайли бошқа фан ва соҳаларга оид билимлар ўзлаштирилади, бошқача айтганда, тилга оид ўқув предметлари мулоқот вазифасини бажаради.

Умумтаълим мактабларида ўзбек тили, рус тили ва инглиз тилларини ўқитиш турли ўқув мақсадларига эришишни кўзда тутлади. Масалан, “ўзбек тили”ни ўрганиш чоғида амалий, умумтаълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадлар бир хилда рўёбга чиқади. Инглиз тилида эса мулоқот, амалий қўлланиш етакчи

вазифани бажаради, умумтаълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадлар унга боғлиқ ҳолда рўёбга чиқарилади.

Ўзбек тилини ўқувчи 5 – 6-синфада ҳам ўрганади. Рус тилида амалий малакалар, аввал, қисман ҳосил қилинган, назарий билимлар ўзбек тилидагидан камроқ ҳажмда баён этилади, албатта. Инглиз тили ўрганишда эса қоидалар амалий кўникма ва малакаларни эгаллашни тезлаштириш (интенсификация) ва енгиллаштириш (оптимизация) мақсадларига бўйсундирилади, ўқув жараёнида нутқий фаолият бирламчи вазифага айланади.

Таълимда ўқув фанларининг имкониятларини бирлаштириш кўзланган мақсадга эришишнинг асосий йўли саналади. Фанлараро интеграция (боғланиш) ҳозирда дидактика ва ўқитиш методикасида билимлар мазмуни билан илмий билиш методларининг мутаносиб-лигига асосланган яхлит система сифатида тушунилади (М.Н.Скаткин, И.Д.Зверев, И.Я.Лернер ва б.). Ўқув фанларининг ўзаро боғланиши, уларнинг таркибий қисмлари, тузилиши ва вазифаларини инглиз тили ўқитиш жараёни билан узвийликда тадқиқ этиш зарур [126].

5 – 6-синфларда тиллар таълими ўқувчилар нутқини тилга оид сўз ва атамалар билан бойитиш, коммуникатив фаолиятга тайёрлаш, ўқувчилар эҳтиёжидан келиб чиқадиган нутқ услубларини ўргатиш, нутқнинг тўғрилиги, аниқлиги, мантиқийлиги, кўзланган мақсадга бўйсундирилганлиги каби омиллар тиллар бўйича нутқий фаолиятга тайёрлашда муҳим ўрин тутаяди.

Ўзбек, рус ва инглиз тили дарсларида 5 – 6-синфлар ўқувчиси лексик бирликларни маъносини тушунса, шу тилларда фикрни оғзаки ва ёзма шаклларда тўғри ифодалаш малакаларига эга бўлса, нутқий синонимиядан тўғри фойдалана олса, тилларни ўқитишдан кўзланган коммуникатив мақсадга эришилган ҳисобланади.

Таълим шароитининг навбатдаги таркибий қисми – тил тажрибаси тушунчасидир. Бир ва ундан ортиқ тилни эгаллашдан қатъи назар ўқувчида тил тажрибаси ҳосил бўлади. Тил ўқитишда уларни нутқий ва лингвистик таркиблар тарзида талқин қилинади. Нутқий таркиб деганда, мулоқот малакаси, яъни ахборот етказиш ва

ўзгалар фикрини идрок этиб тушуниш кўзда тутилади. Лингвистик тарафида эса ахборот олиш ва бериш мақсадида тил ҳодисаларидан фойдаланиш, тил ҳодисаларига доир билимларни билиш назарда тутилади. Ҳар иккала қисм бир бутун “тил билиш” тушунчасини ҳосил қилади.

Тил тажрибаси, аввало, ўзбек тилида шаклланади, икки ва ундан кўп тил билганларда унинг тегишли даражалари ошиб боради. Оқибатда, хотира ва тафаккурда нутқий ва лингвистик таркиблар бойишига эришилади. Фикрни ифодалашда турли тилларга оид восита ва усуллар ишга тушади. Шу аснода бир тил доирасида ички ва тиллараро салбий (интерференция) ёки ижобий таъсир (транспозицион) хусусиятларига таълим жараёнида фарқлаб ёндашиш муаммоси пайдо бўлади.

Ўқувчиларнинг тил тажрибаси уч тилдан йиғилган билим, кўникма ва малакалар мажмуи бўлиб, унинг ҳажми, қўлланиш кўлами, ўзаро боғлиқлиги масалалари методиканинг тил тажрибасини ҳисобга олиш тамойили доирасига киради. Ўқувчиларнинг тил тажрибаси чет тил ўрганишга салбий ёки ижобий таъсир кўрсатиши кузатилади [56; 91].

Таълим шароитининг яна бир таркибий қисми тил муҳити тушунчасидир. Тил табиий ва сунъий нутқий вазиятларда ўргатилади. Ўзбекистон Республикасида чет тиллар, жумладан инглиз тили ҳам хорижий тил сифатида ўқитилади. 5 – 6 синфларда инглиз тили сунъий нутқий вазиятлар муҳитида ўргатилади.

Инглиз тилига ажратилган вақт деганда, а) ўқув режасидаги ҳафталик ва йиллик (ёки бутун курс давомида) дарс соатлари миқдори, б) жадаллаштирилган қисқа муддатли (интенсив) ёки вақт эътибори билан чўзилган (экстенсив) шароитда таълим бериш каби тушунчалар назарда тутилади. 5 – 6-синф ўқув дастурларида инглиз тилига ҳафтасига 2 – 3 соатдан, жами 204 соат ажратилган. 5-синфда 102 соат, 6-синфда 102 соат амалий машғулоти олиб бориш режалаштирилган. 5 – 6-синфларда экстенсив таълим жорий этилган. Таълим шароитининг юқоридаги умумий таҳлили шунинг учун зарур бўлдики, бирламчи лингводидактик ҳодиса саналмиш

мазкур тушунча – инглиз тили ўқитиш мақсадларини аниқлашда асос вазифасини ўтайди.

Мақсад тушунчаси (aims/goals) – таълимда умумий йўналиш бўлиб, муайян вазифаларни ҳал этиш режасидир. Илмий тадқиқотларда инглиз тили амалий (practical/communitive), умумтаълимий (educational), тарбиявий (cultural) ва ривожлантирувчи (developing) мақсадларда ўргатилади. Чет тил ихтисослиги йўналишидаги ўқув юртларида касбий (professional) мақсад ҳам қўйилади [56; 121; 123].

Мақсад сўзининг илмий-методик маъноси деганда, хорижий тил ва маданиятини ўргатишнинг онгли тарзда режалаштирилган натижаси кўзда тутилади. Ўқитиш шароитидан келиб чиқиб, муайян мақсад қўйилади.

Таълим мақсади ўқитиш жараёнини ташкил этиш ва муайян натижаларга эришишни олдиндан аниқлаш воситаси ҳисобланади. 5 – 6-синфларда инглиз тилини ўргатишдан мақсад – ўрганилаётган тилдан фикр алмашиш воситаси сифатида фойдаланиш малакаларини ривожлантириш, ўқувчиларни билиш фаолиятини ошириш, уларда тилга оид лингвистик ва нутқий компетенцияларни ривожлантиришдан иборатдир. Барча кўзланган мақсадлар бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб, таълим жараёнида бир-бирини тақозо этади.

5 – 6-синфларда ўқитиладиган тилга оид ўқув предметларида ҳам “амалий мақсад” атамасига турлича таъриф-тавсифлар берилади. Ҳар уч тилни ўрганиш жараёнида амалий мақсад тушунчасининг турли маъноларда талқин этилиши илмий-тадқиқотларда кўрсатиб ўтилган.

Инглиз тили ўқитиш методикасида “амалий мақсад” бўйича илмий-тадқиқотчилар томонидан берилган таърифлар 1.1-жадвалда ўз ифодасини топган.

1.1-жадвал

№	Муаллифлар	Амалий мақсад бўйича таърифлар
1.	А.А.Мироллюбов, В.В.Краевский, В.С.Цетлин Т.Қ.Сатторов	Инглиз тилини ихтисослик ёки мутахассислик талаблари ёки тил ўрганувчи қизиқишига қараб, тилни мукамал ўрганишга имкон берувчи тилни касбий даражага етарли бўлмаган ҳолатда эгаллаш

2.	О.И.Москальская	Инглиз тилини нофилологик ёки нокасбий даражада билиш, нутқ фаолияти турларининг оғзаки ва ёзма шаклларини ўрганиш
3.	Н.И.Гез	Инглиз тилида нутқ фаолиятининг барча турларини билиш
4.	Л.С.Андреевская-Левенстерн, И.Л.Бим, Г.В.Рогова, Ф.М.Рабинович, Т.Е Сахарова, А.Д.Климентенко, Л.Вайсбург, М.Е.Брейгина	Инглиз тилида оғзаки ва ёзма мулоқот юритиш
5.	Ж.Ж.Жалолов; С.Ф.Шатилов.	Инглиз тилида тилда оғзаки ва ёзма шаклда фикр баён этиш ҳамда ўзгалар фикрини тушуниш
6.	Е.И.Пассов	тили ўрганилаётган халқ маданиятини ўргатиш

5 – 6-синфларда инглиз тили ўқитишдан амалий мақсад қуйидагилардан иборатлиги кўрсатилган: 1. Дастур талаби доира-сида инглиз тилида оғзаки ва ёзма мулоқот қила олиш. 2. Дастур бўйича ижтимоий-сиёсий ва илмий-оммабоп адабиётларни ўқиб тушуниш.

5 – 6-синф ўқувчиларига инглиз тили ўргатишдан кўзда тутилган якуний амалий мақсад эса – оғзаки нутқ, ўқиш ва ёзув каби нутқий компетенцияларни ривожлантиришдан иборатдир. Инглиз тилини амалий мақсадда ўрганиш ушбу тил ёрдамида керакли ахборотни олиш ва бошқаларга етказиш маъносини билдиради. Ўзлаштирилган ахборот ўқувчиларни билим савиясини ошириш, уларни тарбиялаш ҳамда ривожлантириш учун хизмат қилади.

Амалий мақсад – инглиз тилида мулоқот орқали таълим, тарбия ва ўқувчи шахсини ривожлантиришда асос ҳамда шароит вазифасини ўтайди. 5 – 6-синф ўқувчилари таълим якунида ўрганган инглиз тилидаги нутқни идрок этиб тушуниш ва ушбу тилда фикр баён эта олиш имкониятига эга бўлади. [56].

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Таълим тўғриси”даги қонунида ўқувчиларни баркамол ва етук инсонлар этиб тарбиялаш, ўқитиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, шунингдек, ўқувчиларда миллий ғурур ҳамда миллий одоб-ахлоқ фазилатларини ривожлантириш лозимлиги алоҳида таъкидлаб ўтилган [7].

Мазкур вазифалар 5 – 6-синф ўқув режасига киритилган барча фанларни ўқитишни ушбу мақсадга бўйсундиришни тақозо этади. 5 – 6-синфларда умумтаълимий ўқув предмети ҳисобланмиш инглиз тили ҳам бошқа фанлар қатори таълим ва тарбия бериш ҳамда ўқувчиларни ҳар томонлама ривожлантиришда ўзининг улушини кўшади.

Инглиз тили фанини ўқитишдан кўзланган умумтаълимий мақсад қуйидагилар: 1. Тилга оид коммуникатив (лингвистик ва нутқий), социолингвистик ва прагматик компетенцияларни ривожлантириш; 2. Тил воситасида олинадиган ҳаётий ахборотлар.

Инглиз тилида умумтаълимий мақсад тилни амалий эгаллаш чоғида рўёбга чиқади. Амалий билиш тарбия бериш учун ҳам асосий йўл саналади.

Инглиз тили ўқитиш жараёнида ўқувчилар тарбия ҳам оладилар, уларнинг билиш фаоллиги оширилади ва маънавий эҳтиёжлари қондирилади. Ўқувчилар инглиз тилидаги матнларни идрок этиб тушуниш ёки фикр баён қилиш орқали маънавий камолотга эришадилар.

Тарбия – шахсни ривожлантиришдаги педагогик жараён бўлиб, ўқувчи шахсига мунтазам ва системали таъсир этиш имкониятини беради. Тарбиядан кўзланган асосий мақсад – ҳар томонлама ривожланган, ақлий ва ахлоқий жиҳатдан баркамол инсонни шакллантиришдан иборатдир.

Тарбиявий мақсад инглиз тили предметининг тарбиявий аҳамияти билан ифодаланади. 5 – 6-синфларда ўқувчилар инглиз тилидан билим, кўникма ва малакаларга эга бўлиб бориш баробарида уларда меҳнатга муҳаббат, меҳнат аҳлига ҳурмат, Она Ватан ифтихори, дўстлик, ўртоқлик туйғулари камол топади, шу

билан бирга, ахлоқий, эстетик, байналмилал тарбия беришни кўзда тутди.

Ушбу мақсад инглиз тили материалида асосан икки йўл билан рўёбга чиқарилади. Биринчидан, тил ўқувчининг таълим жараёнида бевосита тарбияланиши кузатилади (шу тилда саломлашиш, хайрлашиш, теварак-атрофга муносабат билдириш), иккинчидан, оғзаки ва ёзма нутқни ўргатиш жараёнида инглиз тили ўқитиш мазмуни таркибида тарбиявий томонлар мавжудки, улар ўқувчини тарбиялайди, маънавий эҳтиёжини қондиради.

Маълумки, 5 – 6-синф инглиз тили таълимида ижтимоий-маиший, бадиий, сиёсий, маданий, ўқув-таълимий мавзуларга оид матнлар ўқиш учун берилди ва улардан олинган маълумотлар ўқувчи тарбиясига бевосита дахлдор ҳамда фойдали бўлиши талаб этилади. Бундан ташқари, инглиз тилини ўқитишда тарбиявий мақсад тили ўрганилаётган халқлар нутқий муомала маданияти, ахлоқи, турмуш тарзи кабиларни ўрганиш орқали ҳам амалга оширилади.

Ривожлантирувчи мақсад инглиз тилини ўрганиш жараёнида ўқувчилар дунёқарашининг кенгайиб бориши билан белгиланади. Инглиз тилини ўрганиш ўқувчилар мантиқий тафаккурини ўстиради, мустақил ишлаш қобилиятларини ривожлантиради. Ривожлантирувчи мақсад тил материалларини таҳлил қилиш, умумлаштириш, хулосалар чиқариш, сўзлар маъносини мустақил фаҳмлаш малакаларини ўстиришда намоён бўлади. Инглиз тили ўқитишда ўқувчилар савиясини қуйидан юқорига кўтариш, ақлий жиҳатдан раванқ топтириш, мазмунан юксалтириш, ақлан янада улғайишини таъминлаш ушбу мақсаднинг рўёбга чиқишидан кўзланган биринчи вазифадир. Иккинчи вазифа, инглиз тили ўрганишда ўқувчиларнинг ҳис-туйғуларини камол топтириш, ташқи таъсирни сезгилар ва анализаторлар ёрдамида идрок этиб тушунишни раванқ топтиришни назарда тутди. Учинчидан, ривожлантирувчи мақсад фаолият кўрсатиш, таълим олишга бўлган мотивацияни кучайтиришни тақозо этади.

Инглиз тили ўрганиш жараёнида фан олдига қўйилган мақсад ва вазифалардан келиб чиқиб, ўқувчининг коммуникатив компетенцияси (лаёқати) ривожлантирилади, тилни нутқий мулоқот воситаси сифатида ўрганиш малакалари ҳосил қилинади.

1.2. § 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш тамойилларининг методик таҳлили

XX асрнинг 90-йиллари бошларида Европа Кенгаши чет тилни ўзлаштиришда амалий мақсад сифатида тилдаги нутқ фаолиятининг барча турларини ўзлаштиришни етакчи мақсад сифатида белгилайди. Умуман олганда, инглиз тилини ўқитишнинг мақсади коммуникатив маҳорат ёки коммуникатив компетенцияни ривожлантириш орқали амалга оширилади.

Диссертацияда инглиз тили ўқитишда “компетенция”, “коммуникатив компетенция”, “лингвистик компетенция” ва “лексик компетенция” тушунчаларнинг тадқиқи масалаларини таҳлил қилиш зарур, бизнингча. “Компетенция” латинча *competere* сўзидан олинган бўлиб, эришаман, мос келаман, тўғри келаман деган маъноларда қўлланиб, у ёки бу соҳа бўйича билимдонлик деган маънони ифодалайди. Шунингдек, “компетенция” тушунчаси кенг маънога эга бўлиб, унинг мазмун ва моҳияти турли соҳа олимлари томонидан турлича талқин этилади.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”да “компетенция латинча *competere* – сўзидан келиб чиққанлиги келтирилиб, эришяпман, муносибман, лойиқман деган маъноларни англатади, муайян давлат органи (маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органи) ёки мансабдор шахснинг қонун, устав ёки бошқа ҳужжати билан белгиланган ваколатлари, ҳуқуқ ва бурчлари доираси, у ёки бу соҳадаги билимлар, тажрибалар деган тушунчаларни ифодалайди”.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “компетенция” – лаёқатли, муносиб бўлмоқ, муайян орган ёки мансабдор шахснинг расмий ҳужжатларда белгиланган ваколатлари доираси, ваколат, шахснинг

бирор бир соҳадан хабардорлиги, шу соҳани билиш даражаси”ни ифодалайди деб кўрсатилган.

Компетенция атамасининг мазмун ва моҳияти педагог, психолог ва методист олимлар томонидан турлича талқин этилади. Талқинлар ҳар бир фаннинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда олға сурилади. В.И.Байденконинг фикрича “компетенция шахсларнинг билими, уни қўллашга оид, ҳаётий кўникма ва малакасига, лаёқатига кўра муносибликни ўзида намоён этиш имкониятига эга бўлишидир деб изоҳланади [17; 79].

Коммуникатив компетенция тушунчасига ўрганилаётган инглиз тили бўйича эгалланган билим, кўникма ва малакаларни мулоқот жараёнида қўллаш қобилияти, деган мазмунда таъриф берилган. Ушбу атама таркибидаги асосий тушунчани ифодаловчи competence сўзи дастлаб Н.Хомский томонидан «грамматик компетенция», яъни гапирувчи ва тингловчининг тил ҳақидаги билими, деган маънода қўлланилган.

Жумладан, коммуникатив компетенциянинг назарий ва амалий масалалари Н.Н.Доловова, Я.В.Тараскина, О.И.Халупо, И.В.Алехина, Р.С.Арефьев, Т.П.Попова, С.А.Строкова илмий-тадқиқотларида ёритиб берилган [81; 89].

Ҳозирда инглиз тилини ўқитиш амалиётида коммуникатив ёндашув кенг қўлланиб келаётган ёндашувлардан бири ҳисобланади. Тадқиқотчилардан И.Л.Бим, Р.Белл, В.М.Вятутнев, А.А.Зимняя, В.Г.Костомаров, О.Д.Митрофанова, М.Бирам, В.Л.Скалкин, Д.Слобин, А.Д.Швитсер кабилар коммуникатив ёндашув асосида коммуникатив компетенцияни ривожлантириш бўйича қимматли фикрларни баён қилганлар [95].

Коммуникатив компетенция, ўз навбатида, лингвистик ва нутқий компетенцияларни ўз ичига олади. Лингвистик компетенция талаффуз, лексика, грамматикага оид билимлар ва нутқ фаолияти турлари бўйича кўникмаларни эгаллашни назарда тутди.

**Инглиз тилини ўқитишда коммуникатив
компетенциянинг тавсифи**

Коммуникатив компетенция	
Лингвистик компетенция	Нутқий компетенция
1. Лексик компетенцияси	1. Тинглаб тушуниш компетенцияси
2. Грамматик компетенцияси	2. Гапириш компетенцияси
3. Талаффуз компетенцияси	3. Ўқиш компетенцияси
	4. Ёзув компетенцияси

Эндиги тадқиқотимиздаги масала инглиз тили ўқитиш тамойиллари ҳисобланади. Илмий педагогик, психологик ва методик тадқиқотларда инглиз тили ўқитиш тамойиллари ўзига хос тушунчаларни ифодалайди. Ўқитишда тамойил асос бўладиган йўл-йўриқ, қонун-қоида маъносида ишлатилади. Инглиз тилини ўқитишда тамойиллар ўқув-тарбия жараёнини ташкил қилиш қоидалари бўлиб, узлуксиз таълим босқичларида чет тилларни муваффақиятли эгаллаш гаровидир. Чет тил ўқитиш методикасида Е.И. Пассов тамойиллар бўйича ўтган асрнинг 60 – 70-йилларида фаол тадқиқотлар олиб борган. Е.И.Пассов фикрича, тамойил ўқитиш жараёни биносининг пойдеворидир. Чет тил ўқитишда тамойилларни қўллашда ўқитиш мақсадлари, мазмуни ва шарт-шароитлари бевосита назарда тутилади. Таниқли тадқиқотчилар томонидан таклиф этилган тамойиллар йиллар давомида фанда умулаштирилди ва илмий асосланди.

Тадқиқотларда инглиз тили ўқитиш жараёнидаги тамойиллар асосан қуйидаги номлар билан юритилади: 1. Дидактик (таълимий) тамойиллар; 2. Психологик тамойиллар; 3. Лингвистик тамойиллар; 4. Методик тамойиллар [137]. Ушбу тамойиллар бири-бири билан ўзаро боғлиқ бўлиб, қўйилган мақсадга эришишда асос вазифасини бажариши керак. Инглиз тили ўқув жараёнида қўлланиладиган метод, усул ва тамойилларнинг вазифасига қараб танланади ҳамда татбиқ қилинади.

Инглиз тили ўқитишда қўлланиладиган тамойилларнинг биринчиси **дидактик тамойиллардир**. Дидактик тамойиллар хорижлик олимлар Я.А.Каменский, Л.В.Щерба, И.В.Рахманов, А.С.Шкляева, 26

Г.Е.Ведель, И.Л.Бим, А.Н.Леонтьев, Р.К.Миньяр-Белоручев, Е.И.Пассов, И.А.Зимняя, Н.Д.Гальского, Н.И.Гез, А.В.Хуторскийлар томонидан ўрганилган Мамлакатимизда Ж.Ж.Жалолов Ў.Ҳошимов, Л.Т.Аҳмедовалар томонидан дидактик тамойилларнинг ўзига хос томонлари тадқиқ қилинган [56; 78; 86; 96; 118; 132].

Мазкур дидактик тамойилларнинг номланиши, моҳиятида фарқлар борлигига қарамай, ҳозирги замон таълимшунослигида мустаҳкам ўрин эгаллади. Таълим-тарбия жараёнида педагог ва методистлар томонидан амалиётда қўлланиб келинмоқда. Ҳозирда қуйидаги дидактик тамойиллар инглиз тили ўқитиш амалиётида кенг қўлланиб келмоқда: 1. Тарбиявий-таълим тамойили; 2. Таълимда онглилик тамойили; 3. Таълимда фаоллик тамойили; 4. Кўргазмалилик тамойили; 5. Таълимда изчиллик (системалилик) тамойили; 6. Ўқувчиларга индивидуал (табақалаштирилган) ёндашиш тамойили; 7. Ўрганилаётган билимларни пухта ўзлаштириш тамойили; 8. Ўқув материални ўқувчи кучига мослик тамойиллари [87].

Тадқиқотимизда юқоридаги дидактик тамойилларни инглиз тили ўқитиш методикасида қўлланиши бўйича фикр ва мулоҳазалар юритамиз. Инглиз тили ўқитишда **тарбиявий-таълим тамойили** ўсиб келаётган ёш авлодни ҳар томонлама камолотга етказиш вазифасини рўёбга чиқаришни назарда тутди.

Инглиз тили ўқув фанининг олдида турган асосий вазифалардан бири бошқа ўқув фанлари сингари ўқувчиларга тарбиявий-таълим беришдир. Инглиз тилида таълимий-тарбиявий тамойили тилни амалий эгаллаш чоғида рўёбга чиқади. Амалий билиш тарбия бериш учун ҳам асосий йўл саналади. Таълим мазмунига кўра ўқувчилар инглиз тилида тил воситасида ўзлаштирадиган ахборот ва инглиз тили ўрганиш мобайнида оладиган тил ва нутқий кўникма ҳамда малакалар уларнинг тарбиясига бевосита таъсир кўрсатади.

Тарбия тамойилидан кўзланган асосий мақсад – ҳар томонлама ривожланган, ақлий ва ахлоқий жиҳатдан баркамол инсонни шакллантиришдан иборатдир. 5 – 6-синф ўқувчилари умумтаълимий фанлар асосини эгаллаб бориш жараёнида чуқур умумий билим, кенг дунёқараш, тилга оид лингвистик тайёргарлик, компьютер

саводхонлиги, ўз билимларини доимий тўлдириб бориш каби қобилиятларни эгаллаб борадилар. Шулар қаторида ўқувчиларда интизом, маъсулият билан ўз ишига, мамлакат равнақи йўлида садоқат билан меҳнат қилиш туйғуларини камол топтириш ҳам талаб этилади.

Мустақиллик йилларида шаклланаётган янгича дунёқараш ўқувчиларда Ватанга садоқат, миллий қадрият ва анъаналарга муҳаббат, атрофдагиларга меҳрибонлик, танлаган йўли, касби, маслағи ҳамда эътиқодига содиқлик туйғуларини шакллантиришни назарда тутди. Ҳозирги куннинг асосий мақсади – ҳар томонлама ривожланган, комил инсонни тарбиялаш ўрта умумий таълим концепциясида ҳам алоҳида таъкидлаб ўтилгандир. Тарбиявий тамойилни юзага чиқишида инглиз тили ҳам ўзининг муносиб ҳисса қўшади.

Бошқа ўқув фанларида бўлганидек, инглиз тилини ўрганиш жараёнида ҳам ўқувчиларни тарбиялаш умумтаълим мактабларининг асосий вазифаларидан бири саналади. Она-Ватанга садоқат, табиатга муҳаббат, кишиларга ҳурмат, яхшилик қилиш, адолатпарварликка интилиш, байналмилал ҳис-туйғу сингари ижобий хусусиятларни сингдириш инглиз тилини ўрганишда муҳим ўрин эгаллайди.

Инглиз тили фанининг таълимий тамойили бўйича бир талай тадқиқотларда қимматли фикрлар баён этилган. Ўқувчилар инглиз тилини таълимий мақсадда ўрганар эканлар, улар икки турдаги – (1) тил ҳақидаги янги билим ва маълумотларни, (2) тил воситасида олиннадиган ҳаётий ва илмий ахборотларни ўзлаштирадилар.

Инглиз тили ўрганиш жараёнида қўлландиган тил ҳақидаги билим ва маълумотлар янги ҳодисалар ўқувчилар учун қизиқарли бўлиб, уларнинг тил тажрибасини бойитади. Иккинчи турдаги маълумотлар – ҳаётий ва илмий ахборотлар инглизча матнларда ўз аксини топади. Улар Ўқувчи теварак-атрофи (About me), Ватанимиз – Ўзбекистон (Uzbekistan – our country) ва Тили ўрганилаётган мамлакат(лар) (English speaking countries) мавзуларидаги матнларида берилишини кузатишимиз мумкин. Юқоридаги матнларни

ўқиш, биринчидан, ўқувчиларнинг умумий билимларини мазкур мамлакатлар маданияти, санъати, тарихи, адабиёти, урф-одатлари, анъаналари каби янги маълумотлар билан бойитса, иккинчидан, инглиз тилида илмий матнларни ўқиш ўқувчиларни фанлар бўйича билимларини янада бойитишга ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади [56].

1.3-жадвал

5 – 6-синфларда инглиз тили ўқитиш мавзуларининг методик таснифи

Мавзулар (English Topics)		
Ўқувчи теварак-атрофи (About me)	Ватанимиз – Ўзбекистон (Uzbekistan – our country)	Тили ўрганилаётган мамлакат(лар) (English speaking countries)

Тадқиқотларда **онглилик тамойили** бўйича турлича фикр ва мулоҳазалар баён қилинган. Ўтган асрнинг 50-йилларида инглиз тили ўқитиш методикасида “онглилик тамойили” тил материалига оид назарий ва амалий қоидаларни билиш, уларни чет тилнинг оғзаки ва ёзма турларида қўллаш олишни ифодалаган.

5 – 6-синфларда ўқитиладиган инглиз тили умумтаълимий ўқув фанлари қаторидан ўрин олган. Бундан ташқари мазкур синфларда ўзбек, рус ва инглиз тили ҳам ўқувчиларнинг лингвистик кўникма ва малакаларни ривожлантириш учун хизмат қилади.

Эрта болалиқдан теварак-атрофдагиларга тақдидан ўрганиладиган ва шахс тафаккури шаклланишида ҳал қилувчи вазифани ўтайдиган она тили бошқа тилларни ўрганишда асос вазифасини ўтайди. Рус ва чет тилларни ўқитишда она тилини ҳисобга олишдек методик тамойилдан фойдаланилади.

5 – 6-синф шароитида она тили ўқитишда асосий эътибор ўқувчилар нутқининг оғзаки ва ёзма шакллари шакллантиришга қаратилади. Она тилини яхши билиш мамлакатнинг ижтимоий-маданий ҳаётида фаол иштирок этишга ёрдам беради, бошқа мақсадларга эришишда восита ҳисобланади [124].

Она тилидан кейин ўрганиладиган ҳар қандай тилга “иккинчи тил” мақоми берилади. Иккинчи тилга бошқа миллат вакиллари

иборат қардошлар, қўшнилар тили сифатида қаралади. Мамлакатимизда “иккинчи тил” тушунчаси рус тилини ўргатишни назарда тутади. 5 – 6-синф дастурий талабларига кўра рус тилида нутқ малакалари ва тилшуносликка оид маълумотлар ўргатилади. Рус тилини ўрганиш она тилидаги тажрибага суянишни тақозо этади ва, ўз навбатида, инглиз тилини ўрганишга муайян таъсирини ўтказади.

Инглиз тили ўқитишда тилнинг лексик, грамматик ва талаффуз томонларини ўргатишга эътибор қаратилади ҳамда таълим жараёни асосан сунъий муҳитда ўтади. Инглиз тили лексикасини ўргатишда унинг ясалиш, маъновий ва нутқий мулоқотда қўллаш томонларини ўзбек тилига таққослаш мазкур тамойилда асосий мақсад сифатида талқин қилинган. Шу муносабат билан “она тилига суяниш” тамойилига асос солинган. “Она тилига суяниш” тамойилининг маъноси инглиз тили лексик материални она тилига таржима қилиш орқали амалга оширилиши тушунилар эди. Бу вақтларда инглиз тили лексикаси ҳақидаги қоидаларни ёдлаш, ҳарф/товушдан тортиб матнга барча лексик материалга оид назарий билимларни ўрганиш назарда тутилган. Хуллас, инглиз тилини коммуникатив мулоқот воситасида эмас, балки тил лексик материали ҳақидаги қоидаларни ўрганиш асосий вазифа этиб белгиланган.

XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб, инглиз тили ўқитиш методикасида онглилик тамойили чуқур илмий-назарий жиҳатдан тадқиқ этила бошлади. Ҳозирда замонавий ўқитиш методикасида онглилик тамойили ўқув материалнинг таркибий қисми ҳисобланган лексикани туб моҳиятини тушуниб етиш, инглиз тилидаги жумла ва нутқнинг мазмунини англаш, шунингдек, лексик материални қоидада эмас, балки нутқ амалиётида онгли коммуникатив тарзда қўллаш олиш, инглиз тилида ахборот бериш ва олиш маъносида қўлланмоқда. Бунда “аввал нутқий фаолият” кейин “соғда қоида” мезонига амал қилинади. Тил тажрибасидаги мувофиқлик (аналогия) ва индуктив йўл тутиш (тил ҳодисасини қўллаш, сўнгра қоидага ўтиш) каби методик тадбирлар инглиз тили ўқитишнинг онглилик тамойили доирасига киради.

Онглилик тамойилига асосланиш – бу ўзбек тилининг тутган мавқейини назардан четда қолдирмайди. Ўзбек тили инглиз тилини ўрганишда ёрдам беради, нутқий фаолият бирламчи, тил лексикаси ҳақидаги қоида/назария эса иккиламчи эканлигига амал қилинади. Мазкур тамойилдан кўзланадиган мақсад – мазмун ва маънони англаб етишдир. Инглиз тили ўқитишдаги коммуникатив вазифаларни бажаришда ўзлаштирилган кўникмаларни малака даражасига кўтариш ва нутқий мулоқотда қўллаш назарда тутилаяпти. Инглиз тили ўқитишда онглилик тамойили ўқувчиларнинг тил ўрганишдаги ижодий ташаббускорлиги, мустақиллигини ошишига сабаб бўлади. Инглиз тили лексик материали ҳақидаги назарий билимларни қуруқ ёдлаш, тақлид қилиш йўли билан такрорлаш, қоидаларни нутқдан ажратиб ўзлаштириш каби методик хатолардан қочиш ўқувчиларни онглилик тамойилига амал қилишига ундайди [56].

Лингводидактиканинг объекти бўлган тилга оид ўқув предметларини таҳлил этганда, улар орасида ўхшашлик ва кескин фарқлар борлиги намоён бўлади. Тиллар орасидаги умумийлик шундан иборатки, ҳар учаласини ўрганишда ҳам ўқувчи нутқ фаолияти билан машғул бўлади. Ушбу тилларда шаклланган кўникма ва малакалар туфайли бошқа фан ва соҳаларга оид билимлар ўзлаштирилади, бошқача айтганда, тилга оид ўқув предметлари мулоқот вазифасини бажаради. Масалан, “Ўзбек тили”ни ўрганиш чоғида амалий, умумтаълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадлар бир хилда рўёбга чиқади. Инглиз тилида эса мулоқот, амалий қўлланиш етакчи функцияни бажаради, умумтаълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадлар унга боғлиқ ҳолда рўёбга чиқарилади.

Ўзбек тилини ўқувчилар амалий тарзда эгаллайди. Рус тилида амалий малакалар, аввал, қисман ҳосил қилинган, назарий билимлар ўзбек тилидагидан камроқ ҳажмда баён этилади, албатта. Инглиз тили ўрганишда эса қоидалар амалий кўникма ва малакаларни эгаллашни тезлаштириш ва енгиллаштириш мақсадларига бўйсундирилади, ўқув жараёнида нутқий амалиёт бирламчи вазифага айланади.

5 – 6-синф ўқувчилари нутқини тилга оид сўз ва атамалар билан бойитиш, коммуникатив фаолиятга тайёрлаш, ўқувчилар эҳтиёждан келиб чиқадиган нутқ услубларини ўргатиш, нутқнинг тўғрилиги, аниқлиги, мантиқийлиги, кўзланган мақсадга бўйсундирилганлиги каби омиллар нутқий фаолиятга тайёрлашда муҳим ўрин тутди.

Ўзбек, рус ва инглиз тили дарсларида ўқувчилар учалла тилда фикрни оғзаки ва ёзма шаклларда тўғри ифодалаш малакаларига эга бўлса, нутқий синонимиядан фойдалана олса, тилларни ўқитишдан кўзланган мақсадга эришилган ҳисобланади.

Инглиз тили ўқитиш методикасидаги навбатдаги дидактик тамойил бу – **фаоллик тамойилидир**. Тадқиқотларда фаоллик тамойили инглиз тилидаги нутқий мулоқотда фаол қатнашиш билан боғлиқлиги қайд этиб ўтилган. Бироқ шуни унутмаслик лозимки, нутқий мулоқотдаги ташқи фаоллик – кўп жумлаларни айтиш, онг иштирокисиз бажариладиган машқлар миқдори фаолликнинг етакчи кўрсаткичлари эмаслиги тадқиқотларда таҳлил қилинган. Оғзаки ва ёзма нутқни ижодий эгаллашда, нутқ фаолияти юритишда ўз эҳтиёжини қондиришга интилиш масаласи туради. Фаолликнинг асосий белгилари инглиз тили ўрганишда хоҳиш-истакнинг мавжудлиги, қизиқиш ва мотивациянинг юқорилиги каби психологик тушунчаларнинг таҳлилида намоён бўлади.

5 – 6-синф ўқувчилари инглиз тили ўрганишар экан, уни қизиқиб ўрганишга ҳаракат қилишади. Ўқувчининг муваффақиятга эришиш даражаси унинг фаоллик ҳолатига боғлиқ бўлиши жуда кўп амалий тадқиқотлардан маълум. Ўрганилаётган инглиз тили лексикаси ўқувчига қувонч бағишласа, инглиз тилини катта қизиқиш ва интилиш билан ўрганса ўқувчида фаоллик ошади, агар акси бўлса тилга нисбатан қизиқиш сусайиб боради.

Илмий-тадқиқотларда фаоллик тушунчаси ақлий, ҳиссий ва нутқий каби уч кўринишда бўлиши таъкидлаб ўтилган. Инглиз тилида нутқий мулоқотда лексикани қўллаш ҳиссий қувонч ва ақлий камолот келтиргандагина фаоллик кучайиб, ўқувчилар инглиз тили лексикасини ўрганишда муваффақиятларга эришиб боради.

5 – 6-синфларда ҳам инглиз тили ўқитиш жараёнида фаоллик тамойилига риоя қилиб иш кўрилади. Ҳозирда инглиз тили ўқитишда “фаоллик” тушунчасининг маъноси жуда кенгдир. Баъзи тадқиқотларда ушбу тушунчани метод даражасигача тадқиқ қилиш ҳолатлари кузатилди. Тил ўрганишда “фаол методлар” тушунчаси пайдо бўлди. Маълумки, барча методлар фақат фаолликни талаб этади, таълимдаги қолоқ ёки суст методларни, албатта, ҳеч ким тавсия этмайди. Бизнингча, фаоллик тушунчаси билан метод эмас, балки тамойил тушунчаси билан кўпроқ боғланиши тўғри ёндашув ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам дарсда ҳар бир ўқувчининг инглиз тилини коммуникатив йўналишда ўрганишдаги нутқнинг иштироки ҳисобга олинishi лозим. Бу кўпроқ 5 – 6-синф инглиз тили дарсларида лексикани ўргатишда синфда хор билан ишлаш, синф/гуруҳнинг биргалашиб ишлаши, инглиз тилида диалог ва полилогларда қатнашиш, индивидуал ишларда ўқувчилар қобилиятини эътиборга олиш каби методик тадбирлар орқали амалга оширилади.

Инглиз тилида нутқ фаолияти турлари ва лексикага оид бўйича машқларни бажариш жараёни бевосита ўқувчиларнинг фаоллик даражасига таъсир кўрсатади, тил ўрганишда юзага келадиган қийинчиликларни олдини олади, инглиз тилидаги нутқда хато қилишдан чўчимаслик кўникмаларини ҳосил қилади. Ўқувчилар нутқини фаоллаштиришда замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиш бунда, айниқса, инглиз тили дарсларида ўқувчи-ўқувчи, ўқитувчи-ўқувчи, ўқитувчи-синф, ўқувчи-синф шакллари, шунингдек, ўйин ва ҳамкорлик сингари технологиялардан фойдаланиш ўқувчиларнинг фаоллигини кучайтириш омилларидан бири ҳисобланади.

Инглиз тили ўқитишда **кўргазмалилик тамойили** муносиб ўрин эгаллайди. Кўргазмалилик 5 – 6-синфларидаги бошқа умумтаълимий ўқув фанларини ўқитишда фақат кўриш билан боғлиқ жараёни ифодаланиши илмий-тадқиқотларда баён этилган. Инглиз тилида кўриш ва эшитиш сезгилари орқали идрок этиладиган лексик материал тил ўрганиш жараёнида ташқи ва ички кўргазмалилик

тарзида тушунилади. Мактаб ўқувчилари ўзбек тилини табиий шароитда ўрганиши, инглиз тилини эгаллаш эса сунъий шароитда кечиши туфайли инглиз тили лексикасини ўрганганишда кўрғазмалиликнинг ўрни ва аҳамиятини янада оширади. Ўқувчиларнинг тинглаб тушунишни осонлаштиришда ўқитувчи нутқидан ташқари диктор нутқи ҳам эшитишга қўйилади. Аудитив техника воситаларидан синфда, инглиз тили хонасида ва уйда етарли фойдаланиш тавсия этилади.

Инглиз тили ўқитишда кўрғазмалиликдан асосан лексик материални машқ қилиш ва нутқда қўллаш жараёнида кўришга мўлжалланган воситалар – слайдлар, диафильмлар, кино-фильмлардан ўринли фойдаланишни кўзда тутди.

Инглиз тили ўқитишда кўрғазмалилик тамойилини иккита йирик гуруҳга бўлиниши бўйича тадқиқотлар ўтказилган: 1. Ташқи кўрғазмали (предметга оид); 2. Ички (тилга оид) кўрғазмали воситалар.

Ташқи кўрғазмалиликда лексикани тасвирда, предмет, расм, жадвал ёки ҳаракат тарзидаги намоёниши тушунилади. Ички кўрғазмалиликда эса инглиз тили имкониятларидан келиб чиқадиган кўрғазмалилик тушунилади. Инглиз тили ўқитишда товуш/харфни айтишдан бошлаб, матн мазмундаги қатор тил воситалар ички кўрғазмалиликни ташкил этади. Янги сўзнинг матндаги маъносини фаҳмлаб олиш, сўз ёки шакл яшаш элементлари ёрдамида тил бирлигини тушуниб олиш, тил тажрибасидан фойдаланиш ҳам инглиз тили ўқитишда кўрғазмалилик тамойилини ташкил этади. Предмет ва тил билан боғлиқ кўрғазмалилик ўрганилаётган ўқув материалнинг хусусияти ва ўқитиш босқичига қараб ўқитувчи томонидан фарқлаб қўлланилади. Асосан икки йирик предмет ва тил билан боғлиқ кўрғазмалиликка ажратишади. Предметга оид кўрғазмалилик ўз навбатида тасвир ва нарса билан боғлиқ кўрғазмалиликка ажаратилади. Тасвир билан боғлиқ кўрғазмалилик эса расм ва чизмага оид кўрғазмалиликка, нарса билан боғлиқ кўрғазмалилик ташқи идрок ёки эшитишга оид кўрғазмалиликка бўлинган.

Тилга оид кўргазмалилик сезгига оид ва ҳаракат (мотор) турларига бўлинган. Сезгига оид кўргазмалилик ички ва кўришга оид кўргазмалилик турларига ажратилган бўлса, ҳаракатли кўргазмалилик талаффуз (артикуляция) ва ёзиш (график) билан боғлиқ турларга бўлинган.

Инглиз тили ўқитишда **пухта ўзлаштириш тамойили** ўзига хос талқин этилади. Турли методик системаларда ушбу тамойилдан турлича фойдаланилган. Инглиз тили лексик бирликлари ҳисобланган сўз, сўз бирикмаси, нутқ намунасини ўқувчининг хотирасида сақланиши, уларни нутқ фаолиятининг гапириш, тинглаб тушуниш, ўқиш ва ёзув турларида фойдаланилиши пухта ўзлаштириш тамойилини асосини таъминлайди. Инглиз тилида ўқув материални қиёслаш ва солиштириш (анализ, синтез), мулоҳаза юритиш ёрдамида, инглиз тили материални тақдимоти, танишишдан кейин уларни кўриш, эшитиш, ҳаракат (нутқҳаракат ва кўлҳаракат) анализаторлари иштирокида машқ қилиш ва инглиз тили нутқида ижодий кўллаш (фикр баён этиш ва ўзгаларни тушуниш) ҳамда ўрганилган материални ўзлаштириш даражасини назорат қилиб бориш пухта ўзлаштириш тамойили доирасига киради.

Инглиз тили лексик бирликларини пухта ўзлаштиришда машқнинг аҳамияти улкандир. Лексик материални пухта ўзлаштириш деганда, инглиз тилидаги нутқда тил бирликлари бўйича барқарор кўникма ва малакалар ҳосил қилиш тушунилади. Қоида ёки назарий билимларни мустаҳкам эгаллаш фан асосларини ўргатувчи ўқув предметлари учунгина тааллуқлидир.

Инглиз тили ўқитишда **якка-якка (индивидуал) ёндашиш тамойилини** кўллашда ҳар бир ўқувчининг шахсий қобилиятлари ҳисобга олинади. Шу билан бирга тил ўрганишда жамоа билан ишлаш ҳам инкор этилмайди. Психологиядан маълумки, кишилар орасида экстравертлар ва интровертлар бор. Экстраверт деганда, “очиқ одам”, осон мулоқотга киришувчи, суҳбат ва мулоқотга – гаплашишга мойил одам тушунилади. Ушбу тушунчанинг акси эса интровертдир. Улар мулоқот қилишга, гаплашишга унчалик интилмайдилар. Инглиз тили лексикасини ўргатишда интровертларни

гапириш машқларини бажаришга фаолроқ жалб этиш, экстровеерларнинг эътибори эса ўқиш ва тинглаб тушунишга кўпроқ қаратиш тавсия этилади.

Таълимшуносликдаги якка-якка ёндашиш тамойили ўқитувчи олдига куйидаги вазифаларни қўяди: ҳар қайси ўқувчининг табиати, нималарга қодирлиги, қизиқиши, ким билан ўртоқлиги, нималарга салбий муносабатда бўлишини ўқитувчи билмоғи лозим. Масалан, инглиз тилидаги диалог машқини бажаришда кимларни шерик қилишдек психопедагогик тадбир яхши/ёмон натижа бериши мумкин. Тарқатма материал беришда ўқувчининг барча хусусиятлари инобатга олинади. Ўқитувчи дарсга тайёргарлик кўраётганида ҳам ўқувчиларнинг ижобий ва салбий томонларини эътибордан четда қолдирмаслиги лозим. Ўқувчиларнинг билим даражасидаги тафовутлари алоҳида ҳисобга олинади.

Тамойиллар ичида **изчиллик (системалилик)** инглиз тилида ўзгача талқин этилади. Маълумки, фан асосларини ўргатишда илмий билимлар системали баён этилади. Инглиз тилини ўргатишда эса билимлар йиғиндисини ўргатмаслиги ҳаммамизга аёндыр. Инглиз тили ўқитишда нутқ бирламчи, содда қоидалар нутқни мустаҳкамлаш асоси ҳисобланади.

Инглиз тили фани ўқитувчиси лексик материални изчилликда эмас, “нутқ учун зарур бўлган қоидалар” қонуниятига риоя қилиб ўргатади. Масалан, инглиз тилида ҳарфлар алфавит тартибда ўргатилмаслиги лозим. Оғзаки нутқда ўзлаштирилган лексик бирликни ёзиш учун муайян ҳарфлар берилади. Бинобарин, 26 та ҳарф биринчи ўқув йили тақдим этилиши ҳам мажбурий эмас. Грамматик ҳодисалар ҳам грамматик изчилликда тақдим этилмайди. Грамматикани ўргатиш тартиби нутқ эҳтиёжига қараб белгиланади. Лексикада ҳам “ўзак сўз олдин, ясама сўз кейин деган қоида ҳам нотўғри методик ёндашув ҳисобланади. Масалан ясама сўз teacher (teach+er) инглиз тилида ўрганилаверади. Кейинги синфлардан эса teach ўзак сўзи тақдим этилади ва ўрганилади. Лексика тақсимоотида изчиллик ҳал қилувчи омил эмаслигини founder сўзи ўрганилишидан англаса бўлади. Унинг негизи (found) умуман олинмаслиги мумкин.

Лексик бирликлар изчилликда тақдим этилмаганидек, улардан яратиладиган қоидалар ҳам система ҳолида берилмаслиги ўз-ўзидан маълум. Масалан, “артикл” тушунчаси нутқий материалда учрашига қараб тақдим этилади, умумий артикл ҳақидаги қоидалардан ўқувчилар беҳабар бўладилар. Чунки қоида нутқ кўникма ва малакаларнинг ривожланишида ёрдамчи таълимий восита саналади.

Инглиз тилида нутқ малакалари системасини яратиш ёки эгаллаш ушбу тамойил моҳиятини ифодалайди. Гапириш, тинглаб тушуниш, ўқиш, ёзма ахборот бериш дастурда изчил равишда тавсия этилади. Саволга жавоб қайтара олиш, ўзга шахс нутқини идрок этиб тушуна олиш кабилар мунтазам машқ қилиб борилади.

Инглиз тили ўқитишда дидактик тамойиллардан **осон-қийинлик ёки ўқувчи кучига мослик тушунчаларининг** ҳам ўзгача талқини кузатилади. Билим берадиган ўқув фанлари мавзу ва тушунчаларини ўргатишда “осондан қийинга” тамойилига амал қилинади. Инглиз тили ўқитишда бундай талаб тўғри методик ёндашув эмас. Масалан, инглизча тиш оралиғи жарангли/жарангсиз товушларининг талаффузи ўқувчиларга ўта қийиндир. Бироқ нутқ жараёни эҳтиёжига қараб, у дастлабки ўтилган мавзулар қаторидан ўрин олади. Масалан аниқ артиклнинг отлар олдида қўлланиши бунга мисолдир.

Тиш оралиғи ундошлари инглиз тили ўқитишнинг қайси босқичида ўргатилишидан қатъий назар, доимо тил ўрганишда қийинчиликни вужудга келтиради. Хуллас қийин-осон материал тақсимоти мезони инглиз тили ўқитишда асосий тамойиллардан бири бўла олмайди. Бунга сабаб, нутқ малакаси ҳосил қилиш, яъни фаолиятни ўргатиш даврида тил бирлиги тобе тушунча ҳисобланади.

Тилларни ўргатишда нутқ фаолиятини эгаллаш жараёнини тезлаштириш ёки самарадорлигини ошириш мақсадида қийинчиликларни ўқувчи кучига мос ҳолда “тақсимлаб” тақдим этилади. Қийин тил материалига оид қоидалар тақсимлаб чиқилади. Қийин ҳодисалар кичик бирликларга бўлинади. Масалан, инглизча феълнинг ҳозирги умумий замон шакллари иккига бўлиниб, учинчи шахс бирлик шакли алоҳида ва қолган барча шахслар алоҳида ўргатилади.

Интерференция назариясига кўра иккалови бир йўла тақдим этилса, ўзаро қийинчилик вужудга келади ва ўқувчиларни грамматик қоидаларни ўрганишларида хатолар юзага келади. Сўзларнинг товуш ва ёзувдаги тимсоли оғзаки нутқнинг илгарилаши мезонинига кўра сунъий ажратиб ўргатилади. Қисқаси, инглиз тили ўқитишда ўқувчиларнинг тилга оид қобилиятлари нуқтаи назаридан ва ўқитиш шарт-шароитига кўра, қийинчиликларни тақсимлаб ўргатиш тамойили рўёбга чиқарилади бу ўз навбатида инглиз тили ўқитишда юзага келадиган хатоларни олдини олади.

Тадқиқотимизда инглиз тили ўқитишнинг дидактик тамойиллар билан бирга тил ўрганишнинг **психологик тамойилларини** ҳам таҳлил қилишни жоиз деб топдик. Сабаби инглиз тили ўрганиш жараёни ҳам ақлий фаолият билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, унинг психологик асослари мавжуддир. Ақлий фаолият психологияда илмий текширилади. Шу муносабат билан инглиз тили ўқитишнинг психологик тамойилларини тадқиқ этиш эҳтиёжи туғилади.

Психологик тамойиллар хорижлик олимлар Л.С.Выготский, Г.Е.Ведель, Р.К.Миньяр-Белоручев, М.Д.Берлиц, В.А.Артемов, К.Б.Есипович, А.Г.Кавалев, Т.А.Козлова, А.И.Сурыгин, Ж.Пиажелар, мамлакатимиз олимларидан Ж.Ж.Жалолов, Ў.Ҳошимов, И.Ёқубов, Б.Р.Саматовалар томонидан ўрганилган [56; 130].

Инглиз тили ўқитиш методикаси психология соҳаси билан икки томонлама – нутқ психологияси ва педагогик психология соҳаларида яқин алоқада бўлади. Инсон нутқи нутқ физиологиясида ва нутқнинг содир бўлиши ҳамда уни идрок этиш психолингвистикада илмий тадқиқ қилинади.

Нутқ инсон бош мияси фаолияти томонидан бошқариладиган мураккаб руҳий жараёндир. Нутқнинг товуш ва ҳарфий жиҳатлари унинг ташқи (моддий) томони дейилади. Ички томони эса нутқҳаракат, эшитиш, кўрув ва қўлҳаракат тимсолларида ифодаланади. Ҳар иккаласи нутқий динамик стереотипни ташкил этади. Стереотипларнинг ишлаши тил воситалари сифатида нутқ механизмини ҳосил қилади. Ўзбек тилида белгилар стереотиплари ва нутқ механизмлари

тафаккур ва нутқнинг шаклланиш чоғида беихтиёр ҳосил бўлади ва онг иштирокисиз фаолият кўрсатади.

Инглиз тилини эгаллашда ўзбек ва рус тилларида ўрганилган ўхшаш товуш, сўз, гап тузилиши каби мавжуд нерв боғланишлари, нотаниш тил қоидаларида эса – янги боғланишлар пайдо этилиши туфайли иккиламчи белгилар системаси ёрдамида яратилади.

Инглиз тили ўқитишнинг дастлабки босқичида товуш, сўз ва гапларнинг эшитиш ва нутқҳаракат шакллари вужудга келтирилади, кўрув ва кўлҳаракат шакллари ҳосил қилинади. Бу аснода тил бирликларининг оғзаки ва ёзма шакллари салбий таъсирнинг олдини олиш учун ажратиб ўзлаштириш ва кейинроқ уларни бириктиришга эришилади.

Инглиз тили ўрганишда психик жараёнлар – диққат, идрок, хотира, тафаккур кабилар ҳисобга олинади. Мазкур психологик тушунчалар ҳақидаги маълумотлар нутқ психологияси соҳасида ўрганилади.

Бир ва ундан ортиқ тилни билувчилар фанда алоҳида терминлар билан номланади: монолингв (бир тил эгаси), билингв (икки тил билувчи), трилингв (уч тилда фикр алмашувчи) ва полиглот (кўп тилларни биладиган одам).

Инглиз тилини билиш турлари учта турда тадқиқотларда ўрганилган: 1. Фаол; 2. Пассив; 3. Аралаш ҳолда.

Тилларни фаол билиш деганда, барча нутқ фаолияти турларини она тилидагидек мукамал эгаллаш назарда тутилади. Пассив билиш – оғзаки ва ёзма матнни тушуна олишдир. Аралаш ҳолда билиш тил материалининг бир қисмини фаол, бошқа қисмини пассив тарзда нутқда эгаллаш тушунилади.

Чет тил ўргатиш масалалари нутқ психологияси ва психоллингвистикада ҳам яхши ўрганилган соҳалардан биридир. Айниқса, психологияда тил материали, оғзаки ва ёзма нутқни ўргатишга доир кўплаб фикрлар баён этилганлигини кузатиш мумкин. Шунингдек, тил техникаси (ўқиш, ёзиш, айтиш, таниб олиш) кўникмалари ҳақида ҳам фикр юритиш мумкин.

Юқоридаги психология маълумотларидан кўриниб турибдики, инглиз тили ўқитишда ўқувчилар психологик хусусиятларининг инобатга олиниши методик талаблар доирасига киради. Илмий манбаларда инглиз тили ўқитишнинг иккита психологик тамойили ишлаб чиқилган. Психологик тамойиллар “вербализация” ва “коррелация” номларини олган [56; 123].

Инглиз тили ўқитишнинг психологик тамойилларидан **вербализация** маъно доирасига чет тил амалда фақат оғзаки нутқ орқали ўрганилади, яъни оғзаки нутқ таълим мақсади бўлсагина хорижий тилни ўзлаштиришга йўл очилади. Шундай қилиб, тилда вербализация тамойили оғзаки нутқ ўргатишни тақозо этади.

Психологик тамойилнинг иккинчиси – **коррелациядир**. Коррелация лексика, грамматика ва талаффузнинг муайян чегараси аниқланади, биринчи навбатда нутқ малакаларини ҳосил қилиш учун мўлжалланган тил бирликлари мажмуи шаклланади. Нутқ мавзулари лексикани танлашда белгиловчи методик мезон вази-фасини ўтайди. Тил ҳодисаларига оид қоидалар нутқ малакаларининг ривожланишига хизмат қилади, улар ёд олинмайди ва ҳоказо. Инглиз тили қоидасини ёд олмаслик масаласи психологияда ўз исботини топган.

Лингвистик тамойиллар бўйича хориж олимларидан Л.В.Щерба, Г.Е.Ведель, А.Н.Леонтьев, А.А.Миролюбов, В.А.Бухбиндер, С.К.Фоломкина, Е.И.Пассов, А.А.Шакирова, В.Л.Скалкин, Л.Фриман, С.Торнбери, Д.Кристаллар салмоқли тадқиқотлар олиб боришган. Мамлакатимизда Ж.Ж.Жалолов, Г.Маҳкамова, Ў.Ҳошимов ва Л.Т.Аҳмедовалар чет тил ўқитишда қўлланадиган тамойиллар ҳақида фикр ва мулоҳазаларини баён этишган [56; 107; 118].

Улар қуйидагилар:

1. Она тили тажрибасини ҳисобга олиш (Р.К.Миньяр-Белоручев).

2. Тизимлилиқ. Оғзаки нутқ ва тил материалларини ўқитиш коммуникатив мақсадда ташкил қилинади. Грамматик бирликлар лексик усуллар орқали таништирилади.

3. Концентризм. Ўқув материали осондан қийинга, мустаҳкамлашдан янгига ўтиш орқали такрорлаб кенгайтириб борилади.

4. Функционаллик. Тил материали таълим мазмунига биноан тадбиқ қилинади. Грамматик материал коммуникатив тарзда ўргатилади. Инглиз тили ўқитиш мақсадларига биноан белгиланади.

5. Минимизациялаш ёки чегаралаш. Нутқ фаолияти турлари тилни эгаллаш даражасига қараб чегаралаб берилади.

6. Фаол (барча нутқ фаолияти турларида қўллашни ўргатиладиган тил материали) тил материаллари устида ишлаш.

7. Пассив (тинглаб тушуниш ва ўқиш нутқ фаолиятида қўлланилиши ўргатиладиган тил материаллари) тил материаллари устида ишлаш.

8. Стилистик дифференциация. Турли нутқ намуналари (илмий, бадий, оммабоп, расмий)нинг ўзига хос жиҳатларини инобатга олиш орқали чет тил ўргатилади.

9. Маданиятлараро ҳамкорлик;

10. Онглилик.

Инглиз тили ўқитиш методикасида тамойилларини тадқиқ этиш уларни илмий-назарий асослаб бериш масалалари бўйича кўплаб методистлар тадқиқот ишларини олиб борганлар. Хориж ва мамлакатимиз тадқиқотчилари томонидан методик тамойиллар умумий, хусусий, махсус тамойилларга ажратилади. Ушбу тамойиллар хориж ва юртимиз етакчи олимлари томонидан инглиз тили ўқитиш методикасига тадбиқ қилинган. Тадқиқотчилардан Л.В.Щерба, Г.Пальмер, Р.К.Миньяр-Белоручев, Н.Д.Гальского, Н.И.Гез, В.Л.Скалкин, М.Б.Ляховицкий, А.Н.Шамов, Ричардс ва Рожерс, С.Торнбери, Пенни Ур, Л.Фриман, Е.И.Пассов, Ж.Ж.Жалолов, Г.Т.Маҳкамова, Т.Қ.Сатторов, Л.Т.Аҳмедова, М.Джусупов, В.И.Нормуродовалар умумий, хусусий, махсус методик тамойиллар устида илмий-тадқиқотлар олиб борган [68; 72; 86; 118].

Чет тил ўқитишда умумий методик тамойиллар – тил ўрганишда машқларга устуворликда бериш, тил материалини чегаралаб ёки яхлит ўргатиш, узлуксизликни таъминлаш; хусусий методик тамойиллар – табиий талаффузга яқинлашиш (апрок-

симация), моделлар орқали ўргатиш, интегратив ёндашув асосида ўргатиш, оғзаки нутқнинг илгариллаши, жадаллаштириш/тезлаштиришдан фойдаланиш, когнитив тамойил, тил бирликларини автоматизациялаш; махсус методик тамойиллар – нутқ фаолияти турлари ва тил материаллари устида ишлаш, оғзаки нутқнинг илгариллаши, ўқувчиларнинг нутқий ва фикрлаш қобилиятини рағбатлантириш кабилардан иборат.

Инглиз тили ўқитиш методикасининг умумий, хусусий ва махсус тамойиллари ишлаб чиқилган. Ушбу тамойилларни фарқлаш ва изчил асослаш фанда охиригача тўлиқ етказилмаганлигини таъкидлаб ўтиш жоиздир.

Методиканинг умумий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

1. Инглиз тили ўқитишнинг нутқий йўналганлик тамойили;
2. Инглиз тилини чегаралаб (фарқлаб) ва яхлит ўргатиш тамойили;
3. Машқларга асосий ўрин бериш тамойили; 4. Тил тажрибасини ҳисобга олиш тамойили.

Илмий манбаларда инглиз тили ўқитишнинг нутқий йўналганлик тамойили барча мутахассислар томонидан яқдил тан олинган. Инглиз тилини чегаралаб (фарқлаб) ва яхлит ўргатиш тамойили Г.В.Рогова томонидан тавсия этилган. Машқларга асосий ўрин бериш тамойили М.В.Ляховицкий тадқиқотларида учрайди [56].

Тил тажрибасини ҳисобга олиш тамойилини кўпчилик методистлар тарафидан маъқулланиши билан бирга, унинг номланишида жиддий фарқ сезилади. Рус тилида чоп этилган ёки рус мактаблари тажрибасини акс эттирадиган илмий адабиётларда “она тилини ҳисобга олиш тамойили” тушунчасини қабул қилинган. Ўзбек мактабларида у “тил тажрибасини ҳисобга олиш тамойили” деб ишлатилади. Ўқувчилар инглиз тилидан, аввал, ўзбек ва рус тилларини ўрганишлари сабабли бу тамойилга шундай ном берилган.

Нутқий йўналганлик тамойилига кўра инглиз тилини алоқа воситаси сифатида эгаллаш, ўқув дастуридаги мавзулар доирасида нутқий кўникма ва малакалар ҳосил қилиш мақсадида таълим

жараёни ташкил этилади. Инглиз тилини амалий эгаллашга нутқий машқлар туфайли эришилади. Тил материални ўргатувчи машқлар миқдори жуда кўпайиб кетса, нутқий йўналганликка путур етади. Лексик, грамматик, талаффуз машқларининг давоми инглиз тилидаги нутқда уларни қўллаш билан яқунланади. Тил бирликларини ўзлаштириш нутқ фаолиятини эгаллашга бўйсундирилади. Инглиз тилида ахборот олиш/бериш билан тугалланиши амалий йўналганлик тамойилининг асосий шартидир.

Нутқий йўналганлик тамойили талабига биноан ўқувчилар гапирувчи, ўқувчи, тингловчи, ёзувчи сифатида нутқ фаолиятида иштирок этадилар.

Иккинчи тамойилга кўра инглиз тилидаги нутқ фарқланиб, тил материални эса яхлит тарзда ўрганилади. Чунки гапириш, тинглаб тушуниш, ўқиш ва ёзув фаолиятлари ўзига хос хусусиятига эгадир. Оғзаки нутқ (гапириш ва тинглаб тушуниш), ёзма нутқ (ўқиш ва ёзув), гапириш (якканутқ ва жуфтнутқ), ўқиш (овозли ва овозсиз), овозсиз ўқиш (мазмунни умумий тарзда ёки тўлиқ тушуниш), ёзув (ёзиш, имло, ёзма фикр баён этиш)ни фарқлаб ўргатиш ушбу тамойил мазмунини ташкил этади.

Қайд этилган нутқ фаолияти турлари ёки уларнинг таркибий қисмлари таълимнинг турли босқичларида ўз сифат ва миқдор ўлчови чегарасига эга. Уларни фарқлаб ўргатиш деганда, бири-биридан бутунлай ажратиб танлаш эмас, балки ҳар бирининг муайян кўрсаткичи борлиги тушунилади, яъни улар ўзаро боғлиқ ҳолда ўрганилади. Ўқув дастури ва дарсликлар буларни ҳисобга олиб тузилади.

Муҳокама қилинаётган тамойилнинг иккинчи қисми узвийликда ўргатишга бағишланади. Узвийлик (интеграция) тил материални ўзлаштиришга тааллуқли методик ҳодиса. Лексика, грамматика ва талаффуз бирликлари тарқоқ ҳолда эмас, балки узвий тарзда, яъни лексикада грамматика, лексика ва грамматика асосида эса талаффуз ўргатилади. Ажратиб ўргатиш ҳоллари уларнинг қийинчилигини бартараф этиш учунгина керак. Узвийлик тинглаб тушуниш ва гапиришни машқ қилишда, ўқиш ва тинглаб тушуниш,

ўқиш ва ёзувни ўрганишда ҳам кузатилиши табиий. Тажриба кўрсатишича, ҳар бир дарсда ўқувчи гапиради, тинглайди, ўқийди ва ёзади. Тўртала нутқ фаолияти тури бўйича бажариладиган машқлар миқдоран бир хил эмаслиги муаллимларга маълум.

Таълим жараёнида узвий алоқа ўрнатилиши тил материални ўрганишга, чегаралаш эса нутқ фаолияти турларини эгаллашга кўпроқ дахлдор таъминдир.

Учинчи методик таъмин талқини, ўз номидан равшанки, инглиз тили ўқитишда машқлар бажариш асосий иш усули эканини тасдиқлайди. Тил материални, тил техникаси, нутқ фаолияти турлари, ўзлаштириш босқичлари кабиларни назарга олиб машқлар бажарилади: лексика, грамматика, талаффуз машқлари, гапириш, тинглаб тушуниш, ўқиш ва ёзув машқлари, ёзиш ва ўқиш техникаси машқлари, кўникма ва малака ҳосил қилишга мўжалланган машқлар.

Умумий таъминлар ичида тил тажрибасини ҳисобга олиш алоҳида аҳамиятга моликдир. Ўқувчи ҳозиргача ўзлаштирган ўзбек ва рус тиллари ҳамда инглиз тилининг ўзидан ўрганилган ҳодисалар янги материал тақдироти чоғида кўмаклашувчи ёки қаршилиқ кўрсатувчи омил бўлиши мумкин. Ўқувчи онгида алоқага кирадиган учала тил ҳаракат ва фаолият даражаларида тўқнашади. Бошқача қилиб айтганда, олдин ўзлаштирилган тил қондаси, кўникмаси ва нутқ малакаси ўрганилаётган тилга салбий ёки ижобий таъсир қилади. Қисқаси, тўпланган тил тажрибаси истиқболда кўзланадиган нутқ кўникма ва малакаларини эгаллашда ҳисобга олинмоғи лозим.

Нутқ малакаларининг ижобий ёки салбий кўчиши ҳақидаги маълумотлар машқлар системасини тузишда ҳисобга олинishi шарт бўлиб, ўқув жараёнида улар ҳақида ўқувчиларга маълумот берилмайди. Оз ёки кўп куч ва вақт сарфланиши тил бирлигининг осон ёки қийинлиги билан белгиланади [91].

Тадқиқотчи М.Рўзметова умумий методик таъминларни коммуникативлиқ машқларини устуворлиқда бажариш, ўқув материални чегаралаб ёки яхлит ўргатиш, машғулотларда аввал ўргатилган ва ўрганиладиган ўқув материални такрорлаш, узлуксизлиқни таъминлаш деб кўрсатади.

Хусусий методик тамойилларни эса табиий талаффузга яқинлашиш (аппроксимация), моделлар орқали ўргатиш, интегратив ёндашув асосида ўргатиш, оғзаки нутқнинг илгарилаши, жадаллаштириш/тезлаштиришдан фойдаланиш, когнитив тамойил, тил birlikларини автоматизациялаш кабилар сифатида эътироф этади.

Махсус методик тамойилларни эса – нутқ фаолияти турлари ва тил материаллари устида ишлаш, оғзаки нутқнинг илгарилаши, ўқувчиларнинг нутқий ва фикрлаш қобилиятини рағбатлантириш кабилар сифатида тадқиқ қилинади. Тадқиқотчи мазкур тамойилларни умумлаштириб қуйидаги инглиз тили ўқитишдаги тамойилларни алоҳида таъкидлаб ўтади:

1. Инглиз тилини ўқитишда билиш жараёни билан боғлиқ психик ходисалар (сезгилар, идрок, хотира, тафаккур, нутқ, диққат)ни инобата олиш;

2. Коммуникатив-когнитив ёндашув асосида машқлар бажариш;

3. Ижтимоий-маданий фаолиятни ривожлантиришга оид аутентик матнлардан фойдаланиш;

4. Коммуникатив вазифаларни қамраб олган нутқий машқлардан фойдаланиш;

5. Ҳаётий вазиятларда тилнинг номинатив, коммуникатив, кумулятив функциясидан синхрон фойдалана олишга йўналтириш;

6. Ўқувчиларга инглиз тилини глобал мақомда ўқитиш;

7. Ўқувчиларга муайяни мавзуларни ўрганишни бошлашдан олдин қисқача нималар ҳақида ўрганишларини тушунтириш;

8. Оғзаки нутқнинг илгарилаши;

9. Маданиятлараро мулоқотни шакллантириш;

10. Инглиз тили ўқитишда замонавий талабларни инобатга олиш тамойилларидан иборат.

Юқоридаги фикрлардан қисқача хулоса шуки, инглиз тилини ўргатиш методикаси умумий тамойиллари ушбу инглиз тилининг моҳиятини ифодалаш, бошқа предметлардан унинг кескин фарқини кўрсатиш ва ўқитиш йўл-йўриқларини аниқлашга жиддий ёрдам беради.

Инглиз тили ўқитишнинг хусусий тамойилларига келганда, улар баён этилган умумий тамойиллар билан мазмунан туташган бўлиб, торроқ маънодаги методик ходисаларни акс эттиришини таъкидлаш даркор. Хусусий тамойиллар тизмаси қуйидагилардан иборат: 1. Нутқ намунаси асосида инглиз тили ўргатиш; 2. Тил машқларини нутқ амалиёти билан боғлаш; 3. Нутқ фаолияти турларининг ўзаро муносабати; 4. Оғзаки нутқнинг илгарилаши; 5. Инглиз тилида табиий нутққа яқинлашиш; 6. Ибтидоий босқични жадаллаштириш.

Инглиз тили ўқитиш методикаси фанида хусусий тамойиллар ҳақида ғоят тарқоқ ва бир-бирига зид маълумотлар келтирилади. Муҳокама қилинаётган хусусий тамойиллар М.В.Ляховицкийнинг таклифи ва тасниф асосида кўриб чиқилди.

Хусусий тамойилларнинг биринчиси “нутқ намуналари асосида инглиз тили ўргатиш”ни назарда тутди. Ҳалқаро миқёсда инглиз тили ўқитиш методикасида нутқ намунасини асос бирлик сифатида ўргатилиши тўғри методик ёндашув ҳисобланади. Лексика, грамматика ва талаффуз бирликлари нутқий намуналарда ўзлаштирилиши оммавий тус олган.

Масалан, I see a pen, ўрганилишида яхлит – тайёр жумла тарзида олинади. Сўнгра нутқ намунасининг қисмлари ўзгартирилганда, типовой жумла ҳуқуқини олади. Масалан,

I see *a book*,

You see *a pen/book*,

I read *a book* тарзида.

Энди янги лексик бирликни ўқувчи нутқ намунасида мустақил қўллай оладиган пайти келди. Нутқ намунасининг сўроқ ва бўлишсиз шакллари биринчи бор ўқитувчи нутқида тинглаб ўрганилади. Бирдан ортиқ мисолга эга тил ходисалари юзасидан қоидалар келтириб чиқарилади, энди бошқалари ўқувчиларнинг ўзлари томонидан нутқда қўллай бошланади. Масалан,

I see *a pen*/I read *a book* нутқ намунасига таклидан

I like *a book*, I write *a letter* кабилар мустақил яратиладиган жумлалардир.

Қоида: эга биринчи, кесим иккинчи, тўлдирувчи эса учинчи ўринда келади. Нутқ намунаси таниш, сўзлар янги, сўзлар таниш, нутқ намунаси янги методик қонуният тарзида берилади. Ҳар иккаласи нотаниш бўлиши мумкин эмас. Нотаниш қоидани ушбу шароитда ўқитувчи тақдим этади.

Замонавий ўқитиш методикасида нутқ намунасининг инглиз тили ўргатиш бирлиги сифатида тан олинган. Инглиз тилида оғзаки нутқ шаклини ўргатишда “вербализация тамойилида нутқ намунасини ўзлаштиришдан иш бошланади. Аудиолингвал методнинг муҳим тамойилларидан бири ҳам шу ёндашувга асосланади. Замонавий инглиз тили дарсликларининг аксарияти ушбу тамойилга асосланиб тузилган.

Хусусий тамойилларнинг иккинчиси тил машқларини нутқ амалиёти билан боғлаш масаласига оид. Тил материални ўрганиш кутиладиган махсус мақсад бўлмай, инглиз тилидаги нутқни эгаллаш заруриятига тобе восита, деб тушунилади.

Тил бирлигининг тақдим этилиши (танишиш) босқичи албатта машқ қилиш ва қўллаш босқичларидан кўтарилиш учунгина керак.

Машқ қилиш тил бирлиги тақдимотидан бошланиб, жонли мулоқот билан тугалланиши тил материални нутқ амалиётида ўрганишни ифода этувчи ушбу хусусий тамойилнинг ягона талабидир. Мазкур мавзу инглиз тили ўқитишнинг амалий мақсадида кўриб чиқилган.

Оғзаки ва ёзма нутқ ўзаро бир-бири билан уйғунлашиб кетади. Ўқувчи гапирганида қўллаган бирликларни тинглаб ва ўқиб тушуна олади, ёзувда ҳам ишлата билади. Ўқиш тил материални ўқувчи тинглаб тушуна олади. Кўриниб турибдики, тил материали маълум нутқ фаолияти туридан бошқасига ўтиб юради.

Гапириш материали ўқиш ва ёзувда мустаҳкамланади. Ўқиш ва тинглаш матнлари лексикасининг бир қисми гапиришда такрорланади. Идрок этиб тушунилган график ёки аудиоматндан кейин гапириш машқлари бажарилади. Кўриш, эшитиш, гапириш ва қўл анализаторлари нутқ фаолиятида қатнашсагина пухта динамик стереотип ҳосил қилинишини эсланг.

Муҳим хусусий тамойиллардан бири оғзаки нутқнинг илгарилаши тушунчаси аудиолингвал методнинг асосини ташкил қилади. Тамойилнинг тўлиқ номи “тил материалени машқ қилишда оғзаки нутқнинг илгарилаши”, деб номланади.

Оғзаки нутқдан кейин ёзма нутқ машқларини бажаришнинг қатор қулайликлари бор. Товуш шакли график шаклдан ажратиб ўзлаштирилади, нутқҳаракат сезги ва қўлҳаракат анализаторлари алоҳида-алоҳида ишга тушади. Оғзаки ва ёзма рецепция ва репродукция бир-биридан ажратилади ва кейинчалик бирлашиб, ўзаро мустаҳкамланади. Илгарилаш тамойили мактаб инглиз тили дарсликларида ҳар хил методик кўринишда асосланиб ишлаб чиқилган.

Навбатдаги хусусий тамойил “инглиз тилида табиий нутққа яқинлашиш тамойили” деб аталади. Инглиз тилини ўз она тили мақомида биладиганларнинг нутқ фаолиятида ҳам мутлак ўхшашлик бўлмаслиги барчага маълум.

Бир тилда сўзлашувчиларнинг, айниқса, талаффузида фарқ яққол билинади. Бошқа бирликларда ва нутқ фаолияти турларида ҳам ушбу тил эгаларининг умумийликка эришишлари қийинчилик билан кечади. Ўқувчиларнинг инглиз тили кўникма ва малакалари ўша тилдагига тахминан ўхшаш бўлиши турган гап. Ўртада муаммо пайдо бўлади, қандай талаффузни ўргатиш керак? Методикада инглиз тили талаффузига тахминий яқинлашиш вазифаси туради. Агар инглиз тил фонетик қоидаси маъно ўзгартиришга сабаб бўлса (масалан, инглиз сўзи охиридаги жарангли ундошнинг жарангсизланиши), ушбу товуш меъёрда тўғри талаффуз этилиши шарт қилиб қўйилади. Сўзнинг бошқа қисмида келганда, унга камроқ аҳамият берилади, чунки у маъно ўзгартирмайди.

Табиий нутққа яқинлашиш тамойили грамматик ёки лексик бирликни ўргатишда ҳам худди шундай талқин этилади. Масалан, ўқувчилар монолог ёки диалогда қатнашаётганларида йўл қўйишган баъзи грамматик хатолар, нутқ мазмуни талабига жавоб берган тақдирда, ўқувчи баҳосини ўқитувчи пасайтирмайди, чунки фикр баён этиш инглиз тили ўқитишда ягона мақсад, тил хатоси кейин тўғриланиши мумкин бўлган ҳодисадир.

Ўқувчи нутқининг инглиз тилидаги нутққа тахминий яқинлашиши унинг хато қилиб қўйишдан хавфсираши, тўғри айта олиш ёки олмаслигидан хавотирланиши каби психологик тўсиқларни енгиши учун катта йўл очади, эркин гапириш ва эркин мулоқотга кириш имкониятини яратади.

Хусусий тамойиллардан муҳокама этиладиган сўнггиси “ибтидоий босқични жадаллаштириш” тамойилидир. Аниқроқ қилиб айтганда, инглиз тили ўқитишнинг дастлабки босқичида жадал ишлаш демакдир.

Бошланғич босқичда ўқувчилар инглиз тили билан ҳафтада, юқори синфларга нисбатан, кўпроқ шуғулланади. Инглиз тили фанинг жадал/интенсив машғулоти самарадорлиги юқори эканлиги тажрибадан маълум. Оғзаки нутқни жадал эгаллаш дарс соатларининг тез-тез такрорланишига бевосита боғлиқ. Албатта, сифатли дарслик, ўқитувчи методик малакаси сингари ҳафтада инглиз тили дарсининг тўрт-беш марта дарс ўтилиши гапириш кўникма ва малакаларининг ривожланишида ҳал қилувчи омилдир.

Умумий ва хусусий тамойиллар қаторида инглиз тили ўқитиш махсус тамойилларини билиш таълим жараёнини бошқаришда қўл келади. Махсус тамойиллар методик қўлланмаларда ҳозиргача илмий асослангани йўқ. Уларни йирик методистлар илмий тадқиқотларидан терма усулда ўрганиб олиш мумкин. Махсус тамойиллар тил материали ёки нутқ фаолияти турлари, таълим техникавий ванотехникавий воситалари асосида системалаштирилган. Тадқиқотларда ўзбек мактаблари учун ҳам инглиз тили ўқитишнинг махсус тамойиллари ҳозиргача тадқиқ этилмаган соҳалардандир.

Илмий тадқиқотларда В.С.Цетлин, В.А.Бухбиндер, С.К.Фоломкина, М.В.Ляховицкий томонидан чет тил грамматикаси ва лексикасини ўргатиш масалалари, шунингдек, ўқиш ва ёзувдан фойдаланиш каби масалаларнинг махсус тамойиллари ишлаб чиқилган. Махсус тамойиллар муфассал баёни инглиз тили ўқитиш воситалари ва нутқ фаолияти турларини ўргатиш ҳақидаги бобларда баён этилади [56].

Биринчи боб бўйича хулосалар

Диссертациянинг “Умумтаълим мактаблари 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантиришнинг назарий масалалари” бўйича қуйидаги хулосаларга келинди:

1. “Инглиз тили” ўқув предметининг хусусиятларини ифода этувчи омиллардан бири “таълим шароити” ҳисобланади. Шароит қаерда, кимларга ва қанча вақт инглиз тилини ўргатиш билан боғлиқ тушунчаларни ифодалайди: 1) “қаерда?” саволига а) “5 – 6-синфларда”, б) инглиз тили нутқий муҳити бор/йўқ вазиятда ўргатиш. Мазкур синфларда инглиз тили сунъий нутқий вазиятлар ҳосил қилиш орқали ўргатилади); 2) “кимларга” деганда а) 12 – 13 ёшдаги ўқувчи(ўсмир)ларга инглиз тилини ўргатиш, б) 5 – 6-синфларда уч тил – ўзбек/рус (она) тили, иккинчи (рус/ўзбек) тил ва чет тил (инглиз ёки б. тил) ўқитилади. Бу ўринда ўқувчиларнинг уч тилдан тўплаган тил тажрибалари эътиборга олинади; 3) “қанча вақт” деганда, а) ўқув режасидаги ҳафталик ва йиллик машғулотлар миқдори (дарс соатлари), б) интенсив (жадаллаштирилган/қисқа муддатли) ёки экстенсив (вақт эътибори билан чўзилган) шароитда таълим бериш. 5 – 6-синфларда экстенсив таълим жорий этилган каби тушунчалар назарда тутилади.

2. Инглиз тили ўқитиш методикасида тамойиллар умумий, хусусий ва махсус тамойилларига ажратилган. Методиканинг умумий тамойиллари қуйидагилардан иборат: 1. Инглиз тили ўқитишнинг нутқий йўналганлик тамойили; 2. Инглиз тилини чегаралаб (фарқлаб) ва яхлит ўргатиш тамойили; 3. Машқларга асосий ўрин бериш тамойили; 4. Тил тажрибасини ҳисобга олиш тамойили.

3. Чет тил ўқитиш методикасининг хусусий тамойиллари қуйидагилар: 1. Нутқ мазмуни асосида чет тил ўргатиш; 2. Тил машқи ва нутқ амалиётининг боғлиқлиги; 3. Нутқ фаолияти турларининг ўзаро муносабати; 4. Оғзаки нутқнинг илгарилаши; 5. Чет тилда табиий нутққа яқинлашиш; 6. Ибтидоий босқични жадаллаштириш.

4. Чет тил ўқитишда махсус тамойиллар сирасига грамматикани ўргатиш (В.С.Цетлин), лексикани ўргатиш (В.А.Бухбиндер), ўқишни ўргатиш (С.К.Фоломкина) ва чет тил ўргатишда ёзма нутқни ўргатиш (М.В.Ляховицкий) тамойиллари киради.

II-БОБ. 5 – 6-СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ИНГЛИЗ ТИЛИДА ЛЕКСИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАЗМУНИНИНГ МЕТОДИК ТАВСИФИ

2.1. § 5 – 6-синф инглиз тили дарсларида лексик компетенцияни ривожлантириш методикаси

Инглиз тили ўқитиш мазмунининг лингводидактик муаммосига доир масалалар бўйича В.С.Цетлин, А.Д.Климентенко, Б.А.Лapidус, М.В.Ляховицкий, Ж.Ж.Жалолов, Ҳ.Ғ.Неъматов, Т.Қ.Сатторов, А.Ғуломов, С.С.Сайдалиев каби методист-олимлар томонидан қимматли фикр ва мулоҳазалар баён этилган [56; 121; 123]. Мазкур мавзуга бағишланган илмий-тадқиқот ишларида ўқитиш мазмуни, унга қўйиладиган замонавий методик талаблар, ўқитиш мазмунининг таркибий қисmlари бўйича тадқиқотчиларнинг фикрлари турличадир [110].

Инглиз тили ўқитиш мазмуни бўйича илмий-тадқиқотларда берилган методик тавсифлар 1.4-жадвалда баён қилинган.

Инглиз тили ўқитиш мазмунининг методик тавсифи

2.1-жадвал.

№	Муаллифлар	Ўқитиш мазмунининг тавсифи
1.	Б.А.Лapidус	муайян ўқув юрти олдида турган мақсад ва вазифаларга мос тушадиган, ўрганиладиган тилни эгаллаш сифати ва даражаси учун зарур ўқув материали
2.	Е.И.Пассов	ўқувчиларни ўргатиш учун керак бўладиган ҳамма воситалар
3.	М.В.Ляховицкий Т.Қ.Сатторов	ўрганилиши кўзда тутилган, ўқувчилар ўзлаштиришлари учун методик жиҳатдан ишланган билим, кўникма ва малакалар
4.	Ж.Ж.Жалолов, Т.Қ.Сатторов	муайян мавзулар доирасида инглиз тил бирликларини қўллаб, нутқ малакаларини шаклланишини таъминлашга мўлжалланган методик ҳодиса

Тадқиқотларда инглиз тили ўқитиш мазмуни таркибий қисmlарини иккита қисмдан олтига қисмгача номлаш ҳолатларини кузатиш мумкин [56; 121; 123]. Инглиз тили ўқитиш мазмунининг

таркибий қисмлари бўйича илмий-тадқиқотларда берилган фикрлар 2.2-жадвалда баён қилинган.

Инглиз тили ўқитиш мазмунининг таркибий қисмлари.

2.2-жадвал

№	Муаллифлар	Инглиз тили ўқитиш мазмунининг таркибий қисмлари
1.	Л.С.Андреевская-Левенстерн	икки қисмдан: а) тилга оид назарий билим, кўникма ва малакалар, б) ўқувчи ва ўқитувчи орасидаги муносабатлар тизими
2.	Ж.Ж.Жалолов, Т.Қ.Сатторов	уч қисмдан, яъни ўрганилиши кўзда тутилган, ўқувчиларни ўзлаштиришлари учун методик жиҳатдан ишланган а) билим, б) кўникма ва в) малакалар тизими
3.	А.Ғуломов Ҳ.Неъматов	тўрт қисмдан, а) ўқувчилар ўзлаштиришлари зарур бўлган билимлар тизими, б) шундай билимларга мувофиқ келадиган амалий кўникма ва малакалар тизими, в) ўқувчиларни ижодий фаолият усулларига ўргатиш тизими, г) ўқувчи ва ўқитувчи орасидаги муносабатлар тизими
	С.С.Сайдалиев, Ў.Ҳошимов, И.Ёқубов.	тўрт қисмдан, а) оғзаки нутқ ва ўқиш мавзулари; б) талаффуз, лексика ва грамматикаа материали; в) тил материалига оид кўникмалар; г) оғзаки ва ёзма нутқни шакллантириш
4.	А.А.Миролюбов, В.В.Краевский, В.С.Цетлин	беш қисмдан, а) нутқ малакалари, б) тил материали (лексика, грамматика, талаффуз)га оид кўникмалар, в) график ва овозли матнлар, г) нутқ малакаларини ривожлантирадиган мавзу ва ситуациялар, д) инглиз тилга оид ҳодиса (қоида)лар
	Н.Д.Гальскова	беш қисмдан, а) коммуникатив фаолиятга оид мавзу, нутқ материали (матнлар, нутқ намуналари ва ҳ.к.) ва ситуациялар, б) тил материали ва уни эгаллаш қонун-қоидалари, в) махсус нутқ малакалари, г) тили ўрганилаётган мамлакатлар маданиятлараро мулоқотига оид нутқ малакалари, д) таълим

		жараёнида қўлланадиган ўқув ва адаптив малакалар
5.	Б. А.Лапидус	олти қисмдан, а) тил материалига оид кўникма ва малакалар, б) чет тил тизимига оид назарий билимлар, в) оғзаки нутққа оид паралингвистик воситалар – қўл ҳаракати, мимика, имо-ишора ва б., г) ўқиш ва ёзувга оид паралингвистик воситалар, д) лингво-культурологик билимлар, е) вербал кўникма ва малакаларга оид билимлар

Инглиз тили ўқитиш мазмунини учта таркибдан иборатлиги, илмий ва назарий жиҳатдан ўрганилган. Улар ўқитиш мавзулари (topics), нутқ малакалари (speech skills) ва тил материали (language material)дан иборат. Мазкур таркибий қисмлар, аввало, ўқув дастурларида ўз аксини топади. Таълим якунида нималарга эришиш кераклиги, нутқий кўникма ва малакаларнинг сифати, тилнинг лексик, грамматик ва талаффуз минимуми қай даражада ўзлаштириш лозимлиги ўқув дастурида кўрсатиб берилади.

Ўқитиш мазмунининг биринчи таркибий қисми нутқ мавзуларидир. Маълумки, 5 – 6-синфларда инглиз тили ўқитиш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда нутқ мавзулари танланади. Дастурий талабларга кўра мактаб ўқувчиларидан ижтимоий-маиший, бадий, сиёсий, маданий, ўқув-таълимий соҳаларда мулоқот қилиш малакаларини эгаллаш талаб этилади. Умумтаълим мактабларида оғзаки нутқ ва ўқиш учун мавзулар танланади.

Оғзаки нутқ мавзулари асосан уч ном билан юритилади: 1. Ўқувчи теварак-атрофи (All about me); 2. Ватанимиз – Ўзбекистон (Uzbekistan is – our country); 3. Тили ўрганилаётган мамлакатларга (English speaking countries) оид мавзулар.

Инглиз тили ўқитиш методикасида тил материали яхши тадқиқ этилган соҳалардан биридир. Нутқда фикрни ифодалаш ёки ифодаланган фикрни тушуниб олиш учун тил материалини қўллай билиш талаб этилади. Замонавий ўқитиш амалиётида тил материали тушунчаси икки маънода талқин этилади: 1) лексик, грамматик, фонетик ва бошқа тил бирликлари мажмуи; 2) ўқитиш мақсадла-

ридан келиб чиққан ҳолда, тил системасидан танлаб олинган тил минимуми деб аталган, ўқувчилар учун инглиз тили материали ҳисобланадиган бирликлар йиғиндиси.

Тил материалени, бир томондан, сезгилар ёрдамида айтиш, эшитиш, кўриш ва ёзиш мумкин, иккинчи томондан эса, нутқ фаолияти турларида уларни қўллаш ва идрок этиб тушуниш мумкин. Инглиз тили ўқитишда ҳар бир синф ва босқич учун муайян тил материалига оид лексик, грамматик, талаффуз минимумларини танлаш тавсия этилади.

Танлаш мезонлари умумий бўлса-да, шакллантирилган тил минимумлари миқдорий ва сифат жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. Жумладан, 5 – 6-синфларда тил материалени методик тайёрлаш ва ўрганиш учун тақдим этилиши ҳам ўзига хос жараёндир.

Маълумки, ўқувчилар дунёни сўз воситасида таний бошлайдилар. Ўқувчи ва катталар луғат бойлигининг фарқи шундаки, ўқувчи ўз тасавури асосида сўзларни шакллантиради, катталар эса нутқ жараёнида сўзни идрок этиш асосида ҳосил қиладилар. Психологик нуқтаи назардан сўз нутқ орқали инсонларнинг тушунишга ёрдам берувчи ва бир-бирига таъсир кўрсатувчи воситадир. Сўз нутқимизни мазмун ва маъно билан тўлдиради, нима қилмоқчи бўлаётганимизни, ҳиссиётларимиз ва истакларимизни ифодалашга хизмат қилади. Шу боис нутқнинг лексик томонини эгаллаш психологик нуқтаи назардан ниҳоятда муҳим ўрин тутади.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да сўз ва лексика иборалари юнон тилидан келиб чиққанлиги, *lexicos* – сўзга оид, луғавий сўз, ибора тушунчаларини ифодалашни кўрсатиб ўтилган. Лексика муайян тил ёки диалектдаги мавжуд бўлган сўзлар йиғиндиси, лингвистик соҳада қўлланадиган сўз ва терминлар, шунингдек, муайян муаллиф бадиий асарларининг сўз бойлиги маъносини ифодалашни назарда тутилади. Шунингдек, лексика деганда – сўз, тилдаги барча сўзлар мажмуи, сўз бойлиги тушунилади. Демак, муайян тилда мавжуд бўлган барча фаол ва нофаол сўзлар йиғиндиси шу тилнинг лексика мажмуини ташкил этади. Ҳар қандай

тилни ўрганиш айнан сўзларни ўрганишдан бошланади. Тил ўрганишда лексика устида ишлаш асосий босқич ҳисобланади. Инглиз тили таълимида лексика устида ишлашнинг энг асосий вазифаси – ўқувчиларнинг ўрганилаётган тилдаги сўз захирасини бойитиш аниқлаштириш ва кенгайтиришдан иборатдир.

Психологлар томонидан сўз таъсирлантирувчи восита сифатида кўриб чиқилади, унинг ифодаланиш жараёни ўрганилади. Жумладан, В.Б.Беляев фикрича, сўз таъсирлантирувчи восита сифатида ўз тузилмасида эшитиш ва кўриш таркибий қисмларидан иборат. Биз сўзни эшитамиз ёки унинг ёзилганини кўрамыз. Айни вақтда инсон реакцияси сифатида сўз яна учинчи – ҳаракатланиш компоненти борлиги билан ҳам тавсифланади. Сўзнинг ифодаланиши ёки унинг ёзилиши, ҳар қандай ҳаракатланиш реакцияси каби ҳаракат сезгилари билан бирга содир бўлади. Шу сабабли сўзни ўзлаштириш бош мия ярим шарларида кўрув, эшитув ва ҳаракатланув жараёнлари оралиғида анча мураккаб муваққат нерв алоқалари пайдо бўлишига бевосита таъсир кўрсатади.

Сўз кўрув – эшитув – ҳаракатланув мажмуи сифатида нафақат идрок этилади, балки намоён ҳам бўлади. Ҳар икки ҳолда ҳам одам онгида сўз образ сифатида азалдан мавжуд. Бироқ сўз идрок этилганда, у сўзнинг таъсирловчиси ҳаракати билан шартлашилади, кейингисида эса, хотира асосида тикланади. Сўзнинг эшитув-ҳаракатланув тузилмаси унинг фақат ҳис этиш, яъни сезги аъзолари ёки анализаторларга таъсир этувчи ҳамда одам сезиши мумкин бўлган нарса-предмет асосинигина ташкил этади. Мана шу ҳис этиш асосидан ташқари сўзнинг яна ақлий-мазмуний томони ҳам мавжуд ва бу уни тилшуносликда сўз семантикаси деб юритилади. Сўзнинг маъно томони сўзнинг борлиқни умумлаштирган тарзда акс этиши, унинг тушунча билан бевосита алоқаси асосида белгиланади.

Сўз тилда турли функцияларни бажаради. Сўзни қабул қилиш, тушуниш қисми рецептив функция (*receptive function*), аташ хусусияти номинатив функция (*nominative function*) орқали юзага чиқади.

Ўқувчилар лексикани шакллантиришда сўзнинг маъноси устидаги ишлар дастлабки босқич саналади ва айнан сўзларни

матнга мувофиқ ҳолда семантик танлаб олиш тил ва нутқ ҳодисаларини англаб етишни шакллантиради. Бунда инглиз тили фани ўқитувчиларининг вазифаси аввал шу сўзларни аста-секин тўлиқ ва тўғри шаклда шакллантириб бориш, сўнг уларни ўқувчилар хотирасида мустаҳкамлаб боришдан иборат бўлади.

Психология соҳасидаги тадқиқотлар натижалари кўрсатишича, сўз ва тушунчаларни кўз олдига келтириш, тасаввур этиш йўли билан пайдо бўлади. Жумладан, В.Б.Беляевнинг таъкидлашича, аввало, бир қатор аниқ тасаввурлар зарур бўлади. Биринчи тасаввур, бирор буюмни тасаввур этиш орқали тушунча ҳосил бўлмайди. Мана шу образлар ёки тасаввурларнинг ҳаммасини бир-бирига ички таҳлилий қиёслаш натижасида ўхшаш жиҳатлари ёки фарқланишлари ёхуд умумий ва ўзига хос белгилари аниқланади. Тасаввурга келтирилган белгилар жамланади, яъни синтезланади. Умумий тасаввурга келтирилган ва жамланган белгилар йиғиндиси тушунчани ҳосил қилади.

Замонавий инглиз тили ўқитиш методикасида лексик компетенцияни ривожлантириш нутқ фаолияти турларини эгаллаш воситаси сифатида талқин қилинади. Инглиз тили ўқитиш методикасида лексик компетенцияни ривожлантириш икки босқичдан иборат жараён деб қаралади. Биринчиси, лексикани методик тайёрлаш (танлаш, тақсимот, тасниф, тақдимот) босқичи бўлиб, ушбу жараён мазкур соҳа методистлари томонидан амалга оширилади. Иккинчиси, лексик кўникмаларни шакллантириш босқичи бўлиб, ушбу жараёнда бевосита ўқитувчи ва ўқувчи ҳамкорликда фаолият кўрсатади.

5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантиришда, уни методик жиҳатдан тўғри ташкил қилиш муҳимдир. Методик ташкил қилиш ўз ичига инглиз тили лексикасини танлашни (selection), тақсимлашни (distribution), методик типология қилишни (classification), тақдим қилишни (presentation) ўз ичига олади [56].

Инглиз тили лексик материални танлаш (selection English vocabulary material).

Инглиз тили ўқитиш методикасида “танлаш” атамаси ифода-лайдиган тушунча ўқитувчи ва методистларга таниш жараён ҳисобланади. Бироқ ушбу тушунчага тадқиқотларда ҳозиргача илмий-методик таъриф берилган эмас. Фанда ишлаб чиқилган мезонлар асосида тил макросистемасидан ўқувчи ўрганиши учун мўлжалланадиган микросистема яратиш ҳодисаси “методик танлаш” деб аталади. Методист лексикани танлашга киришар экан, қуйидаги методик тушунчалардан фойдаланиб иш тутуди: “танлаш манбаи, танлаш мезонлари, танлаш бирлиги”.

Инглиз тилида лексик минимумни танлаш

2.3-жадвал

Инглиз тилида лексик минимумни методик танлаш		
танлаш манбаи	танлаш мезонлари	танлаш бирлиги

Инглиз тили лексикасини “танлаш манбаи” деганда, шаклланаётган лексик минимумни тил системасидан “танлаб” олиш тушунилади. Одатда, лексик минимум, жумладан, лексика ўрганилаётган тилдаги нутқдан танланади. Аниқроғи, фаол минимум бадиий асарлардаги жуфтнутқдан ёки сўзлашув-адабий нутқнинг ёзилган фонограммасидан танланади.

Пассив минимум эса, ёзма адабиётдан олинган парчалар асосида танланади. Фаол лексика жонли нутқдан олиниб, ўқувчи оғзаки нутқида, пассив эса ёзма манбалардан танланиб, ўқувчи ёзма нутқида қўллашга мўлжалланади. Танлаш манбаини айрим тадқиқотларда танлаш тадбири тушунчаси доирасига киритадилар.

Инглиз тилида лексик минимумни танлаш манбаи

2.4-жадвал

Инглиз тилида лексик минимумни танлаш манбаи				
Реал лексика				
Актив (фаол) лексика	Пассив (нофаол) лексика	Потенциал лексика	Вокабуляр лексика	Новокабуляр лексика

Инглиз тил лексикаси мактаб минимумининг фаол қисми 1000 тача лексик бирликдан ташкил топади. Шу асосда яна мактаб ўқув шароитига мослаб пассив лексик бирликлар танланади. Лексика бойлигининг ҳажми инглиз тили ўқув фанига ажратилган соатлар миқдорига бевосита боғлиқ бўлади [56].

Инглиз тили лексик материални танлашда қуйидаги методик мезонлар асос қилиб олиниши илмий-методик тадқиқотларда ўрганилган: ҳисоб-китоб мезонлари, методик мезонлар, тилшунослик мезонлари [56].

Ҳисоб-китоб мезонлари сўзларнинг қўлланишига оид бўлиб, улар таркибига кўп қўлланиш ва кенг тарқалганлик мезонлари киради. Кўп қўлланиш терминининг маъноси олинган манбада сўзларнинг жами ишлатилиш миқдорини билдиради. Кенг тарқалганлик дейилганда эса, ушбу сўзни ўз ичига олган манбалар сони назарда тутилади. Иккаласи бирга қўшилиб фойдаланилганда ижобий натижа бериши фанда исботланган. Шунга кўра кенг тарқалганлик мезони биринчи ҳисобланади. Унга қўшимча тарзда сўзларнинг нақдлиги (қўлланишга тайёр туриши) мезонидан фойдаланиш мумкин (бу мезон биринчи бор М.Уэст томонидан ишлатилган, ўтган асрнинг эллигинчи йилларида уни француз методистлари Р.Мишеа ва Ж.Гугенейм аудиовизуал методда янада ижодий такомиллаштиришган. Унинг асл моҳияти гапирувчи онгида нақд (ихтиёрида) турадиган сўзлами танлаш мезони демакдир [56].

Инглиз тили лексикасини танлашнинг ҳисоб-китоб мезонлари
2.5-жадвал

Инглиз тили лексикасини танлашнинг ҳисоб-китоб мезонлари	
кўп қўлланиш мезони	кенг тарқалганлик мезони

Иккинчи тоифадагилар эса ўқитиш мақсади ва нутқ мавзуларини мўлжаллаб қўлланиладиган мезонлардир. Улар орасида мавзуларни ҳисобга олишдан ташқари тушунчаларни тасвирлаш ва семантик аҳамиятдаги мезонларни учратиш мумкин.

Иккинчи мезонда муайян ўқув юртида инглиз тил ўқитишдан кўзланган мақсад (aims and goals) ва танланган нутқ мавзулари

(topics) асос бўлади. Маълумки, 5-6-синфларда инглиз тили ўқитишдан мақсад – ижтимоий-маиший, сиёсий, бадиий, ўқув-таълимий соҳадаги матнларни ўқиш ҳамда дастур доирасида оғзаки нутқ малакаларини шакллантиришдан иборатдир. Мазкур ўқув юрти нутқ мавзулари ва ўқитиш мақсадлари лексик бирликларни танлашда асос вазифасини ўтайди.

Инглиз тили лексикасини танлашнинг методик мезонлари

2.6-жадвал

Инглиз тили лексикасини танлашнинг методик мезонлари	
Инглиз тили ўқитиш мақсадлари (aims and goals)	Нутқ мавзулари (topics)
1. Амалий мақсад (Practical aim) 2. Умумтаълимий мақсад (Educational aim) 3. Тарбиявий мақсад (Cultural aim) 4. Ривожлантирувчи мақсад (Developing aim)	1. Ўқувчи теварак-атрофи (All about me); 2. Ватанимиз – Ўзбекистон (Uzbekistan is our country); 3. Тили ўрганилаётган мамлакатлар (English speaking countries).

Қолган танлаш мезонлари учинчи гуруҳга киради. Улар қуйидаги мезонлар: сўзларнинг бирикиши, сўз яшаш имконияти, кўп маънолилиқ, услуб жиҳатидан чегараланмаганлик, синонимларни чегаралаш (яккалаш) ва гап тузишдаги иштироки.

Инглиз тили лексикасини танлашнинг тилшунослик мезонлари

2.7-жадвал

Инглиз тили лексикасини танлашнинг тилшунослик мезонлари					
сўзлар-нинг бирикиши	сўз яшаш имконияти	кўп маънолилиқ	услуб жиҳатидан чегараланмаганлик	синонимларни чегаралаш (яккалаш)	гап тузишдаги иштироки

Бирикиш мезонига кўра танланган сўз бошқалари билан иложи борича кўпроқ бирикмага кира оладиган бўлиши талаб қилинади. Сўз яшаш мезонига биноан улардан ҳосила бирликлар миқдори кўп сонли бўлиши керак. Кўп маъноли сўзларни танлашга ҳам алоҳида

эътибор берилади. Услугда чегараланмаганлик дегани, тор доирада қўлланадиган эмас, балки нутқ фаолияти турларининг барчасида ва турли мавзуларда ишлатиладиган сўзларни танлаш мезони тушунилади. Синоним сўзлардан айримларигина ёки синонимик қаторнинг бир аъзосигина танланади. Инглиз тил жумлаларининг тузилиши учун зарурий ҳисобланадиган ёрдамчи сўзларни танлаш ҳам тавсия этилади.

Инглиз тили лексикасини танлаш мезонлари

Ўзбек мактаблари учун инглиз тилидан луғат минимум яратилган бўлиб, 1645 та бирликни ўз ичига олади. Улардан 1111 та лексик бирлик ўқувчилар реал луғат бойлигини, 534 таси потенциал луғатни ташкил этади [90].

Маълумки, ўқитиш методикасида ўқув шароитига қараб фаол (репродуктив) ва нофаол (рецептив) лексика танланади. Ўқувчи ўз фикрини баён этаётганида ва ўзгалар нуткида тушуниладиган луғат фаол лексика дейилади. Идрок этиб тушунишга мўлжалланган лексика нофаол лексик минимум ҳисобланади. Иккала лексика ҳам махсус машқларда ўзлаштирилади. Ҳар икки фаол ва нофаол лексика ўқувчининг реал (онгида мавжуд) лексикасини ташкил этади.

Шундай қилиб, лексиканинг фаол ва нофаол турлари ҳақидаги методистлар баён этган дастур, дарслик ва қўлланмалардаги фикрларини қисқача умумлаштириб, қуйидаги таърифлар билан кифояланиш мумкин. Чет тилда “фаол лексика” нутқ фаолияти турларидан гапириш ва ёзувда ўрганиладиган лексик бирликларни ўз ичига олади. “Нофаол лексика” эса фақат ўзга шахс нутқини идрок этиб тушуниш (ўқиш ва тинглаб тушуниш)да қўлланиладиган лексик бирликлардан иборат бўлади. Таниқли методист И.В.Рахманов терминологиясида фаол – бу репродуктив/продуктив/актив, нофаол – рецептив/пассив тил материалига оид ҳодисалардир.

Ўқувчи ҳали ўрганмаган, унга нотаниш янги лексика дуч келадики, она тили ёки рус тилининг маъновий ва шаклий ўхшашлиги туфайли, уни билиб олишнинг ички имконияти бор лексик бирликлар потенциал лексика дейилади. Потенциал лексикани оғзаки (аудиоматнда) ёки ёзма (график матнда) тақдим эти-

лиши орқалигина билиб олиш мумкин. Ўқувчи матнни идрок этганда, сўз маъносини мустақил фаҳмлаб етса, ушбу сўз потенциал лексика саналади.

Ўрганилган реал ва потенциал лексика ўқувчиларнинг вокабуляр лексикаси дейилади. Улардан ташқари новокабуляр лексика ҳам мавжуд. Матн мазмунида бир марта қўлланиб, бошқа машқларда атайлаб мустаҳкамланмайдиган айрим сўзлар новокабуляр лексика дейилади.

Вокабуляр лексика нутқда уч гуруҳ бирликларга ажратиб ўрганилади: осон, нисбатан қийин ва энг қийин сўзлар. Биринчисига потенциал лексика киради, улар нисбатан осон ўзлаштирилади. Ўқувчи тўплаган тил тажрибаси кўлами ўрганишда қўл келади. Инглиз тили ўқитишда потенциал лексика ҳосил бўлиши ва қўлланишига кўра қуйидаги гуруҳларга таснифланади: 1) шакли, қўлланиши ва маъноси инглиз, ўзбек ва рус тилларида ўхшаш сўзлар (sport – спорт; football – футбол); 2) шакли ва маъноси рус ва инглиз тилларида ўхшаш сўзлар (literature – литература; culture – культура, history – история); 3) инглиз тили конверсияси усулидаги сўзлар (work – ишламоқ; иш; far – узок; узокда; on – устида; -да); 4) қисмлари олдин ўрганилган ўқувчига таниш қўшма сўзлар (schoolboy, homework); 5) ўзак ва аффикс қисмлари таниш ясама сўзлар (work+er; difficult+y, 6) тўлиқ шакли таниш қисқартма сўзлар UK – the United Kindom; RU – the Republic of Uzbekistan; the USA – the United States of America.

Иккинчи турга ўзбек ва рус тиллари тажрибаларига суянмай ўрганиладиган вазифавий ва маъновий жиҳатдан лексик хатоларга сабаб бўлмайдиган сўзлар киради. Масалан: китоб – book; ёзмоқ – write, чой – tea.

Ушбу сўзларнинг маъно доираси иккала тилда бир-бирига тўғри келади. Ўрганишга кўмаклашадиган томони маъно доирасидаги умумийликдир. Бироқ инглиз тилининг мазкур лексик қатлами нисбатан қийин ҳисобланади.

Энг қийин лексик қатлам маъновий, вазифавий ва тузилиш жиҳатидан қийинчиликларни келтириб чиқарадиган турдир. Учала

тил бўйича тажриба мутаносиблиги жиҳатидан энг қийин лексика қуйидагича таснифланади: 1) кўп маъноли сўзлар; 2) таркибий қисмлари олдин ўрганилмаган ясама сўзлар; “сохта” ўхшаш сўзлар. Масалан, (magazine – журнал; champion champions of peace – тинчлик тарафдорлари; 3) функционал ёрдамчи сўзлар – предлог, артикл, кўмакчи/ёрдамчи феъллар.

Нисбатан қийин ва энг қийин лексик бирликлар лексикани ўргатиш мазмунини ташкил этади. Лексикани ўргатиш мазмуни деганда, қийинлиги туфайли махсус машқлар талаб этадиган ва изоҳлаш йўли билан ўргатиладиган, лексик минимумнинг муайян бир қисминигина ташкил этадиган сўзлар тушунилади. Қийинчилик сўзнинг шаклида, маъносида ёки қўлланишида кузатилади. Бинобарин, сўз вазифавий, маъновий, шаклий жиҳатдан қийин ёки улардан бири ёки иккитаси, ҳатто учала тарафи ҳам қийин бўлиши мумкин.

Лексик материал шаклан ҳамда маъно жиҳатидан умумлаштирилиши мумкин. Масалан, нотўғри феълларнинг ўтган замон (Past simple) ва ўтган замон сифатдоши (Past Participle) шакллари тил ўрганишининг илк даврида якка-якка лексик бирликлар тарзида ўрганилади, кейинчалик уларнинг миқдори оша боргач, шакллар муштараклиги ойдинлашади. Масалан, spoke – wrote.

Умумлашма қоидалар ўзлаштирилгандан кейин, ўрганиладиган феълнинг ўхшаш шакллари ўта қийинчилик туғдирмайди, инглиз тилида ҳосил бўлган тажриба кўмагида сўзларнинг мустақил танлаш шароити вужудга келади. Ўқитиш мазмунига кирган феъл шакли ҳақидаги умумлашма навбатдаги янги шаклан ўхшаш феъл ҳодисаларини потенциал тил бирлиги сифатида ўрганишга замин яратади. Рецептив эгаллашда потенциал лексика сифатида уларни таниб олиш мумкин, бироқ репродукцияда ўрганиш учун мустақил қўллаш кўникмасини махсус шакллантириш талаб этилади.

5 – 6-синфларда инглиз тили лексик компетенциясини ривожлантириш кўп маъноли сўзларни тақдимот чоғида умумлаштириб бериш айрим маъноларни ажратиб ўргатиш ишидан ўқитувчини халос этади. “Кўп маъноли сўзларни умумлаштириб ўргатиш

усули”ни Ҳ.Сойназаров тадқиқ этган [56]. Ушбу методик ғояга биноан феъл шаклларини ўрганишда икки ва ундан ортиқ мисол келтирилгандан сўнг янги ўрганилаётган ўхшаш шакллар олдингилари асосидаги қоидаларга таяниб, мустақил тарзда ўрганилади. Рецептив лексикани ўргатиш мазмунида тил бирлиги мавқеини биринчи сўз эгаллайди. Репродуктив нутқда эса нотўғри феълнинг ҳар бир замон шакли алоҳида тил бирлиги даражасида қўлланади.

Кўп маъноли сўзни тақдим этишда ҳам умумлаштириб ўргатиш тавсия этилади. Ҳ.Сойназаровнинг методик қарашларига кўра кўп маъноли сўзнинг барча маънолари алоҳида лексик birlik бўлиб, ҳар бир етакчи маъно эса лексикани ўргатиш мазмунига киритилади [122].

Лексик birlikда “сўз-маъно” олинади, лексикани ўргатиш мазмунида “маънонинг инварианти” берилади. Масалан, кўп маъноли инглизча сўз: “to go” бунга яққол мисол бўла олади. to go феълнинг “бормоқ”, “кетмоқ”, “юрмоқ”, “ишламоқ” каби бир неча ўнлаб маънолари мавжуд. Маъноларнинг биринчи учтаси ягона тушунча атрофига умумлаштирилиши мумкин, тўртинчи маъно эса бу доирага кирмайди. Биринчи маънолар бормоқ, кетмоқ, юрмоқ сўзлари лексикани ўргатиш мазмунида битта birlik - лексик birlik даражасида эса учта ҳисобланади. Лексик birlikлар ва лексикани ўргатиш мазмуни birlikлари тенг эмас, деган илмий хулоса ҳам Ҳ.Сойназаровга мансубдир.

Инглиз тили ўқитишда лексик минимум танлаш тамойиллари бўйича тадқиқотчиларнинг фикрлари турличадир. Тадқиқотчилардан В.А.Бухбиндер, М.Чориевлар қуйидаги тамойиллар асосида лексик минимумни танлашни тақлиф қилганлар:

1. Лексик birlikларни инглиз тили ўқитишда мавзуларга асосан танлаш;
2. Янги сўзларни ўзлаштиришнинг психологик жиҳатларини эътиборга олиш;
3. Инглиз тили таълимининг психологик ва дидактик қонуниятларига риоя қилиш;
4. Ўқувчиларнинг потенциал ва реал луғат бойлигини бир-бири билан боғлиқ ҳолда шакллантириш;
5. Инглиз тили лексик минимумни рационал чеклаш тамойили [133].

Тадқиқотчилардан Н.Д.Гальскова ва Н.И.Гезлар лексикани танлашда бта тамойилни асос қилиб олганлар. Улар: 1. Мувофиқлаштириш тамойили; 2. Стилистик жиҳатдан чегараланмаганлиги; 3. Инглиз тилидаги сўзлар маъносини очиш; 4. Сўзни тақдим этишда лексик бирликларни фаҳмлаш ва мустақил равишда маъносини англаш; 5. Сўз маъноларини фарқлаш; 6. Нутқда фаол қўлланадиган сўзларни танлаш; 6. Инглиз тилида нутқда сўзларни кўп ишлатилишига кўра танлаш [86].

Тадқиқотчилардан Г.Раҳмонов, М.Каримовалар лексик минимум танлашда 1. Мавзулар бўйича; 2. Кўп сўзларни қўллаш ва кенг тарқалганлик даражасига кўра; 3. Тил интерференциясига биноан хатоларни олдиндан олишга кўра; 4. Семантик (маъновий) жиҳатдан танлаш; 5. Мувофиқлик тамойилига кўра; 6. Стилистик жиҳатдан чегараланмаганлик; 7. Сўз ясалишига кўра тамойилларни асос қилиб олганлар [113].

Шунингдек, тадқиқотчилардан Ф.Р.Қодирова ҳам лексик birlikларни танлашда қуйидаги тамойилларни асос қилиб олган: 1. Нутқда сўзнинг амалий қимматини ҳисобга олиниши; 2. Сўзнинг оғзаки нутқда, график матндаги тез-тез қўлланилиши; 3. Сўзлардан фойдаланиш имкониятларига қараб [100].

Умумтаълим мактабларида фаол ва нофаол лексик минимум танланади. Иккала луғат минимум ўқувчиларнинг реал лексикасини ташкил этади. Тадқиқотчи Е.Н.Соловева таърифича, фаол луғат бу инсон оғзаки нутқ мулоқотида доимий равишда фойдаланадиган лексика, аниқроғи, инглизлар айтганидек, доимо “тилнинг учиди” турган сўзлар ҳисобланади. Агар сўзлар узок муддат ишлатилмаса, у ҳолда улар нофаол луғатга ўтади, яъни ўқилганда, тинглаган чоғда танилиши мумкин, бироқ нутқда фойдаланилмайди. Демак, ўқувчилар лексикани оғзаки нутқда эркин қўллай оладиган сўзларни фаол лексика деб, оғзаки нутқда ифода этмай, балки уни тушуниб, англанилган сўзларни нофаол дейиш мумкин.

Тадқиқотчи Ф.Р.Қодирова “Нутқда янги сўзларни фаол қўллаш кўп жиҳатдан ўқувчиларнинг улар маъносини қанчалик тўғри тушунишларига боғлиқдир” деб, таъкидлаб ўтган. Бунинг учун

машғулотларни шундай тарзда ташкил этиш керакки, ўқувчилар янги лексик birlikларни идрок этиб, секин-аста фаол нутққа ўтишсин [100].

Лексик минимум ҳақида сўз борар экан, бизнингча, чекланган миқдордаги энг зарурий инглиз тилидаги сўзларни ўргатиб бориш муҳимдир. Бунинг учун эса биз, она тилига таянган ҳолда ўқувчилар сўзларни билиш даражасини аниқлаймиз.

Фаол луғатни танлашда ҳисоб-китоб, методик мезонлар, синонимларни чегаралаш, сўзларнинг бирикиши, сўз яшаш имконияти ва кўп маънолилиқ мезонлари асос бўлади.

Нофаол луғатни танлаш чоғида эса биринчи гуруҳ мезонлари ва семантик қийматга эгалиқ ва сўз яшаш имконияти, кўп маънолилиқ ҳамда мавзуй алоқадорлиқ мезонларидан фойдаланилади. Луғат минимумни шакллантириш жараёнида кўрсатилган мезонлар ўзаро боғлиқ бўлиши шарт. Ушбу мезонлар асосида танланган сўзлар мактаб ўқув дастури учун лексик тил материали сифатида тавсия этилади.

Танлаш бирлиги фанда узлуксиз баҳсларга сабаб бўлган методик тушунчадир. Ушбу birlikка тегишли методик талаблар қўйилади: биринчидан, танлаш бирлиги мезонлар ва танлаш тадбирига мос тушиши керак, иккинчидан, улар ҳолисона амаллар асосида ажратиб олиниши зарур. Хуллас, танлаш бирлиги қилиб, сўзлар, уларинг лексик-семантик ва лексик-фразеологик вариантлари ҳамда нутқ клишеси (қолип-жумла) муайян маънода олинади. Бир маънодаги сўз ёки сўзга тенг келадиган турғун бирикма лексиканинг танлаш бирлиги саналади. Маъно луғатда кўрсатилади, сўз мазмуни ушбу маънонинг нутқий фаолиятда юзага чиқишидир, тушунча эса тафаккурда шаклланади.

Ҳар бир танлаш бирлиги мустақил луғат мақоласи сифатида лексик минимумда ўз аксини топади. Луғатдаги мақолалар инглиз тилидан она тилига таржимаси билан берилади. Фаол ва нофаол лексик birlikлар алифбо тартибида луғатдан жой олади. Нофаол луғат маълум бир лексикографик белги (масалан, олдида юлдузча) билан фарқланади. Потенциал лексика луғатда берилмайди.

Танлаш бирлиги илмий аниқлангач, танлаш мезонлари восита-сида ўқув қўлланмаси мавқеида “луғат (ёки лексик) минимум” тузилади.

Миқдор ва сифат жиҳатидан ўқув дастури талабига жавоб берадиган луғат минимум дарслик ва қўлланмалар тузиш учун “лексик” материал вазифасини ўтайди. Танланган лексик материал методик тасниф, тақсимот ва статик тақдимот босқичларидан ўтади, динамик тақдимотдан бошлаб ўқувчилар кўникмасини ҳосил этишга хизмат қилади.

Хорижий мамлакатларда ўқувчиларнинг инглиз тилида фаол, нофаол, реал, потенциал, вокобуляр ва новокабуляр лексикасини ривожлантириш тамойиллари уларни оғзаки ва ёзма нутқий фаолиятда қўллаш (usage) жараёнларининг дидактик продуктогенлигини таъминлаш асосида такомиллаштириш масалалари америкалик методист П.Хэгболдт, Ч.Хэндшин, Ҳ.Дункел ва М.Уэст каби методистлар томонидан ўрганилган.

Инглиз тили лексик материални тақсимоти (distribution English vocabulary material).

Инглиз тили лексик материални методик ташкил қилишдаги навбатдаги тадбир унинг тақсимотидир. Тил материални тақсимлаш масаласи методикада кам эътибор берилган соҳалардандир. Ўқув материалининг тақсимоти фан асосларини ўрганувчи фанларда осондан қийинга, шунингдек, бошқа дидактик тамойиллар асосида амалга оширилади. Инглиз тилида нутқ фаолияти турларининг ўрганилиши билан боғлиқ ҳолда тақсимланади.

Лексиканинг тақсимоти икки босқичда амалга оширилади: 1. Фаол ва нофаол лексик минимумлар ажратилади; 2. Репродуктив ва рецептив тарзда эгалланадиган лексика курслар бўйича тақсимлаб чиқилади.

Оғзаки нутқ ўқитиш мақсади ҳисобланадиган таълимнинг бошланғич (1 – 3-синфлар) ва ўрта (4 – 7-синфлар) босқичларида фаол, юқори босқичда (8 – 11-синфлар) ўқиш учун нофаол лексика фарқланади, пассив лексиканинг ярми оғзаки нутқда ҳам тақдим этилади. Репродуктив ва рецептив тарзда эгалланадиган лексика

дарслик тузиш чоғида синфлар минимумлари шаклида ажратиб чиқилади.

Иккинчи босқич тақсимотида лексика янада кичикроқ миқдордаги гуруҳларга ажратилади: 1) лексика нутқий мавзулар бўйича дарсликда тақсимланади; 2) бир соатлик дарс учун сўзлар миқдори белгиланади; 3) машқлар материали сифатида лексик birlikлар тарқатилади.

Тақсимот жараёнида лексик birlikларнинг хусусиятлари, нутқнинг тинглаб тушуниш ва ўқиш ёки гапириш ва ёзув турлари ҳисобга олинади.

Хуллас, лексиканинг тақсимоти куйидаги методик мезонлар асосида амалга оширилиши мумкин: 1) лексикани нутқ фаолиятининг репродуктив ва рецептив турларига қараб ажратиш, нутқ талабига кўра тақсимлаш ёки ўқитиш мақсадларини назарда тутиш; 2) нутқий мавзуларни ҳисобга олиш; 3) ўқувчилар тил тажрибасини ҳисобга олиш; 4) тил ички интерференциясини бартараф этишни кўзда тутиш; 5) грамматик ҳодисаларни таниш лексик birlikларда, янги лексикани ўрганилаётган грамматик воситада бериш; 6) лексик қийинчиликларни бўлиб (чегаралаб) ўргатиш.

Ушбу тақсимот мезонларини куйидагича таҳлил этиш мумкин: “нутқ талабига кўра тақсимлаш мезони” деганда, гапириш учун фаол лексикадан ўқув материали бериш ва ўқиш учун нофаол минимумдан олиш тушунилади. “Нутқий мавзуларни эътиборга олиш мезони”га кўра ўқувчи теваарак-атрофи ҳақида инглиз тилда фикр баён этишни ўрганади. “Мактаб (school)”, “синф (class/form)”, “уй (house)” каби кичик мавзулар дастлабки лексик birlikларни ўзига эргаштиради. Бинобарин, “ручка (pen)”, “китоб (book)”, “ўқувчи (pupil)”, “ўқитувчи (teacher)”, “мен (I)”, “бер (give)”, “мени/га (me)”, “исм (name)” кабилар бошланғич дарсларнинг лексикаси бўлиши муқаррар.

“Ўқувчилар тил тажрибасини ҳисобга олиш мезони” бўйича, аваламбор, қийинчиларани яққалаб бартараф этишга мўлжалланган ҳажмдаги лексикада тақсимланса, инглиз тилида маълум тажриба орттирилгач, лексика нутқий мавзуларга бириктирилиб, улгуржи

берилиши ҳам мумкин. Шу муносабат билан бошида инглиз тилида “ручка (pen)”, “қалам (pencil)” бирга ўргатилмайди, вақти келиб “қовун (melon)”, “тарвуз (watermelon)”, “мева (fruit)” кабилар бир дарсга ҳам киритилиши мумкин.

“Тил ички интерференциясини бартараф этиш мезони”га биноан фикран ўзаро чалкашлик келтириб чиқарадиган бирликлар бирваракай берилмасдан, бир-биридан замон ва маконда ажратилади. Масалан “тоға ва амаки (uncle)” ёки “у (he/she/it)” олмошининг родлардаги шакллари бирга тақдим этилса, қийинчиликка сабаб бўлади.

Бешинчи мезонга кўра грамматик ва лексик қийинчилик ажратилиши тавсия этилади. “Қийинчиликларни тарқатиб ўргатиш мезони” талаби доирасида тақсимлаш орқали янги бирлик юзасидан пухта кўникма шакллангунга қадар бошқа бирлик берилмай туради.

Тақсимот мезонларига итоат қилишнинг яққол мисолларидан бири сифатида феълнинг ҳаракат номи шакли биринчи шахс шаклидан анча кейин берилгани маъқул. Чунки нутқ зарурати авало “ўзим ҳақимда (about me/myself)” гапиришни тақозо этади. Дастур тузувчилар ва дарслик муаллифлари илмий-методик тадқиқотлар натижаларига амал қилиб, тақсимот тадбирини бажарадилар.

Инглиз тили лексик материалнинг таснифи (classification English vocabulary material).

Инглиз тили лексик компетенциясини ривожлантиришда лексиканинг таснифи ҳам инглиз тили ўқитиш методикасида муҳим тадбирлардан бири ҳисобланади. Методистлар ўқувчиларнинг тил тажрибасини ҳисобга олган ҳолда ўрганиладиган лексик бирликларни осон/қийин гуруҳларга ажратадилар.

Хорижда ва Ватанимизда лексик материал таснифи масаласи методистлар диққатини ўзига жалб қилиб келмоқда. Чет тил ўқитиш психологи Х.Хьюз она тили билан таққослаш орқали инглиз тил лексикасини осон ва қийин гуруҳларга ажратган. Таниқли методист Х.Палмер лексикани шакл, маъно ва қўлланиш юзасидан тасниф этган бўлса, Ч.Фриз сўзнинг гапдаги вазифаси ва бирикиш хусусиятидан келиб чиққан ҳолда таснифни амалга оширган, Р.Ладо

лексикани тиллараро интерференцияга боғлаб тасниф этишни таклиф этган [56].

Инглиз тили лексикасининг таснифлашнинг методик таҳлили

2.8-жадвал

Х.Хьюз	Х.Палмер	Ч.Фриз	Р.Ладо
она тили билан таққослаш орқали инглиз тил лексика-сини осон ва қийин	лексикани шакл, маъно ва қўлланиш	гапдаги вазифаси ва бирикиш хусусиятидан келиб чиқиб таснифлаган	лексикани тиллараро интерференцияга

XX асрнинг олтмишинчи ва етмишинчи йилларида бу борадаги илмий маълумотлар умумлаштирилди, янги тасниф мезонлари ўртага ташланди. Тадқиқотчилардан И.В.Рахманов, В.А.Бухбиндер, С.В.Калинина, Л.З.Якушина, М.С.Латушкина, Н.Б.Николаев, А.А.Залевская, М.А.Педанова, Ю.В.Гнаткевичлар турли нуқтаи назардан туриб, инглиз тил лексикасини гуруҳларга ажратишган бўлса, ўзбек миллий аудиторияси учун Ж.Жалолов, Ҳ.Сайназаров, М.Чориевлар инглиз тили лексикасини таснифи устида тадқиқотлар олиб боришган. Юқоридаги тадқиқотларда инглиз тил лексикасининг хусусиятлари, тилнинг ички ва тилларо интерференциясига боғлаб таснифлаш, фаол ва нофаол луғатга хос қийинчиликлар ўрганилган [56; 122; 133].

Лексикани таснифлаш борасида И.В.Рахманов биринчилардан бўлиб, илғор илмий ғоялар билан чиққан. 1960 йилларда лексикани фарқлаб ўргатишнинг баъзи масалалари методик тадқиқ қилинди. Масалан, узун ва қисқа сўзлар, кўрғазмалилик ёрдамида ҳамда кўрғазмали қуролларсиз тақдим этиладиган сўзлар, олдин ўрганилганлари билан боғлиқ ва боғлиқ бўлмаган сўзлар, фонетик ва маъно жиҳатлари яқин сўзлар.

Ўтган асрнинг олтмишинчи йиллари охири ва етмишинчи йиллари бошида бу соҳада тадқиқотлар пайдо бўлиб, уларда методик тасниф ҳақидаги илмий маълумотлар умумлаштирилди ва тасниф мезонлари ўртага ташланди. Лексикани нутқ фаолияти турларида ўзлаштириш ва фаол/нофаол луғатни ўрганиш фарқланадиган бўлди.

Методик тасниф бўйича ўтказилган тадқиқотларда икки йўналиш кўзга ташланади: биринчиси – алоҳида сўз хусусиятига боғлиқ ва тилнинг ички ва тиллараро интерференцияси юзага келтирадиган қийинчиликлар аниқланди. Иккинчи йўналишда эса фаол/нофаол луғатга хос сўзлардаги қийинчиликлар ўрганилди.

Ҳозирги даврга келиб, лексиканинг таснифи умумметодик миқёсда тадқиқ этилмоқда. Нутқ фаолияти турларини эгаллашда амал қилинадиган алоҳида нутқ босқичига қараб, қийинчиликларни аниқлаш натижасида лексик тасниф ишлаб чиқилмоқда. Операцион ёндашиш оқибатида тасниф қилинган лексика машқлари амалий қўллаш учун мўлжалланади. Назариядан амалиётга қадам ташланади.

Нутқни идрок қилиш ва уни содир этиш жараёнларида лексикани қўллаш босқичлари турлича бўлиши методик асосланган. Ундан ташқари потенциал лексик бойликнинг ҳам ўзига хослиги аниқланди. Ушбу лексика ўқувчилар тил тажрибасида илгари учрамаган, улар илк бор дуч келаётган лексик бирликларни махсус тасниф қилиш зарур.

Нутқий лексик босқичларнинг гапиришга оид турини бу бирликларнинг бирикиши (сўз бирикмалари) ва уларнинг жумла таркибида қўлланиши тарзида таърифлаш мумкин. Нутқни идрок этиш чоғида эса бошқа амал бажарилади: оғзаки/ёзма нутқ идроки пайтида ўқувчиларда ҳосил қилинган эшитиш/кўрув тимсолларини танлай олиш, акустик/график таянчларни эшитганда/кўрганда ажрата олиш кабилар. Уларни машқларда ишлатиш учун майда босқичларга ажратиш даркор. Сўзнинг репродуктив нутқ ҳисобланган гапириш ва ёзувда қўлланишига хос ишлар қуйидаги босқичларда ўргатиш учун тақдим этилади.

Биринчи босқич: зарур сўзнинг товуш шакли эсланади, таниш лексик бирлик ишга тушади. Ушбу бирлик узоқ муддатли доимий хотирадан қисқа муддатли оператив хотирага ўтказилади. Маълумки, ўзлаштирилган сўз доимий хотирада сақланади, нутқ эса қисқа муддатли хотира иштирокида содир бўлади. Сўзни эслаш чоғида уни парадигматик тартибдан синтагматик ҳолатга ўтказишдек мураккаб

жараён кузатилади. Масалан. гапирмоқ, гапириш, гапираман, гапиради кабилар хотирада “қатлам” шаклида сақланади. Жумлага кириш ёнма-ён келадиган сўзга боғлаб жойлаштириш демакдир Масалан, I speak English/Мен инглизча гапираман. he/she speaks Spain/у испанча гапиради. Сўзнинг осон қийинлигини унинг кўп маънолилиги, ўзбек ва инглиз тилларида маъно доираси тор/кенглиги, маънодош – синонимлари бор ёки йўқлиги белгилаб беради.

Иккинчи босқич: сўзнинг синтактик ва лексик бирикиш даражасини аниқлаш. Лексик бирикиш деганда, маъновий муносабатга кириш, синтактик бирикиш эса муайян сўз тартибининг тақозо этишидир. Иккала ҳолат ўзбек тилига мос келса, амал осонлашади. Сўзнинг бирикиши фарқ қилганда, амал қийин кечади.

Учинчи босқич: жумладаги бўш жойни тўлдириш. Бемалол бирика оладиган сўзни ишлатиш эркинроқ кечади, бирикиш имконияти чегараланган сўзни ишлатишда қийинчилик сезилади.

Нутқни тинглаб тушуниш ва ўқиш босқичлари нофаол луғат материалида бажарилади. Ўқишни идрок этиш босқичлари қуйидагилардан иборат:

Биринчи босқич: Лексик бирликнинг ёзма график шаклини идрок этиш. Бунда сўзнинг қисқа/узунлиги (қисқа сўз осон идрок қилинади), графема (ҳарф, ҳарф бирикмалари)нинг таниш/нотанишлиги, ўзбек тилидаги сўз шаклига ўхшаш/ноўхшашлиги кабилар муҳим аҳамиятга моликдир.

Иккинчи босқич: Лексик бирлик белгиларини аниқлаш. Бунда ёзув (график) белгилари (ҳарф бирикмаси) ва тузилиш – маъно белгилари (ўзак, ясама сўз) назарда тутилади. Сўздаги морфемаларнинг танишлиги қийинчиликни бартараф этиш омилларидандир. Кўп бўғинли сўзни идрок этиш қийинчилик билан кечади.

Учинчи босқич: Лексик бирликларни фарқлаш ва ўхшатиш. Морфема (ўзак, аффикс) яхши таниш бўлса, ўқувчи осон идрок этиб тушунади. Сўз таркиби маъноларини очиш осон бўлса, уни таниб олиш енгиллашади, агар ўзак ёки аффикс маъносини очиш мураккаблик қилса, таниб олиш, яъни фарқлаш ёки ўхшатиш қийинлашади.

Тўртинчи босқич: Идрок қилинадиган шаклни маъноси билан боғлаш (тушуниб олиш), ўз навбатида, бутун жумлани (ёки жумладан катта матнни) тушуниб етиш. Сўзнинг кўп маъносини тушуниш қийинлик билан кечиши мумкин. Туб ёки мажозий маъно туфайли сўзни таниб олиш қийинчилиги турлича бўлади. Шакл ва маънонинг ўқувчи онгида алоқада бўладиган тилларда ўхшаш ёки тафовутли бўлиши осон/қийин таниб олишга сабаб бўлади [56].

Потенциал лексикага оид иш қуйидагилардан иборат:

1. График тимсоллар йиғиндисини идрок этиш; 2. Идрок этилганларни таниш график тимсоллар билан фикран алоқага киритиш.

Қисқаси, лексик қийинчиликларнинг босқичлар амалиёти чоғида намоён бўлиши туфайли уларни операцион ёндашиш орқали таснифлаш мумкин. Инглиз тил лексикаси таснифида ўзбек тили билан бир қаторда рус тилига оид ўқувчи тажрибаси ҳисобга олиниши зарур.

Лексиканинг методик таснифи илмий манбаларда бир текис таърифланган эмас. Бирмунча чалқаш ва зиддиятларга бой методик тадқиқотлар ҳам йўқ эмас. Бинобарин, аниқ бир инглиз тилни ўрганиш учун тайёрланадиган тил материали таснифи, жумладан, лексика таснифи, одатда, дарслик муаллифлари ваколатига ҳавола этилади. Демак, методик тасниф хусусий методика фанининг вазифасига киради.

Демак, инглиз тили лексикасини статик даражаси продуктивлигига эришиш алгоритми танлаш, тақсимлаш, таснифлаш ва тақдимот босқичларининг методик типологиясини лингвометодик ёндашув билан қайта алоқага киришув даражаси барқарорлигини белгилаш орқали такомиллаштирилади.

2.2.§ Ўқувчиларнинг лексик компетенциясини

ривожлантиришга мўлжалланган машқлар таҳлили

Инглиз тили лексикасини методик тайёрлаш тадбири методистлар томонидан бажарилгач, унинг натижалари бевосита ўқитиш амалиётига жорий этилади. Ўргатишга тайёрланган лексик

материал юзасидан дарсда ва бошқа машғулотларда ўқитувчи иштироки ва раҳбарлигида ўқувчилар лексик кўникмаларни эгаллайдилар. Мазкур тадбир ўқитиш методикасида лексик кўникмаларни шакллантириш босқичи деб аталади. Лексик кўникмаларни шакллантириш уч босқичда ўтиши тадқиқотларда кўрсатиб ўтилган. Бунда биринчи босқич янги сўз билан танишишдан бошланиб (presentation), иккинчи босқичда лексикани нутқ жараёнида қўллаш (exercise) бошланади. Учинчи босқичда эса ўрганилаётган сўз нутқ фаолияти турларида қўланилади (usage), малака таркибида ўзлаштирилади.

Инглиз тили лексик компетенциясини ривожлантириш босқичлари

2.9-жадвал

Лексик компетенцияни ривожлантириш босқичлари		
янги лексика билан танишиш (presentation)	янги лексикани нутқ жараёнида қўллаш (exercise)	янги лексикани нутқ фаолияти турларида қўлаш (usage)

Инглиз тили лексик материални тақдимоти (presentation English vocabulary material).

Инглиз тили лексикасини танишиш босқичида сўзнинг шакли, маъноси ва қўлланиши юзасидан иш бажарилади. Инглиз тили лексикасини ўргатишда анъанавий ва функционал усуллар мавжуд. Сўзнинг маъносини очиш (семантизация) анъанавий усул бўлиб, функционал методикада у махсус босқич деб қаралмайди. Инглиз тилдаги сўз тақдим этилишидан олдин ўзбек тилидаги шунга монанд сўз эсга солинади. Бунга аудио-видео лавҳа (3 – 5 дақиқалик) ёки мазмундор расмни намойиш этиш орқали эришилади. Намойишдан сўнг, ўзбек тили тажрибасига асосланиб, инглиз тилдаги сўз матнда ёки яққа тақдим этилади.

Янги сўз маъноси билан танишиш, маълумки, икки усулда ижро этилади: таижимасиз ёки тарижима воситасида. Таржимасиз усулда икки тур – ички ва ташқи кўргазмалиликдан фойдаланиб келинади.

Янги лексик бирликнинг маъносини эгаллаш чоғида қўлланилган методик усуллар қуйидаги омилларга боғлиқдир: сўзнинг хусусияти; фаол/нофаол лексикага оидлиги; таълим босқичи ва ўқувчилар савияси; янги сўзнинг намоёниш этиш усули – оғзаки ёки ёзма шаклда; лексикани тақдим қилиш ўрни (дарс, уй, дарслик, луғат) кабилар.

Тақдимот жараёнида янги сўз таржимасиз усул билан ўргатилганда нарса, расм, хатти-ҳаракат намоёниш қилиниб, тахминан мана бундай топшириқлар берилади: сўз маъносини фаҳмлаб олинг, масалан, китоб кўрсатилади ва унинг номи инглиз тилдаги жумлада айтилади. Таржимасиз усул яна антоним, синоним, сўз яшаш элементлари, контекст, таърифлаш орқали ҳам амалга оширилади, масалан, инглиз тилда “катта” сўзи ўрганилган, “кичик” сўзи жумлада айтилгач, унинг маъносини фаҳмлаб олиш тавсия этилади.

Таржимасиз методик усул нарса номини, унинг ҳажмини, гапни ёки ҳаракатни ифодаловчи сўзларни тақдим этишда эркин қўлланилади. Ўқувларнинг тушунганлигини назорат қилишда таржимасиз воситалар ишга солинади. Масалан, нарса ёки унинг тасвирини кўрсатиш (китоб, қалам, кўча), инглиз тилда “ҳа (Yes)”, “йўқ (No)” жавобларини бериш, ҳаракатни намоёниш қилиш орқали маънони фаҳмлаганлик текширилади.

Таржимадан фойдаланиш, зарурат бўлганда, тақиқ этилмайди. Таржиманинг икки тури одат бўлган. Биринчиси – оддий, сўзма-сўз таржима, иккинчиси эса таржима-изоҳ дейилади. Контекстдан ажратиб олинган янги сўзнинг бевосита таржимаси келтирилади ёки айрим ҳолларда таржима изоҳланади. Масалан, *afternoon* – тушдан кейинги соат 12 дан бгача бўлган вақт. Сўз ўргатишда ноилож ҳоллардагина таржимага мурожаат этилади.

Мавҳум тушунчаларни ўргатишда таржимадан фойдаланган маъқул. Ўзбек тилида мос келадиган сўз топилмаганда таржима-изоҳ берилади. Янги сўз маъносини мустақил тарзда ўрганиш усули ҳам мактаб тажрибасида кенг тарқалган. Ўқиш малакасини эгаллаш чоғида янги сўзлар (кўпинча, ёддан кўтарилган лексик бирликлар ҳам) луғат ёрдамида ўрганилади. Луғат ёрдамисиз потенциал

сўзларни мустақил ўрганиш, уларнинг маъносини фаҳмлаб олиш тавсия қилинади.

Инглиз тили лексикасини машқ қилиш босқичи (exercise English vocabulary material).

Инглиз тили ўқитишда кўникма ҳосил қилишда ушбу босқич муҳим аҳамият касб этади. Мазкур тушунчани ҳам жараён методи сифатида, ҳам маъноси очилган лексик birlikни нутқда ишлатиш деб изоҳлаш мумкин. Аслида лексикани ўргатишнинг ҳар учала босқичи тегишли машқларда рўй беради.

Сўз ўзлаштиришда маънони очиш биринчи қадам, холос, иккинчиси, муҳимроғи, нутқ оқимида уни ишлатишга қаратилган тадбир – лексик birlikнинг сўз бирикмалари ва жумлаларда иштироки ва оқибат натижада кўникма ҳосил қилиш босқичидир.

Инглиз тилида лексикани ўргатиш машқлари информацион ва операцион таркибий қисмлардан иборат. Информацион машқ дарсда кўрсатма бериш, ўқувчиларни тил материални тушунишга йўналтиришни назарда тутди. Иккинчисида, операцион машқларда лексик материал асосида нутқ ҳаракатлари эгалланади. Машқдаги муайян элемент – лексик операцияни эгаллаш доимо асосий вазифа қилиб қўйилади. Масалан, “Матнни ўқинг (Read the text), ажратиб кўрсатилган сўз, сўз бирикмаси, гапларга эътибор беринг” машқдаги birlikлар шулар жумласидандир.

Кўникмага эришиш мураккаб жараён бўлганлигидан, ҳар бир янги сўз бир нечта машқда ёки машқлар мажмуида такрор-такрор ишлатилади. Сўзлар миқдори сўзнинг хусусиятига боғлиқ) Ҳар бир машқ тегишли операцияни эгаллаб олишга мўлжалланади.

Машқларнинг асосий турлари қуйидагилар: 1) реал луғат бойлигини ўзлаштириш, луғат таркибини кенгайтириш ва уларни фаҳмлаш (пайқаш) орқали билиб олиш кўникмаларини ҳосил қиладиган машқлар; 2) рецептив (тинглаб ва ўқиб тушуниш) ва репродуктив (гапириш, қисман ёзув) лексик машқлар; 3) лексик birlikнинг ҳар хил турлари (сўз, турғун сўз бирикмаси, нутқ клишеси)ни ўрганиш машқлари.

Машқ турлари, ўз навбатида, яна кичик гуруҳларга бўлинади: жойига кўра (синф, уй), шакли ва усулига қараб (оғзаки ёки ёзма, ёлғиз ёки хор билан, мустақил ёки ўқитувчи раҳбарлигида), ўзбек тилига муносабати нуқтаи назаридан (ўзбек тили ва инглиз тилда), амалларни мустаҳкамлашга оид (бириктириш, ўзгартириш – репродукцияда, танлаш, гуруҳлаш, ўхшатиш, фарқлаш – рецепцияда), тузилиши жиҳатидан (бир турдаги ёки ҳар хил бирликлар иштирокида), ёрдамчи воситалар қўллаш билан (кўргазмалилик, техника воситалари, программалаштириш элементлари ёрдамида), ўзлаштириш босқичларидан келиб чиқиб (дастлабки эгаллаш, машқ қилиш, амалиёт, такрорлаш, назорат қилиш) ва бошқа машқлари бажарилади.

Бошланғич босқичда, асосан, оғзаки, контекстли, бир тилли машқлар синфда, ўқитувчи бошчилигида, хор билан, расмлардан фойдаланиб бажарилади. Ўрта босқичда машқларнинг катта қисми уйда, ёзма шаклда, ўқитувчи бевосита бошқармайдиган фонограмма ҳолида, контекстли ва контекстдан ташқари, яқка тарзда, икки тилда бажаришга мўлжалланади.

Юқори босқичда лексик қоидаларга суяниб, контекстдан ташқарида ва контекстда, ички имкониятли потенциал луғатни бойитиш, янги сўз маъносини фаҳмлаб олиш, лексик операцияларни онг иштирокисиз эркин қўллай олиш каби машқлар бажарилиши тавсия қилинади.

Потенциал луғат бойлиги ҳақида алоҳида тўхташ зарур. Бу луғатни ўзлаштириш тўғрисида эмас, балки уни шакллантириш ва кенгайтириш, нақд (реал) лексик билимларга, аниқроғи, кўникмаларга таяниб, рецептив нутқ фаолиятида учрайдиган лексиканинг катта қатламини тушуниш, янги сўз маъносини мустақил фаҳмлаш бўйича кўникмалар ҳосил қилиш борасида гап юритилади.

Сўз ясаш, конверсия, байналмилал лексика, сўз бирикмалари, кўп маънолилик кабилар потенциал луғат манбаи бўлиб хизмат қилади. Тил тажрибаси туфайли ўқувчи ушбу лексик бирликларни таниб олиш имконияти бор бўлгани учун мустақил идрок этиб тушуниш кўникмасини эгаллайди. Мустақил ўрганишда яна бир

фойдали педагогик усул – луғат ва маълумотномалардан янги лексик бирлик маъносини топишдир.

Лексика кўникмаларини шакллантиришда машқ қилиш босқичидаги асосий ишлар қуйидагилар:

1. Сўз, сўз бирикмаси ва гапни айтиш. Ўқитувчи ёки диктор нутқига таклидий айтиш. Ушбу усул амали чоғида ўқитувчи топшириғи мана бундай тартибда бўлиши кузатилади: “Мендан кейин такрорланг ва эслаб қолинг (Repeat and remember)”. Диктор нутқини тинглаш пайтида эса “Эшитинг, орасида такрорланг ва эслаб қолинг (Listen, repeat and remember)” қабилида ўқувчилар топшириқ оладилар. Мазкур машқ хор билан ва якка тартибда ўтказилади. Эсда сақлаб қолишга, албатта, кўрсатма берилиши шарт. Диктор нутқига эргашиб, хор билан қайтариш самара бериши муқаррар, бироқ ёлғиз такрор айтилиши ҳам (бошқалар ичида айтади) ижобий натижалар гаровидир.

2. Янги сўз иштирокида сўз бирикмаларини оғзаки тузиш. Ўқитувчи қуйидагича топшириқ беради: Сўзларни эшитинг ва уларни сўз бирикмасида айтинг. Масалан, биринчи ўқув йилида ўрганилаётган book сўзи машқ қилинган. Ўқитувчи сўзлар гуруҳини айтади: English, Uzbek, Russian, read, see, my. Ўқувчилар навбатма-навбат бирикмалар тузадилар: English book, read a book, my book, Uzbek book... Сўз бирикмалари яшаш кўникмаси нутқ юртишни ўрганишнинг муҳим таркибий қисми бўлганлигидан, ўқитувчи раҳбарлигида бундай машқ қилиш жуда фойдалидир.

3. Сўзни турли нутқ намуналарида қўллаш. Ўқитувчи топшириғига биноан бажариладиган иш туридир. Масалан. “Айтинг I see a...”. “Саволга жавоб қайтаринг...”, “Ўртоғингиздан сўранг”, “Айтилган фикрни қуватланг ёки инкор этинг” кабилар. Нутқ оқимида сўзни турли бирикмаларда ишлатишни машқ қилишга эришилади. Топшириқлар гуруҳ бўлиб, жуфт бўлиб, ёлғиз бажарилиши мумкин.

4. Сўзни кўриш орқали идрок этиш, матн маъносига боғлаб бириктириш ва ўқиш. Ўқитувчи/диктор ортидан ёки мустақил машқ қилдириш мумкин. Топшириқ турлари: “Менга кулоқ солиб,

ўқинг...”, “Дикторни эшитинг ва ундан кейин ўқинг...”, Аввал ичингизда, сўнг овоз чиқариб ўқинг” кабилар. Сўзнинг товуш тимсоли ўрганилгач, унинг ёзувдаги шакли ўзлаштирилади.

5. Лексик birlikни босма матнга таяниб, машқда ўзлаштириш. “Берилган матндан муайян мавзуга оид сўзларни топинг ва уларни ўқинг” сингари топшириқ турлари бажарилади.

6. Сўзни ёзиш. Топшириқ: “Сўзни доскадан/китобдан кўчиринг ва эслаб қолинг”. Ўқитувчи тушунтириб беради ва ёзишдан ягона муддао ушбу сўзни эслаб қолиш эканлигини уқтиради.

7. Ёзма вазифаларни синфда ва уйда бажариш. Топшириқ намуналари: “Тушириб қолдирилган сўзни топиб ёзинг”, “Берилган ҳарфлардан сўз тузинг”, “қавс ичидаги сўзларнинг тегишлисини кўйиб, гапларни кўчиринг” ва ҳ.к.з. Машқ қилиш чоғида ўқувчиларга оқилона усуллардан фойдаланиш йўллариини ўргатиш керак, токи улар оз куч ва вақт сарфлаб, самарали натижалари қўлга киритсинлар.

Машқ қилиш босқичида қўланадиган ушбу усул ва топшириқлар таълимнинг дастлабки йилларига кўпроқ мос келади. Бошқа босқичларда ҳам улардан фойдаланса бўлади.

Лексик операцияларнинг нутқда эркин қўлланиши даражасига эришмоқ учун тақдимот ва машқ қилиш босқичлари билан чегараланиш кифоя қилмайди.

Тадқиқотчи А.Н.Леонтев таъбирича, “мустаҳкамланган операциялар” кўникма, деб қаралади. Сўзни луғат бирлиги, ўқув бирлиги, лексик birlik ёки маъно бирлиги ҳисоблашдан ташқари, замонавий методикада унга функционал жиҳатдан қўлланиш бирлиги, яъни нутқий фаолият бирлиги, деб қараш одат тусига кирган. Демак, лексиканинг тақдими, уни машқ қилиш билан чегараланмасдан, албатта, функционал – қўлланиш вазифасини ўташига эришмоқ зарур. Хуллас, сўзни нутқда ва нутқ учун ўзлаштириш, яъни лексик кўникмани шакллантиришдан кейинги босқич – ушбу кўникмани такомиллаштириш нуқтасига етказиш, лексикани малака босқичида қўллаш масаласидир.

Инглиз тили лексик материалининг қўлланилиши (usage the English vocabulary material).

Таълим мақсадларидан кўзланадиган вазифа инглиз тил лексикасини ўргатиш жараёнининг кўникмалар ҳосил қилиш босқичида якуний иш ҳисобланмиш лексиканинг қўлланилиш даражасига эришишдан иборат. Ушбу кичик мавзу номида ишлатилган “қўлланилиш/қўллаш” терминлари сўзнинг репродуктив ва рецептив нутқда келиши маъносини ифодалайди. “Қўллаш” дейилса, “фикр баён этиш” назарда тутилади, “таниб олиш” тушунчаси эса “ўзга шахс нутқини идрок этиш” билан боғлиқ. Қисқаси, “қўлланилиш” деганда, лексик бирликларнинг нутқ фаолиятининг тўртта турида ҳам ишлатилиши тушунилади.

Лексикани нутқий машқларда қўлланилиши кўникмани ҳосил қилишда якуний тадбир ҳисобланиб, ўрганилган ва маъноси тушинилган янги сўз нутқда фаол ишлатила бошлайди ҳамда кўникмани малакага айланиши кузатилади. Кўникмани малакага айланиш жарайни онг иштирокисиз амалга оширилади.

Энди ўқувчи ўқитувчи ёрдамисиз сўзни нутқда мустақил ишлата олишни ўрганади. Сўзни эса сақлаш муддати (руҳшуносликда “қўлланишнинг латент даври”) такрорлаш орқали эришиладиган методик ҳодисадир. Тил ўрганувчи исталган сўзни бамайлихотир нутқда ишлата билса, латент даври таъминланган ҳисобланади, уни пухта ўзлаштирилган, деса бўлади.

Фикр баён этиш ва тушунишда ўқувчи сўзни бемалол қўлласа ёки таниб олса, бу лексик кўникма шаклланганлигидан далолатдир. Бундай даражага лексик ва нутқ машқларини бажариш орқали эришилади.

Ўзлаштирганлик кўрсаткичи лексикани нутқда эркин қўллай ёки таний олишдан иборат. Эгаллаш (ўзлаштириш) кўникма даражасида билиш демакдир. Оддий “билиш” деганда, сўз маъносини ёдда сақлаш ёки шаклини таниб олиш ҳолати кўзда тутилади. Билишнинг оқибати – эгаллаш, яъни тил бирлигининг нутқда қўлланилиши демакдир.

Лексикани эгаллаганликни назорат қилиш эса атайин суриштириш, махсус сўраш билан эмас, мавзу ёки ўқув нутқий вазиятлар юзасидан гапирганда, ўқиб/тинглаб тушунганда ўқувчининг лексик кўникмасини текшириш учун етарли шароит туғилади.

Инглиз тил лексикасини ўрганишдан мақсад нутқий мулоқот юритиш бўлишига қарамай, танишиш (презентация, тақдимот) ва машқ қилиш (тренировка, фаолизация) даврида лексик бирлик услида ишлаш бирламчи вазифа эди, кўлланилиш босқичига чиқилганда, нутқ бирламчи, лексика эса восита, яъни “қурилиш материали” сифатида нутқий хизмат қилади. Бинобарин, лексик кўникмаларнинг нутқ малакалари таркибига кириши табиий ҳолдир.

Инглиз тили ўқитиш методик манбаларида машқларнинг нутқ фаолияти турига мувофиқлиги масаласи қатор муаллифлар томонидан атрофлича ёритишга ҳаракат қилинган. Ушбу масала бўйича И.А.Грузинская ўз методик фикрини билдирган, у матнни эркин тушуниш учун сўз бойлигини мустаҳкамлаб олишнинг турли усуллари борлигини изоҳлашга ҳаракат қилди. Амалда эса унинг бу фикри ишлаб чиққан машқлар системасида ўз тасдиғини топмади, чунки И.А.Грузинская тавсия этган машқлар тизимини нотўғри талқин қилади. Масалан, унинг сифатларнинг отлар билан кўлланиши машқларидан нофаол луғатни ўзлаштиришда фойдаланиш ҳақидаги илмий фаразларида методик аниқлик етишмайди [137].

Методист олим И.В.Рахманов эса лексикани ўзлаштиришда репродуктив ва рецептив машқларнинг бир-биридан туб фарқларини изоҳлаб берди. Сўзни ўзлаштириш жараёнида уларни хотирада қайта тиклаш ҳамда нутқ фаолияти турларида кўллай олиш кераклигини уқтиради. Оғзаки машқлар ўтказиш орқали фаол луғатни ўзлаштириш муҳим эканлигини таъкидлайди. Сўзларни эса кўпроқ сақлаб қолиш мақсадида уларни овоз чиқариб ва овозсиз ўқиш зарурий амаллардан биридир [56].

Тадқиқотчи Н.А.Берман эса сўзларни пухта ўзлаштириб олиш босқичларини аниқлашга уринган: биринчиси, сўзни тушунтириб бўлгандан кейин фаҳмлаб олиш даражаси ва сўз маъносини тушунганликни назорат қилиш; иккинчиси, матнни ўқиш жараёнида

янги сўзни топа билиш, тушунганликни текшириш учун контекстда бир тилдан иккинчи тилга таржима қилиш; учинчиси, сўзларни пухта эгаллаш учун машқ бажариш; тўртинчиси, фаол луғатни ўзлаштириш мобайнида уларни тез-тез такрорлаб туриш [56].

Аmmo бу босқичлар илмий жиҳатдан етарлича асослаб берилган, дея олмаймиз. Чунки иккинчи босқич билан учинчи босқич орасидаги фарқ деярли сезилмайди, чунки сўзлар маъносини илғаб олиш ва ушбу сўзни хотирада сақлаш учун унинг фарқини бошқа сўзлардан ажрата билиш муҳимдир.

И.В.Рахманов машқларнинг турларини аниқлаш ҳақида ўз методик фаразларини тарғиб қилади. “Тур” талқини борасида фикр юритиб, сўзни ўзлаштиришда юз берадиган методик жараён ёки шунга мос тарзда бажариладиган методик вазифа эканлигини таъкидлайди. Бинобарин, тушуниб олиш, эсда сақлаш ва таниб олиш машқлари пассив луғатни билиб олиш учун бажариладиган машқлар-услубий тизим талаба фаолияти билан бевосита боғлиқ эканлигини исботлади. Масалан, гапнинг бўш қолдирилган жойларини тўлдириш машқлари бу тизимда асосий ўринга қўйилган. Машқлар тизимини яратишда нутқ фаолияти турлари ва тил материални ўргатиш нуқтаи назаридан келиб чиқиш ва муайян ҳажмда таржима машқларига ўрин бериш методикада ҳамон мунозарали бўлиб қолмоқда.

Машқлар ҳақида юқорида баён этилган ва бошқа мавжуд илмий мулоҳазаларни шартли равишда умумлаштириш мумкин. Тил материалига оид машқларга қўйиладиган методик талаблар аниқланган:

1. Ўрганилаётган тилнинг у ёки бу лисоний шаклини аниқлаш;
2. Ўқувчининг инглиз тили ва ўзбек тилини билиш даражасини ҳисобга олиш;
3. Тил материали устида ишлаш чоғида талабада содир бўладиган психик жараён (диққат, хотира, тафаккур)ларни эътиборга олиш;
4. Тил материалининг оптимал тақсимотини таъминлашга эришиш;

5. Материал тақдимотида изчилликка амал қилиш: а) машқларда тил фактларининг бир-бири билан боғланишини тадрижий эгаллаш, б) янги материалнинг ўрганилган материал билан узвийлиги; в) машқларнинг қийинчилигини белгилаш, тил машқларидан нутқ машқларига ўтиш кабилар.

Машқлар тизимини яратишда энг муҳим мезонлардан бири ўрганилаётган тилда нутқий мулоқот юритишга мўлжалланганликдир. Шунга кўра тил ва нутқ машқлари тизими методикада атрофлича муҳокама қилинган. Бундай номланиш И.В.Рахманов томонидан амалга оширилган. Бизнингча, бундай методик хулоса Ф.де Соссюрнинг “тил ва нутқ” дихотомиясига асосланган.

Методикада тил ва нутқ машқлари орасида “нутққача бўлган машқлар” термини ҳам қўлланади. В.А.Бухбиндер **информацион, операцион ва мотивацион машқлар** тизимини яратишни маслаҳат берган. Бу ёндашув, фикримизча, психолингвистиканинг сўнги ютуқларига таянган ҳолда юзага келган [56].

Ўзбек методист олимлари томонидан олиб борилган тадқиқотларнинг кўрсатишича, машқларнинг **шакллантирувчи, ривожлантирувчи, такомиллаштирувчи** турлари аниқланган. Юқоридигилардан ташқари аналитик/синтетик/коммуникатив/нокоммуникатив турдаги машқ турлари ҳам фанда маълум [122; 133].

Инглиз тили ўқитишда қўлланиладиган машқлар тизими таснифи

2.10-жадвал

Машқлар тизими таснифи		
И.В.Рахманов	В.А.Бухбиндер	Ж.Ж.Жалолов, Ҳ.Сайназаров
тил ва нутқ машқлари	информацион, операцион ва мотивацион машқлар	шакллантирувчи, ривожлантирувчи, такомиллаштирувчи

Тил машқлари ўқувчиларнинг ўрганилаётган тилда дастлабки кўникма ва малакаларни эгаллашларига йўналтиради. Тил машқлари нокоммуникатив характерга эга бўлиб, нутқ машқларини бажаришга асос вазифасини ўтайди. Нутқ машқлари тайёрланган ва тайёрлан-

маган бўлади. Тайёрланган нутқдан тайёрланмаган нутққа ўтиш тилни амалий эгаллашнинг ягона усулидир.

Нутқ фаолияти юритиш мақсадида формал таянч машқларидан фойдаланиб келинади. Бу ўқилган матн контексти доирасида монолог ва диалог шаклларда гапириш, ёзма фикр баён этиш машқларини бажариш демакдир.

Таниқли методистлар М.Валтер, Ҳ.Палмер, А.С.Хорнби, Ч.Фриз, Р.Ладо ўз фаолиятларида инглиз тил ўрганиш машқлар типологиясининг хусусиятларига бевосита боғлиқлигини исботлашган. Ҳ.Палмер, Ч.Фриз қўлланмаларида машқларнинг нисбатан мукаммал вариантлари ишлаб чиқилган.

Барча таниқли методистлар инглиз тилда бажариладиган машқлар хусусида илмий мулоҳазалар билдиришган ёки яратган қўлланмаларида амалий ишларни бажаришган. И.А.Грузинская, юқорида таъкидлаганимиздек, бу соҳада дастлабки қадам қўйганлардан биридир.

М.А.Бахарева эса машқлар тизими бўйича И.А.Грузинскаядан фарқли равишда машқларнинг бир тури “тўлиқ фикрни ифодалаш”ни тавсия қилган. И.Д.Салистра машқларнинг уч турини ўрганган. Улар: 1. Бирламчи ёки дастлабки (фёълнинг тусланиши, отнинг турланиши); 2. Нутқ олди; 3. Ёзма ва оғзаки нутқни тушуниш ва ўз фикрини баён қилишни методик муомалага олиб кирган. Б.А.Лапидус фикрича, тил материални эгаллаш биринчи босқич, уни нутқда қўллай олиш иккинчи босқичдир [122; 133].

Бир тилдан иккинчи тилга таржима қилиш машқларининг роли, ўқув жараёнига татбиқ этиш, таржима машқларининг турлари кабиларни замондош методистларимиз муфассал тадқиқ этишган.

Энди машқларни бажаришни ўргатиш муаммосига қисқача тўхталамиз. Машқлар дедуктив (умумийдан хусусийга йўналган) ёки индуктив (хусусийдан умумийга) йўл билан бажарилади.

Дедуктив усулда талаба таъриф, хулоса, қоида ва ҳукмлардан, яъни тақдимот босқичидан машқ қилиш босқичи томон боради, кўникма шаклангач, уни мустаҳкамлаш имкониятига эга бўлади, лингводидактика терминологияси билан ифодалганда, қоида-

кўрсатма ёки инструкция орқали нутқий кўникма ҳосил қилинади. Бу тилни идрок этиб (рецептив) тушуниш жараёнига хосдир. Индуктив усулда эса ўқувчи мисол, воқеа, тажрибалардан, методик таъбир билан айтганда, қоида-умумлашма томон боради, яъни билим эгаллаш меҳнат орқали қўлга киритилади. Ўқувчи индуктив усулда инглиз тилни репродуктив тарзда ўрганади.

Машқларни ва умуман инглиз тилини ўрганишда шаклдан маънога (рецептив), ва маънодан келиб чиқиб, унга мувофиқ шаклни излаш (репродуктив) тамойилига риоя қилинган. Инглиз тили ўргатиш психологияси маълумотлари бундай методик тезисни фаолият назарияси нуқтаи назаридан тасдиқлайди, зеро нутқни содир этиш (репродукция) ва уни идрок этиш (рецепция) кодлари турлича амал қилади.

Янги лексик бирликнинг маъносини очиш (семантизация) чоғида қўлланиладиган методик усуллар сўзнинг хусусияти, фаол/пассив лексикага оидлиги, таълим босқичи ва ўқувчилар савияси, сўзни таништириш тури (оғзаки ёки ёзма) каби методик тамойилларга асосланилади.

Лексиканинг қўлланиши кўникма ҳосил қилишда охириги босқич бўлиб, маноси очилган ва нутқда ишлатила бошлаган сўзни нутқ жараёнида ишлатиш, яъни кўникмани малакага ўтиш давридир. Мазкур босқичда ўқувчи сўзни нутқда мустақил ишлата олишни ўрганади. Ўзлаштирганлик кўрсаткичи лексикани нутқда эркин қўллай олиш ёки таниб олишдан иборатдир. Фикр баён этиш ва тушунишда ўқувчи сўзни бемалол қўлласа, ёки таниб олса, бу лексик кўникмаларни шаклланганлигидан далолат беради. Ўзлаштирганлик кўрсаткичи лексикани нутқда эркин қўллаш ва таниб олишдан иборатдир.

Инглиз тилни амалий ўрганиш жараёнининг ўзи машқлар бажаришдан иборатдир. Машқнинг таркибий қисмлари методик адабиётларда машқ талаби ва машқ материали номи билан юритилади. Ўз навбатида машқ кичик йиғиндилар системасидан иборат бўлиб, улар нутқ фаолияти турлари ва тил материаллари машқларига бўлинади.

Машқ терминиға кўплаб таърифлар берилганлиғига қарамай, ушбу термин бўйича ҳанузгача тортишувлар мавжуд. Машқ системаси, унинг таркибий қисмлари бўйича тадқиқотчилардан И.В.Раҳманов, В.А.Бухбиндер, Н.И.Гез, М.С.Ильин, Ж.Ж.Жалолов, И.М.Берманлар илмий изланишлар ўтказганлар. Ушбу изланишлар лингвистик, психолингвистик ва дидактика соҳалари нуқтаи назаридан ўтказилган.

В.А.Бухбиндер машқ терминини, тил материалига доир билимларни ўрганиш, лексик, грамматик, талаффуз бирликларини озғак ва ёзма нутқда фаол ва хатосиз қўллаш деб тавсифлаган.

Машқда такрорлашлар орасидаги вақт кишини чарчатадиган даражада қисқа бўлмаслиғи ва аксинча, жуда узок ҳам бўлмаслиғи керак. Машқлар, одатда, мактабда ҳар бир ўқув фанида, синфдан ва мактабдан ташқи ишларда ўтказилади. Мактабда машқлар ўқувчиларни мустақил ишлашга, ижодий қобилиятларини ўстиришга ёрдам беради.

Машқ режа асосида ташкил қилинган, қайта бажариладиган (ақлий ва амалий) ҳаракат бўлиб, унинг мақсади ҳаракатни эгаллаш ёки сифат даражасини кўтаришга қаратилади. Машқ таълим жараёнида муҳим ўрин эгаллайди, чунки унинг асосида бирор фаолиятни эгаллаш, кўникма ва малакаларни ривожлантиришга эришилади.

Машқларнинг самарадорлиғи уларни ташкил қилиш методларига боғлиқ. Бирор ҳаракатни мақсадсиз такрорлаш муайян кўникмани шаклланмаслиғига ҳам олиб келиши мумкин. Муайян ҳаракат, албатта, маълум талаблар асосида бажарилсагина унинг сифати юқори бўлади. Машқларни бажаришда қонун-қоидаларга амал қилиниши, йўл қўйилган хатоларни олдини олиш йўл-йўриқларини билиш талаб этилади. Бундан ташқари машқ ўрганувчи ҳаракатларни бажаришга доир кўрсатмалар ва бажарувчини ўзи назорат қилиши талаб этилади.

Машқлар самарадорлигини ошириш учун оддийдан мураккабга томон ҳаракат қилиш лозим. Машқнинг ўзига хос хусусиятларидан бири уни кўпроқ таълим ва тарбия жараёнида қўлланишидир.

Методист-олим И.Д.Салистра фикрича, машқлар муайян тарзда ташкил этиладиган ва қайта-қайта бажариладиган, уни эгаллаб олишга ҳамда бажариш усулларини такомиллаштиришга йўналтирилган ақлий ҳаракат тушунилади.

Инглиз тили ўқитиш методикасида машқлар системасини турлича номланишини ҳам кузатиш мумкин. Таниқли методистлардан И.В.Рахманов инглиз тили ўқитишда машқларни тил ва нутқ машқларига ажратган ва мазкур масалани лингвистик нуқтаи назардан ўрганган.

В.А.Бухбиндер машқлар тизимини психолингвистик нуқтаи назардан ўрганган ва машқларни информацион, операцион ва мотивацион машқлар эканлигини уқтириб ўтган. Информацион машқлар билим олишга доир, операцион машқлар эса тил материалини эгаллашни, мотивацион машқлар оғзаки ва ёзма фикрни ифодалашда бажариладиган машқлар тарзида тушуниланган.

Ўзбекистонда ҳам машқлар тизимини тадқиқ қилишга доир бир қанча илмий ишлар бажарилган. Мазкур тадқиқотда инглиз тили машқлар системасини дидактик нуқтаи назардан шакллантирувчи, ривожлантирувчи ва такомиллаштирувчи машқ турларига бўлиниши аниқланган.

Илмий тадқиқотларда машқнинг – динамик ва статик томони мавжудлиги баён этилган. Статикадаги машқ деганда, инглиз тил қўлланма ва дарсликлариди муайян рақам ёки ҳарф билан белгиланган ёки махсус ажратиб кўрсатилган икки қисмдан иборат дарс таркибини ташкил этадиган ўқув-методик категория тушунилади.

Статикадаги машқ қисмлари методик адабиётларда машқ талаби ва машқ материали деб юритилади.

Динамикадаги машқ ўқувчи бажарадиган амал (ҳаракат), яъни ҳарф ёзиш товушни талаффуз этишдан тортиб, матнни идрок этиб тушуниш ва ўз фикрини баён этишгача бўлган амални ўз ичига олади.

Машқларнинг статик кўриниши дарсликларда (машқ сарлавҳасида) баён этилиб, дарслик муаллифлари томонидан яратилади. Машқнинг динамик томонида эса ўқувчиларни нутқ кўникма ва

малакаларини эгаллаш йўлидаги амалий хатти-ҳаракат ва фаолиятлари назарда тутилади.

Тил материалига доир машқлар ўз навбатида рецептив ва репродуктив тил материалига оид машқларга бўлинади. Рецептив тил материалига оид машқлар ўзга шахс нутқини идрок этиб тушуниш (ўқиш ва тинглаб тушуниш)да, репродуктив тил материалига оид машқлар эса инглиз тилда фикр баён этиш (гапириш ва ёзув)да қўлланади. Тадқиқотимизда рецептив ва репродуктив машқлардан намуналар беришни лозим топдик: (1) муаллим инглиз тилда айтаётган ҳаракатни бажариш; (2) янги сўзни мавзуга оид бошқа сўзлар билан тинглаганда, таниб олиш; (3) айтилган сўзларни мавзуларга тегишлисини топиш; (4) икки жумлада айтилган маънодош сўзларни она тилида фарқлаш; (5) эшитилган сўзларни сўз туркумларига ажратиш; (6) сўзларни алфавит тартибда ёзиш; (7) гапларда кўп маъноли сўзларни таниб олиш; (8) она тили ва инглиз тилда бир ўзакли сўзларнинг маъносини луғатдан текшириб кўриш; (9) сўз иштирокида ясалган бирикмаларни топиш; (10) матнда белгиланган/ажратиб кўрсатилган сўзларни она тилига ўгириш; (11) берилган таянч сўзлар иштирокида ёзма/оғзаки фикр баён этиш; (12) матндаги бўш жойларни тўлдириш; (13) нутқий вазиятда грамматик ҳодисани эркин қўллаш; (14) қийин грамматик ҳодисани ўз ичига олган жумла (абзац)ни таржима қилиш; (15) товушлар бирикмасини қайтариш (сўз боши, охирида ва ичида); (16) унлилар (ундошлар) оппозициясини айтиш. Олдин унлиларни (ундошларни) алоҳида сўнгра сўзларни айтиш ва ҳ.к.з.

Нутқ фаолиятига оид машқларни ўзлаштириш деганда, кичик ҳажмдаги содда (сўз, сўз бирикмаси, гап) бирликлардан тортиб йирик мураккаб матнларгача бўлган ҳодисаларни ўз ичига оладиган машқлар бажариш жараёни тушунилади.

Нутқ фаолиятига оид машқлар ҳам икки гуруҳдан иборатлиги методик адабиётларда баён қилинган: тайёрлов ва нутқ машқлари. Тайёрлов машқларида тил материалига оид кўникмаларни шакллантириш назарда тутилади, тил ҳодисаларининг шаклий (формал),

маъновий (семантик), қўлланиш (функционал) томонлари ўрганилади.

Тайёрлов машқлари нутқий фаолиятнинг дастлабки босқичи бўлиб, тил ҳодисаларига оид кўникмаларни шакллантиришга қаратилган машқлардир.

Нутқ машқлари эса коммуникатив (мулоқот) вазифасини бажариб тил ҳодисаларини эркин қўллаш, нутқ фаолиятига оид малакаларни ривожлантиришга йўналтирилган бўлади. Тадқиқотда тилга оид машқлардан намуналар келтирамиз: (1) таниш ўзаклардан ясалган янги сўзларни тинглаш ва таржима қилиш; (2) тайёр жумлаларни тинглаш ва қандай нутқ вазиятида қўлланишини айтиб бериш; (3) икки-уч марта қисқа жумлаларни тинглаш ва улардан гап тузиш; (4) диалогнинг бошланишини эшитиш, жуфт бўлиб уни давом этиш; (5) якканутқ шаклидаги матнни тинглаб ёки ўқиб жуфтнутққа айлантириш; (6) якканутқ матнини ролларга кириб айтиш; (7) матн мазмунини қисқача ва ўз сўзи билан гапириб бериш; (8) ҳикоянинг энг муҳим жойини аниқлаш ва асослаш; (9) матн мазмуни билан танишиш; (10) матн мазмунини навбатма-навбат айтиш; (11) тушунганликни текшириш учун матннинг айрим жойларини ёки тўлиқ ёзма таржима қилиш; (12) савол-жавоб машқини бажариш; (13) сўз бирикмаларини ўқиш; (14) микроматнни ўқиш; (15) фалон товушни ифодаловчи ҳарфларни ёзиш; (16) матнни кўчириб, ундаги товуш ва ҳарф миқдори мос келмайдиган сўзларнинг тагига чизиш; (17) ўхшаш морфемали сўзларни матндан кўчириш; (18) фалон товушни ўз ичига оладиган сўзларни (қирқма алвафитдан фойдаланиб) тузиш.

Инглиз тилида машқлар оғзаки ва ёзма усулда бажарилади. Оғзаки машқ диалог ва монолог машқларига, оғзаки бажариладиган лексик, грамматик, талаффуз машқларига бўлинади. Ёзма машқлар эса фикрни ёзувда ифода этишни ва ёзишни ўргатишга бағишланади.

Тадқиқотчилардан М.В.Ляховицкий машқлар тузишда қуйидаги тамойилларга амал қилиш лозим эканлигини таъкидлайди: (1) машқлар системасида узвийлик тамойилига риоя қилиш; (2) машқлар тузишда она тилини ҳисобга олиш; (3) машқ материалини

танлашда илмий асосда ёндашиш; (4) машқлар системасининг нутқий (коммуникатив) йўналтирилганлиги; (5) инглиз тил ўқитиш босқичларини ҳисобга олиш; (6) ўқувчи (талаба) тил тажрибасини ҳисобга олиш; (7) ўқитиш мақсадларини ҳисобга олиш; (8) ўқувчи (талаба) ёш хусусиятларини ҳисобга олиш [56; 122].

Инглиз тили лексикасини ўрганишда нутқ бирламчи, лексика эса восита вазифасини бажаради. Юқоридаги билдирилган фикрлар асосида 5 – 6-синфлар инглиз тили таълимида лексикани ўргатиш бўйича қуйидаги хулосаларни чиқариш мумкин:

1. 5 – 6 синфларда инглиз тили лексикасини ўргатиш нутқ фаолияти турларини эгаллаш воситаси сифатида талқин қилинади;

2. Инглиз тилига ажратилган вақт (соатлар)нинг чегараланганлиги муносабати билан лексик минимум муайян методик тамойиллар асосида танлаб олинади.

3. Лексик минимумни танлаш ўқитиш мақсадларига бўйсундирилади.

4. Лексик минимумни танлашда ўқув юрти тури, жумладан, ўрта умумтаълим мактаблари 5 – 6 синфларда инглиз тили ўқитиш хусусиятлари инобатга олинади, жумладан фаол лексик минимумга алоҳида эътибор берилади.

5 – 6-синф ўқувчиларига инглиз тилини самарали ўқитиш, чет тилни хусусан, инглиз тилини А2 даражада ўрганувчилар билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш, ҳамда ахборот технологияларининг сўнгги ютуқлари натижасида интерфаол инглиз тилини ўргатиш амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти томонидан 2012 йил 10-декабрда қабул қилинган ПК-1875-сонли қарорига биноан, 2013 йил умумий ўрта таълим босқичи учун Давлат таълим стандарти ва мазкур давлат таълим стандартига мувофиқ, янгиланган Умумий ўрта таълим мактаблари учун инглиз тилидан ўқув дастури (I – IX синфлар) ишлаб чиқилган. Булар албатта “Чет тилни эгаллашнинг умумевропа стандарти: ўқитиш, ўрганиш ва баҳолаш” (CEFR) халқаро ҳужжат намуналари асосида таълим тизимининг ўзбек моделига мослаштирилди.

Айни дамда давлат умумтаълим мактабларида 5-синфларда янги тахрирдаги “Fly high 5” (Pupil’s book/Work book), 6-синфларда “Teens’ English 6” (Pupil’s book/Work book) ҳамда мультимедиа ли ўқув ресурс мажмуаларидан фойдаланилади. Инглиз тилини ўргатиш учун яратилган мазкур дарсликлар бир қатор ижобий афзалликларга эга. Уларда ўқувчининг коммуникатив фаолияти (communicative activity)га кенг эътибор берилган ҳамда мавзунини мустаҳкамлаш учун берилган кўпчилик машқларда иллюстратив расмлардан фойдаланилган. Мазкур иллюстратив ўқув материаллари нутқий, тил, социолингвистик ҳамда прагматик компетенцияларни шакллантиришга ижобий хизмат қилади.

Чет тил ўқув предметида оид Давлат таълим стандартида ўқув фаннинг мақсади ва вазифалари – Ўзбекистон Республикасида таълимнинг барча босқичларида чет тилни ўқитишнинг асосий мақсади тил ўрганувчиларнинг кўп маданиятли дунёда кундалик, илмий ва касбга оид соҳаларда фаолият олиб бориши учун чет тилда коммуникатив компетенцияни (лингвистик (нутқий, тил), социолингвистик, прагматик) шакллантиришдан иборатлиги таъкидланган. Дастурий талабларга биноан, умумтаълим мактабларида инглиз тилини ўқитиш иккита босқичда амалга оширилади. Биринчи босқич (the first stage) CEFRнинг A1 “Қуртаклаш босқичи” (Survival level) даражаси I – IV синфларда шакллантирилади. Иккинчи босқич (the second stage) A2 “Бўсаға олди босқичи” (Wastage level) V – IX синфларда шакллантирилади [3].

Тадқиқот объекти сифатида белгиланган синфлар дарслик мажмуаларида қуйидаги асосий мавзулар орқали инглиз тили ўргатилади:

5-синфлар “New Fly high 5” ўқувчи китоби жами 13 та бўлим (Units), ҳар бир бўлимга тегишли 5 та кичик мавзу (titles) ва 1 та лойиҳа иши (project) ва қўшимча мустаҳкамлаш бўйича мавзу (topics)лар берилган. Биринчи бўлим (Unit 1.) All about me” (Ўзим ҳақимда) деб номланиб, қуйидаги кичик мавзуларни ўз ичига олган. 1. My favorite things (Севимли машғулотларим), 2. I have two sisters (Менинг иккита синглим), 3. Who I the youngest (Ким энг ёши...),

4. Where are you from (Қаердансиз...), 5. What's your address (Адресингиз қандай), 6. Project (лойиха иши).

Юқоридаги мавзуларни мустақамлаш бўйича қуйидаги мавзу (Topics)лар берилган: Personal information (Шахсий маълумотлар ёзиш тартиби). 2. Families (Оилалар). 3. People's ages (Кишиларнинг ёши). 9. Countries, cities, hobbies (Мамлакатлар, шаҳарлар ва қизиқишлар). 10. Telephone numbers (телефон рақамлари), "Unit 2. At home and at work", "Unit 3. What do you look like", "Unit 4. My school life", "Unit 5. I like English do you?", "Unit 6. In the classroom" "Unit 7. My day", "Unit 8. Things I like", "Unit 9. Furry friends", "Unit 10. Wildlife", "Unit 11. Seasons", "Unit 12. What's the weather like?", "Unit 13. Spring holidays".

6-синфлар "Teens' English 6" жами 13 та бўлим (Units), ҳар бир бўлимга тегишли 5 та кичик мавзулар ҳамда ҳар бўлимда проект иши вазифаси мавжуд. Бўлимлар қуйидагича номланган. "Unit 1. Work and family. Unit 2. Houses and homes. Unit 3. At the grocery. Unit 4. At the market. Unit 5. Birthday. Unit 6. Life in the past. Unit 7. Cooking. Unit 8. At the table. Unit 9. Round the world in 14 days. Unit 10. Geography and pollution. Unit 11. Nature and climate. Unit 12. The world of fairy tales. Unit 13. Learning Review. Ушбу бўлимдаги мавзуларда ўқувчиларнинг лингвистик, социолингвистик, прагматик компетенцияларни эгаллашларини инобатга олиб, амалий машқлар бажарилади. Ушбу машқларда нутқ фаолиятини комплекс эгаллашга оид ёзма, оғзаки ва проект иши вазифалари махсус бажарилади. Ушбу машқлар чет тил таълимини самарали ташкил қилишга ёрдам беради. Фикримизча, дарслик материалларида бажариладиган амалий машқлар миқдори кам берилган. Мавзуларга оид аксарият материаллар мультимедиял ўқув ресурсда акс этган. Методик талабларга биноан, амалий машқлар асосан дарслик материалларида бажарилиши мақсадга мувофиқ. Электрон ўқув ресурслардаги операцион машқларда эса, нутқ малакалари мустақамланиши лозим. Ушбу синфларда дарсликнинг ҳар бир кичик мавзусида "Listen and the sing" машқи берилган. Бу ерда ўқитувчи мультимедиял иловадан фойдаланади. Ўқувчиларга биринчи синфлардан

инглиз тилини ўргатишда айнан ашулалардан фойдалиб келинган. Амалга оширилган тажриба-синов ишларида ушбу амал самарасиз эканлиги кузатилди. Шунингдек, юқорида қайд қилинган дарслик намуналарида осондан қийинга қараб бориш тамойилига амал қилинмаган. Электрон ўқув ресурслардаги ўқув материаллар ҳам ўқувчилар учун содда яратилган.

5 – 6-синфларда амалий мақсад тинглаб тушуниш ва гапиришни қамраб олади. Демак, тинглаб тушуниш ва оғзаки нутқ амалий мақсад бўлар экан, ўрганилмиш янги лисоний бирликлар, дарслик мавзуларида, ўқитувчи нутқида ифодаланади ёки мултимедиал ўқув ресурсларда тақдим қилинади. Сўнгра ўқувчилар оғзаки нутқида ҳам етарлича машқ қилинади.

Мамлакатимизда янги таҳрирдаги дарслик мажмуаларига биноан 5-синфлардан инглиз тилини ўқитиш 2017/18 ўқув йилидан амалга оширилди. Мазкур дарслик “New Fly High 5” ўқувчи китоби, (иш китоби илова қилинади) мултимедиал ўқув ресурс ҳамда ўқитувчи китобидан иборат. Ушбу дарслик мажмуалари айнаи дамда умумий ўрта таълим муассасаларида инглиз тилини ўқитишда қўлланилмоқда. Ундаги танланган бўлимлар, ўқув мавзулари дастур талабларига мувофиқ бўлиб, самарадор инглиз тилини ўзлаштириш технологиялари, расмли тасвирлари, мултимедиал ўқув машқлари билан бир қатор ютуқларга эга ҳамда ўқувчиларнинг талаб қилинган компетенцияларни ривожлантиришга хизмат қилмоқда.

Чет тил ўқув предметини ўқитишда осондан мураккаблаб бориш тамойилига амал қилиш керак. Мавжуд 5-синфларда инглиз тили ўқитишга тегишли дарсликларда ушбу тамойил кам инобатга олинган. Амалдаги 5-синфларга мўлжалланган янги дарслик мажмуасида эски таҳрирдаги “Fly High 5” дарслик мажмуаси ўқув материалларидан кенг фойдаланилган. Чунончи, 2013/14 ўқув йилидан инглиз тили биринчи синфлардан ўргатилиши муносабати билан, 5-синфдан мавзулар, материаллар, технологиялар ва машқлар кенгайиб бориши керак. Шунингдек, ўқувчиларнинг мустақил, эркин, мантиқий ҳамда танқидий фикрлаш қобилиятлари ривож-

лантирилиши, уларнинг маданиятлараро мулоқот диалогиди иштирок этишга ундайди.

5-синфлардаги ўқувчи китоби биринчи бўлимда “Unit 1. All about me” қуйидаги мавзулар мавжуд. “Lesson 1. My favourite things” дарсида “Listen and repeat; Play my name is Aziz; Look, read and write about Aziz; Work in pairs. Ask and answer; Play two things about me; Play “Interview” топшириқли машқлар берилган. Тажриба-синов жараёнида олинган саволномаларда ўқувчилар мавзуга оид иллюстратив материаллар янги мавзунини ўзлаштиришда зерикарли эканлигини билдиришди. Бўлимдаги расмларда кўрсатилган лексик birlikларни ўқувчи ўқиш жараёнида ўрганганлиги туфайли расм эмас, сўзларнинг рўйхатини келтириш маъқул. Натижада, бундай амаллар ёрдамида ўқувчиларнинг инглиз тилига қизиқишини орттиришга имконият яратилган бўлар эди. Мультимедиял ўқув ресурс материаллари ўқувчиларга қизиқарли бўлганлиги учун, қўшимча ўқув материаллари киритиш тавсия қилинади. Жумладан, мавзуга бевосита оид мустаҳкамловчи машқлар миқдорини кўпайтириш мақсадга мувофиқ. Бундай мустаҳкамловчи машқлар ўқувчиларнинг нутқий малакаларини ривожлантиришда алоҳида аҳамият касб этади.

“Lesson 2. I have two sisters” дарсида “Sing the song; Play I have a sister. Her name’s Kamila; Read and complete; Work in pairs. Point and say” машқларидан фойдаланилган. Дарс мавзусига оид янги лексик birlikларни қўшиш, ўқувчилар учун янги мавзунини ўзлаштиришда матнни кенгайтириш ва оила ҳақида кўпроқ қўшимча маълумотлар бериш мақсадга мувофиқ. Коммуникатив-кумулятив методдан фойданиб, инглиззабон мамлакатлар оилаларига оид янги маълумотлардан иборат қўшимча кичик матнлар ва уларга оид машқлар тўплами киритилса мақсадга мувофиқ. Масалан, оила аъзолари билан яхши кўриб бажариладиган машғулотлар, бирга тановул қилинадиган таомлар, оила аъзолари билан театр, цирк томошаларига ташриф буюриш кабилар. Ушбу дарсда ўқувчиларда соцолингвистик компетенцияни ривожлантириш учун “About my family and friends” мавзусидаги 5-синфлар учун тадқиқотимизнинг

амалий натижалари сифатида яратилган мультимедиал ўқув ресурс материалдан фойдаланиш тавсия қилинади. “Lesson 2. Who is the youngest” Ушбу дарс мавзусида сифат даражалари ўргатилади. Сифат даражалари ўқув дастурининг инглиз тили грамматик минимумида 3 – 4 синфларда ўргатилиши ҳамда сифат даражаларини умумлаштириш 6-синфларда амалга ошириш белгиланган. Шунингдек, ўтган оддий замон (Past Simple tense)га оид мустаҳкамловчи машқ берилган. Фикримизча, 5-синфдан грамматик минимум қоидалари алгоритмик усул билан берилиши мақсадга мувофиқ. Ушбу методик назарияга таяниб, мавзулар ичида лисоний бирликларни мустаҳкамлашга эътибор бериш тавсия қилинади. “Lesson 4. Where are you from” мавзусида норасмий хат ёзиш ўргатилади. Шунингдек, от ва отларда кўплик кўшимчаси эслатма (Remember) сифатида тақдим қилинган. Мазкур дарс учун ажратилган машқлар миқдорини от ясовчи суффикслар “-er, -or”ларни ўргатилишига оид кўшимча машқлар билан кўпайтириш тавсия қилинади ва инглиз тилида мактаб ҳақида яқин қариндошига хат ёзиш вазифаси берилиши мақсадга мувофиқ. Иш китобида (93 бет) “Choose a letter and write an answer” машқи уйга вазифа тарзида берилган. Бироқ, ўқувчи учун қандай хатни танлаш ва саволлар берилмаган. Ушбу машқни бажариш тушунарли бўлиши учун “Read, write and complete the letter about yourself” топшириғи берилиши тавсия қилинади. Мазкур дарсда ўқувчиларнинг нутқий ҳамда социолингвистик компетенцияни ривожлантириш учун “Daily routines” мавзусидаги 5-синфлар учун яратилган мультимедиал ўқув ресурс материалдан фойдаланиш тавсия қилинади. “Lesson 5. What is your address?” дарси 1-машқда “Sing the song” топшириғи мавжуд. Унда бўлимда берилган ашула (I have a granddad) мустаҳкамланади, 2-машқда “Look, read and complete” машқида Азиз Абдуллаев автобиографияси берилган, машқда ўқувчи учун “complete” топшириғига оид ўқув материалга оид вазифа дарсликда берилмаган. Қайд этиш жоизки, ўқувчи учун инглиз тилини ўрганиш жараёнида конкрет топшириқлар бериш ва уларни бажаришда тушунарли вазифалар бўлиши мақсадга мувофиқ. Ушбу дарсда ўқув материални

хаёт билан боғлаш, прохималь ривожланиш тамойилларини инобатга олиб, кўшимча технологиялардан фойдаланиш тавсия қилинади. Талаффуз материалларини мустаҳкамлаш учун биз амалга оширган тадқиқот доирасида такомиллаштирилган мультимедиял ўқув ресурс иловадаги “Songs” бўлимидан фойдаланиш тавсия қилинади. Натижада, ўқувчилар инглиз тилида аниқ талаффуз қилишни, сўзлар ва гаплар урғусидан тўғри фойдаланишни фаол ўзлаштира олади.

“Unit 2. At home and at work” бўлими қуйидаги дарс мавзуларидан иборат. Lesson 1. They live in a... . Lesson 2. What number is your house? Lesson 3. What’s your job? Lesson 4. Where do you work? Lesson 5. How do you go to...? “Lesson 1”да берилган “Goldilocks and three bears” эртагида “Look and say” топшириғи берилган. Мазкур эртактаги воқеа ва образлар қайси мамлакат маданияти ҳаётидан олинганлиги ҳақида ҳам маълумот бериш афзал. “Goldilocks and Three bears” эртагида “Look and say” топшириғи ўрнига “Look and tell” бўлгани маъқул кўринади. “Listen and repeat” мустаҳкамловчи машқида кўшимча топшириқ “Listen, repeat and use” шаклида бўлиши маъқул. Ҳар қандай лисоний бирлик, нутқий компетенцияни эгаллаш учун ўзлаштирилади. Шунингдек, 2-мавзу ўқув топшириқларига кўшима “Speak and write about your own family” оғзаки (гапириш), ёзма машқидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Коммуникатив тамойил билан бир қаторда касбга йўналтириш тамойилига юқори синфларда риоя қилинади. Бинобарин, ўқув дастурида 4-синф учун мўлжалланган мавзулар ва кичик мавзулар тақсимоотида, касблар мавзуси, касблар номи, ўқувчининг ота-онаси касби ҳамда ўзи орзу қилган касбларни ўрганиши каби кичик мавзулар билан ўргатиш мақсад қилинади. Умумий педагогиканинг маълумотларига кўра, ўқувчиларни касбга тайёрлаш ёки уларга касбий йўналиш бериш муаммоси юқори синфлардагина қўйилиши мумкин. 1-, 5- ҳамда 6-синфларда ўзгаларнинг касби ҳақида фикр баён қилишни ўргатамиз. Масалан, “My father is a doctor, My mother is a teacher and others”.

“Unit 3. What do you look like” мавзуси 5 та кичик мавзулардан иборат. Улар қуйидагилар: Lesson 1. His hair is short and curly. Lesson

2. He is tall and thin. Lesson 3. My robot has... . Lesson 4. My family is... . Lesson 5. What is your address? Ушбу бўлим ва унинг таркибидаги кичик мавзулардан иборат. Фикримизча, ушбу бўлим мавзусини бугунги кундаги 5-синфлар учун ўрганиладиган мавзулар тақсимоотидаги дастурий мавзулар ва кичик мавзуларга мувофиқлаштириш лозим. “His hair is short and curly” мавзуси расмлардаги Лена, Барно қиз ўқувчиларнинг соч турмаги мамлакатимиз ўқувчилари хулқига монанд бўлиши мақсадга мувофиқ. Лена, Барно, Алишер, Рома исмли ўқувчиларни тасвирлаш ҳақида мультимедиал иловада маълумотлар келтирилган. 3-кичик мавзуда роботларга тегишли маълумотлар фақат бир нечта сўз (геометрик шакллар)нинг маъносини очишга мўлжалланган. “My family is...” ва “What is your address” мавзуларидаги “Shahlo’s family” матнида ўзбек исмлари берилган. Ушбу матнга социолингвистик компетенцияни ривожлантиришга оид қўшимча элементлар киритиш тавсия қилинади. Жумладан, инглиз реалияларини кўпайтириш мақсадида, инглиз-забон ўқувчиларнинг расмлари ҳам келтирилиши мақсадга мувофиқ. Геометрик шаклларни “Robot” билан бермасдан расмлар билан тушунтириш ёки мультимедиал илова орқали акс эттириш маъқул. Мазкур бўлим мавзуларини самарали ўқитиш учун яратилган мультимедиал ўқув ресурс материалдан фойдаланиш мумкин. “Lessons – Shapes and colours; Songs – funny shapes” материалларидан фойдаланиш тавсия қилинади. Шунингдек, дарсликлардаги машқлар талабини ўқувчига тушунарли қилиб расмийлаштириш мақсадга мувофиқ.

“Unit 4. My school life” бўлими “Today is ...” кичик мавзусида ҳафта кунлари уларнинг номланиши, лисоний бирлик сифатида нотўғри феъллар, саволларга жавоб бериш ва мультимедиал ўқув ресурс материаллари орқали турли машқлар орқали ўргатилади. Иккинчи кичик мавзу “The third day is Wednesday”да санок ва тартиб сонлар тушунтирилади. Учинчи мавзу уйга вазифа қилишга бағишланади. Ушбу дарсда модал феъл “must-mustn’t” ҳақида маълумот берилади. Тўртинчи кичик мавзу яна ҳафта кунлари ва унда бажариладиган машғулотларга қаратилади. Фикримизча,

бўлим мавзусидан келиб чиқиб, ушбу дарсда мактаб ўқув ресурс хонаси яъни кутубхона ҳақида маълумотлар ҳамда ундан фойдаланиш этикети ҳақида маълумотлар, лисоний бирликлар рўйхати берилиши ўқувчиларни ахборот ресурс маркази билан яқиндан танишишга ва уларни китоб ўқишга бўлган қизиқишларини янада ортишига ундайди. Бешинчи мавзу мактабдаги ўқув предметларини инглиз тилида ўрганишга бағишланади. Унда сифатларнинг оддий даражаси ҳақида умумий маълумотлар берилади. Проект иши вазифаларини муаллим, ўқитувчи китобидан фойдаланган ҳолда мустақил бажарилишини тушунтириб боради.

“Unit 5. I like English do you?” бўлимида одатдагидай кичик мавзулар мавжуд. Уларда мактабда ўқитиладиган фанларнинг қайси бири қизиқарли ва зерикарли эканлиги хусусидаги умумий маълумотлар берилган. Бўлимнинг иккинчи дарсида ўқувчилар вақт ҳамда соатни инглиз тилида оғзаки ифодалашни ўрганишади ҳамда мавзуга оид лексик бирликлар билан танишиб боришади. Учинчи мавзуда ўқувчилар (пешингача бўлган вақт ҳамда тушдан кейинги вақт) “A.M. – Midday, P.M. – midnight” яъни бир суткадаги кеча ва кундузга оид соатларни ифодалашни ўрганишади. Ўқувчиларга инглиззабонлар ҳаёт тарзига биноан, бир сутка вақти 2 га ажратилганлиги, соат дақиқалари 1.00 дан 12.00 гача қўлланилишини алоҳида машқларда ёки мультимедиа ўқув ресурсда тушунтирилиши тавсия этилади. Ўқувчиларга 24 соатлик вақт ўлчами эмас, 12 соатлик “A.M. P.M.” замон кўрсаткичига амал қилинишини тушунтириш маъқул. Буни изоҳлашда қуйидаги машқдан фойдаланиш таклиф қилинди (11-жадвалга қаранг). Ўқитувчи: “Some English speaking countries, including the US, Canada, and Australia, use 12-hour clock format including AM and PM. What do these abbreviations mean? Using numbers from 1 to 12, followed by A.M or P.M, the 12-hour clock system identifies all 24 hours of the day in our country. Let’s discuss them together” маълумотидан сўнг, қуйидаги жадвалда вақт формати маъносини ўқувчиларга тушунтиради. Сўнгра, вақтларни ифодалаган тарзда ўқувчиларга инглиззабон мамлакатлар ўқувчилари ва

ўзининг тенгдошлари ҳаётига оид оғзаки гапларни ёки диалогларни тузиш топшириғи берилади.

“Unit 6. In the classroom” бўлими “Classroom things” мавзусида синф хонаси ва ундаги жиҳозлар, ўрин жой предлоглари ва мактабдаги учта ўқув хонаси тасвирига тегишли кичик матн берилган (мультимедиа ўқув ресурсда ушбу матнни овозли тинглаш имконияти берилган. Унда “Жигсов” технологияси қўлланилган). “Lucy’s pen is blue” мавзусида инглиз тилида рангларни такрорлашга оид оғзаки ва ёзма машқлар мавжуд. Тадқиқотнинг амалий натижаларига биноан, ранглар ўқув қуроллари ҳажмлари билан тақдим қилиниши мақсадга мувофиқ. Натижада, дастурий талабларга биноан ўқитиш амалга ошади. Учинчи мавзуда грамматик мавзулар – эгалик олмошлари ҳамда бирлик, кўпликдаги кўрсатиш олмошларини ўрганувчи машқлар бажарилади. Бироқ, ушбу грамматик минимум материали (this-these, that-those) бошланғич 2 синфлар дарсликларида ўргатилади, ўқув машғулотни мустаҳкамлаш тамойилига риоя қилинган. Олтинчи мавзуда мактаб биноси ҳақида умумий маълумотлар ҳамда дўстига хат ёзиш машқлари ўргатилади.

Компетенцияларни ривожлантириш жараёнидаги кўникма ва малакалар, ўқувчилар учун мавзуларни ўзлаштиришда вужудга келадиган интерференцион кийинчиликларни бартараф қилишга хизмат қилиши керак. Тадқиқот ишида компетенцияларни ривожлантиришга оид тажриба-синов ишлари жараёнида, 6 – 7 синф ўқувчиларининг чоп этилган дарсликлар асосида инглиз тилини ўрганиш мобайнида интерференциялар мавжудлиги аниқланди. Психик жараёнлар – сезги, идрок, хотира, тафаккур ҳамда диққатни ривожлантириш, чет тилларни умумтаълим мактабларида ўқитиш жараёнида муҳимлигини инобатга олиш, инглиз тилини ўрганишда вужудга келган интерференцияларни бартараф қилишга ва ўқувчиларни мазкур тилни самарали ўзлаштиришга хизмат қилади.

Машҳур психолог ва физиолог олимлар Э.Н.Бойко, Э.Н.Соколов ва З.Фрейднинг таъкидлашича, ўқувчининг эътиборини тортадиган меъёридан кўп бўлган ёрқин тасвирлар, улар учун белгиланган

билим, малака ҳамда кўникмаларни ўзлаштиришга тўсқинлик қилади. Шу сабабли дарслик материалларини жуда кўп тасвирлар, суръатлар билан безатилиши ҳам унчалик мақсадга мувофиқ эмас.

Республикамизнинг барча таълим турларини модернизациялаш бугунги куннинг энг долзарб масалаларидандир. Зеро, мамлакатимизда узлуксиз таълимнинг барча босқичларида чет тилларни хусусан, инглиз тилини ўқитиш жараёнини замонавий ёндашувлар асосида ташкил қилиш босқичма-босқич амалга оширилмоқда. А2 даража соҳибларида коммуникатив компетенцияни ривожлантириш, дарслик мавзуларини ўрганиш билан амалга оширилади.

6-синфларда замонавий талаблар асосида чет тилларни ўргатиш мамлакатимизда 2018-19 ўқув йилидан амалга оширилди. Жумладан, ушбу ўқув йилидан “Teens’ English 6” (Pupil’s book, Workbook) дарслик мажмуалари яратилди. 6-синфда ўргатиладиган мавзуларда берилган ўқув машқлар (6-Илова) жадвал кўринишида батафсил таҳлил қилинди. Бундан кўзланган мақсад, чет тил ўқув предметини ўқитиш ҳолатини ижобий томонга ўсишига кўмаклашиш ҳамда ўқувчиларда талаб қилинган компетенцияларни фаол ривожлантиришдан иборат.

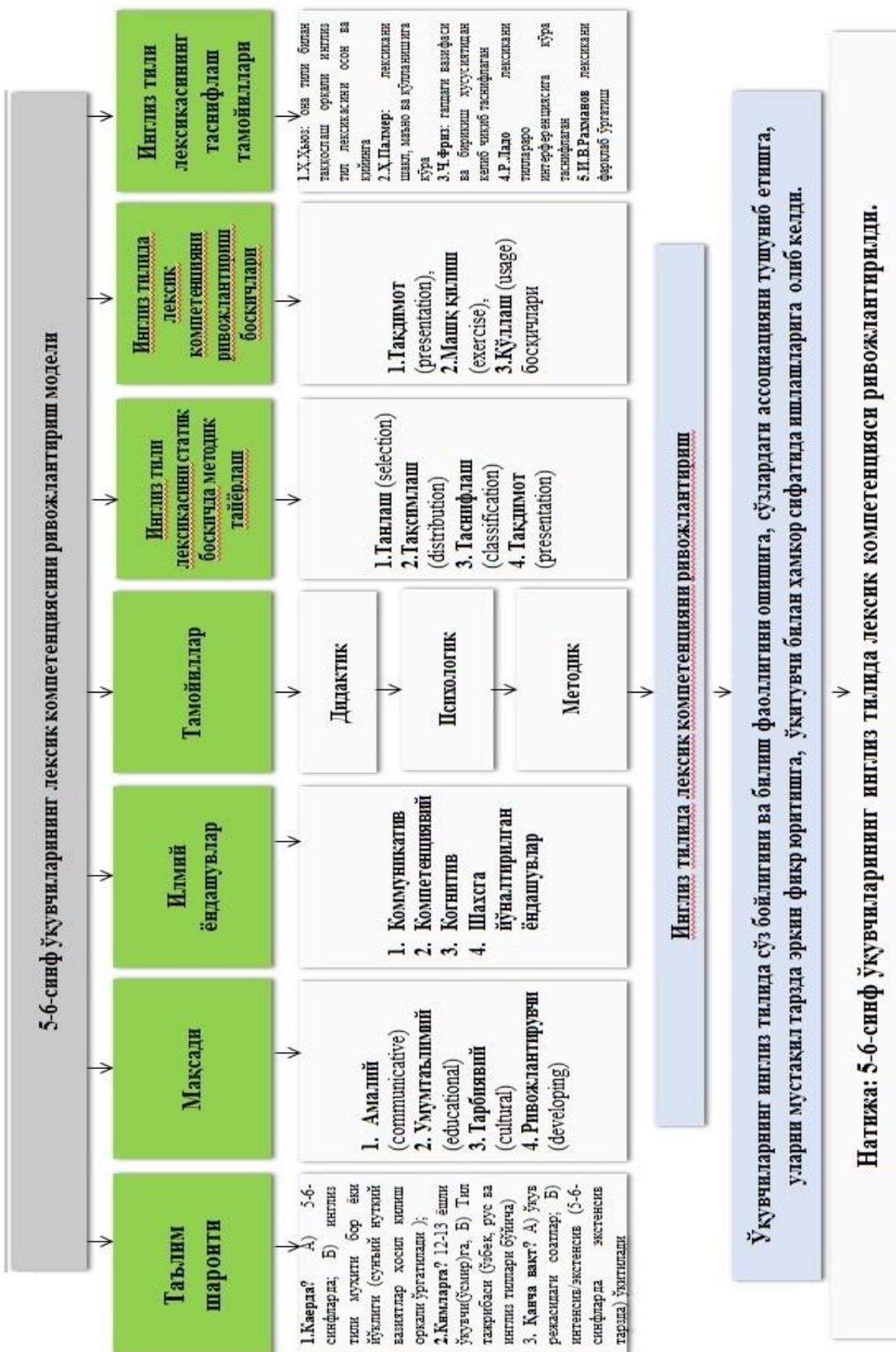
1-бўлим Professions мавзусида ўқувчи китобида “TV. star”, (Workbook: film star) касбларига оид лексик бирликлар киритилган. Мавзунини мустаҳкамлаш учун берилган машқда касбларга оид лексик бирликларни расмдаги тасвирлар асосида белгилаш сўралган. Ушбу мавзудаги “TV. star, Film Star” ўрнига Sanitary worker, Lorry driver, football player касбларини киритиш мақсадга мувофиқ. Чунончи, расмларда ушбу касбларни ифодаладиган тасвирлар мавжуд. Натижада ўқувчилар бир нечта янги касбларнинг инглиз тилида номланишини ўрганади.

Тадқиқот амалий натижаларини акс эттирган 5 – 6 синфларда инглиз тилини ўргатишга мўлжалланган “Communicative English 1” мавзули мультимедиял ўқув ресурс “the 6 th form – Lessons” бўлими “Speaking short sentences about family” материалларидан, бўлим мавзуларини ўқитишда фойдаланиш тавсия қилинади. Натижада, ўқувчилар оила аъзолари ҳақида оғзаки гапиришни ўрганади ҳамда

Ўқувчиларнинг нутқий компетенциясини ривожлантириш амалга оширилади. 4-мавзу “Wedding in Fergana” учун Фарғона вилоятининг тўй маросими танланган. Ундаги ўқиш учун мўлжалланган матн ўзбек тўйлари анъаналарига оид бўлганлиги учун ушбу матнни “Uzbek wedding celebrations/ceremonies” деб номлаш тавсия қилинади. 5-мавзу “Uzbek and English weddings” мавзуси “English wedding celebrations/ceremonies” деб аталиши мақсадга мувофиқ. Мазкур мавзуга оид мустаҳкамловчи машқлар миқдорини инглиззабон мамлакат вакилларининг тўйлари ҳақидаги қўшимча маълумотлар билан кўпайтириш ҳамда тўй маросимларига оид лексик бирликлар рўйхатини бериш мақсадга мувофиқ. Масалан, “In Britain flowers carried by the groom; Ring bearer (a young boy) who takes care of the rings until they are needed in the ceremony; Hen night is a party for the bride-to-be and her female friends; Stag night is a party for the groom-to-be shortly before his wedding with all his male friends; The bestman is a person (often a father and a mother of a bride or the groom) who stands with and supports the groom during the party; A bride throws her bouquet to guests after the wedding ceremony”. Хуллас, мазкур бўлимдаги ўзбек ва инглиз миллати тўйларига оид намуна сифатида келтирилган қўшимча маълумотлар ўқувчиларга алоҳида мавзулар ичида ўқитилса, социолингвистик компетенцияни фаол ривожлантиришга эришилади.

Ушбу мавзунинг 4 топшириғида “Draw your family tree and write about one relative” топшириғи берилган. Аммо оила дарахти ҳақида қуйи синфларда маълумотлар ва машқлар берилган. Бундай тафтология машқлари ўрнига янги маълумотлар берилиши масадга мувофиқ.

2 бўлим “Houses and homes” деб номланган. Фикримизча, дастлаб мазкур бўлимда ўқувчига лексик бирликлар бўлмиш “Houses and homes” фа рқини тушунтириш мақсадга мувофиқ. Инглиззабон миллат вакиллари ушбу сўзларни турли маъноларда ишлатади. Бўлимда мазкур лисоний бирликларнинг маъноларини очиб бериш тавсия қилинади. Қуйидаги машқ бу амални бажаришга қаратилади.

1-расм. 5 – 6-синф ўқувчиларининг лексик компетенциясини ривожлантириш модели.

Таклиф қилинаётган машқ талаби: Look and match. Read the definitions relevant to A HOUSE or A HOME and match the correct meaning. Then make your own sentences to these vocabularies and tell to your friend where do you live. (Қаранг ва танланг. Уйга оид сўзларга берилган таърифларни ўқинг ва мувофиқ маъноларни англатадиган гапларни белгиланг.)

Тадқиқотда юқоридаги фикрлар умумлаштирилиб, 5 – 6-синф ўқувчиларининг лексик компетенциясини ривожлантириш модели ишлаб чиқилди. Мазкур моделда инглиз тили дарсларида 5 – 6-синф ўқувчиларининг лексик компетенциясини ривожлантиришда таълим шароити, мақсадлари, инглиз тили лексикасини ўргатиш тамойиллари узвий тадқиқ қилинганлигини кузатиш мумкин. Шунингдек, инглиз тилида лексик компетенцияни ривожлантириш мазмунини методик тайёрлаш ва лексик кўникмаларни ривожлантириш босқичлари, лексикани ўргатишга бўлган ёндашувлар масалалари ўрганилган ва таҳлил қилинган.

Мазкур расмда 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш моделининг амалий компоненти тақдимот, машқ ва нутқда қўллаш каби босқичларнинг арттерапия, ҳаракатли, дидактик, ролли, имитацион ўйин технологиялари билан интернал интеграциясини таъминлаш асосида такомиллаштирилган.

5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантиришда юзага келадиган тилга оид ва тиллараро маъновий, вазифавий ва шаклий қийинчиликларнинг олдини олишнинг методик тузилмаси коммуникатив ва компетенциявий ёндашувларнинг идентифлигига устуворлик бериш асосида такомиллаштирилган.

Ўқувчиларнинг лексик компетенциясини ривожлантиришга доир мазкур модел умумтаълим мактабларида инглиз тили ўқитишда назарий ва амалий масалаларни ўзида акс эттирган бўлиб, умумтаълим мактаблари инглиз тили ўқитиш сифатини яхшилашда муҳим омил ҳисобланади.

Иккинчи боб бўйича хулосалар

Тадқиқотнинг “5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш технологияси” деб номланган иккинчи бобида 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантиришга мўжалланган машқ ва топшириқлар тизими, инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш методикаси ва 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш технологияси каби масалалар ёритиб берилган.

Замонавий инглиз тили ўқитиш методикасида лексикани ўргатиш нутқ фаолияти турларини эгаллаш воситаси сифатида талқин қилинади. Инглиз тили ўқитиш методикасида лексикани ўргатиш икки босқичдан иборат жараён деб қаралади. Биринчиси, лексикани методик тайёрлаш (танлаш, тақсимот, тасниф, тақдимот) босқичи бўлиб, ушбу жараён мазкур соҳа методистлари томонидан амалга оширилади. Иккинчиси, лексик кўникмаларни шакллантириш босқичи бўлиб, ушбу жараёнда бевосита ўқитувчи ва ўқувчи ҳамкорликда фаолият кўрсатади.

Маълумки, ўқитиш методикасида ўқув шароитига қараб фаол (репродуктив) ва пассив (рецептив) лексика танланади. Ўқувчи ўз фикрини баён этаётганида ва ўзгалар нутқида тушуниладиган луғат фаол лексика дейилади. Идрок этиб тушунишга мўлжалланган луғат пассив лексик минимум ҳисобланади. Ҳар иккала лексика ўқувчининг реал (онгида мавжуд) луғатини ташкил қилади. Ўқувчи ҳали ўрганмаган, унга нотаниш луғат дуч келадики, ўзбек тили ва рус тилининг формал-семантик томонининг ўхшашлиги туфайли, уни билиб олишнинг ички имконияти бор лексик бирликлар потенциал лексика дейилади. Потенциал лексикани оғзаки (аудиотекстда) ёки ёзма (график матнда) тақдим этилиши орқалигина билиб олиш мумкин. Ўқувчи матни идрок этганда, сўз маъносини маустақил фаҳмлаб етса, ушбу сўз потенциал луғат дейилади. Потенциал лексикага қуйидагилар киради: байналмилал сўзлар (tennis, business), турли сўз туркумларига мансуб, аммо шакли бир хил

сўзлар (work-ишламоқ; иш), таниш сўзлардан тузилган қўшма сўзлар (book+shop), сўз ясовчи элементлари таниш сўзлар (teach-teacher). Ўрганилган фаол ва пассив (реал) ҳамда потенциал лексикаси ўқувчиларнинг вокабуляр лексикаси дейилади. Матн мазмунида бир марта қўлланиб, бошқа машқларда мустақамланмайдиган сўзлар – новокобуляр лексика дейилади.

III-БОБ. 5 – 6 СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ИНГЛИЗ ТИЛИДА ЛЕКСИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ТАЖРИБА-СИНОВ ИШЛАРИ

3.1. § 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш бўйича ўтказилган тажриба-синов ишларининг мақсад ва вазифалари ва мазмуни

Тажриба-синов жараёнини ташкил қилиш ва ўтказишда ўқувчиларнинг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш самарадорлигини оширишга асосий эътибор қаратилди. Диссертациянинг назарий ва амалий хулосалари бўйича ишлаб чиқилган тавсиялар республикамиздаги ўрта умумтаълим мактаблари 5 – 6-синф ўқувчиларининг лексик компетенцияси ривожлантириш технологияси ва натижаларини баҳолаш кўрсаткичларини такомиллаштиришга хизмат қилди.

Ушбу тажриба-синов ишларида қуйидагиларга эътибор қаратилди. Биринчидан, тажриба-синов ишларини ўтказиш босқичлари белгилаб олинди. 5 – 6-синфларда А2 даражани муваффақиятли эгаллаш бўйича ўқувчиларнинг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожланганлик даражаси назорат қилиб борилди. Иккинчидан, тажриба-синов майдончалари аниқланди. Учинчидан, тажриба-синов ишларининг мазмуни, мақсади ва вазифалари белгиланди.

Ўрта умумтаълим мактаблари 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш юзасидан тажриба-синов ишлари уч босқичда – таъкидловчи (2017 – 2018 йиллар), ривожлантирувчи (2018 – 2019 йиллар), яқунловчи (2019 – 2020 йиллар) босқичларда ўтказилди.

Тажриба-синов майдончалари сифатида Наманган вилояти Чортоқ тумани 11-, Наманган шаҳар, 24-ўрта умумтаълим мактаблари, Фарғона вилояти Қўқон шаҳридаги 12-, Фарғона шаҳридаги 13-ўрта умумтаълим мактаблари, Андижон вилояти Балиқчи тумани 50-, 30-ўрта умумтаълим мактаблари танлаб олинди. Тажриба-синов

ишлари мазкур таълим муассасаларида 2017 – 2018, 2018 – 2019, 2019 – 2020 ўқув йиллари мобайнида амалга оширилди.

Таъкидловчи тажриба-синов босқичи 2017 – 2018 ўқув йилида олиб борилди. Ўрта умумтаълим мактаби 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилидан лексик компетенциясини ривожлантириш бўйича назарий-методологик манбалар, ўқув меъёрий ҳужжатлар ўрганилди, инглиз тилининг А2 даражасида белгиланган лексик компетенцияни ривожлантиришнинг назарий ва амалий асосларини аниқлаб олинди. Инглиз тилини ўқитишнинг лингвистик ва нутқий компетенцияларига таянган ҳолда 5 – 6-синфларда инглиз тилида лексик компетенцияни ривожлантириш мазмуни, шакллари, технологиялари, воситалари ва методларини такомиллаштириш бўйича тавсия ва хулосалар ишлаб чиқилди. Танлаб олинган синфларда ўқувчиларга инглиз тили лексикасини ўргатишдаги қийинчиликларни аниқлаш бўйича анкета сўровномалари яратилди.

Анкета сўровномалари орқали 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тили фанига нисбатан қизиқишларига доир анкета саволларини бериш ва уларга жавоб олиш орқали, ўқувчиларнинг мазкур фанга бўлган муносабатларини аниқлашга эришдик. Анкета саволлари икки босқичда ўтказилди. Биринчи босқичда фақат 6 – 5-синф ўқувчиларининг инглиз тили фанига бўлган қизиқиш ва муносабатлари аниқланди. Анкета сўровномасида 580 нафар 5 – 6-синф ўқувчилари иштирок этдилар. Қуйида ушбу саволномаларни келтирамиз:

1. Сиз ҳаётда инглиз тилини ўрганиш зарур, деб ҳисоблайсизми?

А. ҳа   Б. унчалик эмас   В. йўқ

2. Ҳаётингизда инглиз тилининг ўрнига бўлган муносабатингиз?

А. Яхши   Б. унчалик эмас   В. жавоб бериш қийин

3. Инглиз тилида ойнаи жаҳон орқали берилган кўрсатув ва дастурларни тушуна оласизми?

А. тушуна оламан   Б. унчалик эмас   В. йўқ

4. Газета ва журналлардаги инглиз тилида берилган материалларни ўқиб тушуна оласизми?

А. ҳа   Б. унчалик эмас   В. йўқ

5. Инглиз тилида эркин оғзаки мулоқотга кириша оласизми?

А. ҳа   Б. унчалик эмас   В. йўқ

Анкета сўровномаларига берилган жавобларни мухтасар таҳлил қиламиз. Биринчи саволга 580 нафар ўқувчидан 365 нафари (63%) “инглиз тилини ўрганиш зарур”, деб ҳисоблаган бўлсалар, 180 нафар ўқувчи (31%) мазкур саволга “унчалик эмас”, деб жавоб берганлар. Ўқувчиларнинг озчилик қисми 41 нафар ўқувчи (6%) мазкур саволга “йўқ” жавобни берганлар.

“Ҳаётингизда инглиз тилининг ўрнига бўлган муносабатингиз?”, сўровномасига 476 нафар ўқувчи (82%) “яхши”, 70 нафар ўқувчи (12%) “унчалик эмас”, 34 нафар ўқувчи (6%) “жавоб бериш қийин”, деган фикрни билдирганлар.

“Инглиз тилида ойнаи жаҳон орқали берилган кўрсатув ва дастурларни тушуна оласизми?”, деб сўралганда, ўқувчиларнинг 302 нафари (52%) “тушуна оламан”, 203 нафар ўқувчи (35%) “унчалик эмас”, 55 нафар ўқувчи (13%) “йўқ” деб жавоб беришган.

“Газета ва журналлардаги инглиз тилида берилган материалларни ўқиб тушуна оласизми?” саволига, ўқувчиларнинг 278 нафари (48%) “ҳа”, 215 нафари (37%) “Унчалик эмас”, 87 нафари (15%) “Йўқ” жавобини берганлар.

Охирги – “Инглиз тилида оғзаки эркин мулоқотга кириша оласизми” саволига 307 нафар ўқувчи (53%) “ҳа”, 162 нафари (28%) “унчалик эмас”, 110 нафари (19%) “йўқ”, деб жавоб беришган.

Юқоридаги биринчи босқич анкета сўровномаси бўйича олинган жавоблардан шуларни хулоса қилиш мумкинки, ижобий жавоблар сони 65%ни ташкил қилади. Бундан шу нарса аён бўладики, ўқувчилар инглиз тилига нисбатан муносабатларининг ижобийлиги кузатилсада, инглиз тилида лексикани ўргатишда ўзга хос қийинчиликлар мавжудлиги аниқланди.

Анкета сўровномасининг иккинчи босқичи 5 – 6-синфларда ўқитиладиган инглиз тилининг лингвистик ва нутқий компетенцияларини ўзлаштиришларида ўқувчилар дуч келаётган қийинчиликларни аниқлашга мўлжалланган. Анкета сўровномлари ўқувчи ва

ўқитувчилардан ўртасида инглиз тилидан лексик компетенцияни ўзлаштиришда дуч келаётган қийинчиликларни олдини олиш ва уларни бартараф этиш йўллари аниқлашга муваффақ бўлинди. Мазкур сўровнома саволлари қуйидагилардан иборат бўлди.

1. Инглиз тилида кўроқ қайси материалларни ўрганишингизда қийинчиликлар мавжуд?

а) инглиз тилида янги ва нотаниш лексик бирликларни ўрганишда;

б) инглиз тили грамматик материални ўрганишда;

в) инглиз тили талаффуз материални ўрганишда.

2. Инглиз тили билан шуғулланишга вақт ажратасизми? Вақтингизни кўпроқ нималарга сарфлайсиз?

а) инглиз тили грамматик қоидаларини ўрганишга;

б) инглиз тили янги ва нотаниш лексик бирликларининг ўрганишга;

в) инглиз тилида қийин талаффуз материални ўрганишга.

3. Инглиз тилини ўрганишингизга нималар тўсқинлик қилади?

а) лексик бирликларни яхши ўрганмаслик;

б) грамматик шаклларни ўзлаштира олмаслик;

в) инглиз тилида талаффуз материални қийинлиги.

4. Инглиз тилида мулоқот қилишда қандай қийинчиликларга дуч келасиз?

а) инглиз тилида оғзаки нутқ ҳисобланган – гапириш ва тинглаб тушунишда;

б) инглиз тилида ёзма нутқ ҳисобланган – ўқиш ва ёзувда;

в) инглиз тили материални таржима қилишда.

5. Инглиз тили дарсларида нималарни ўрганидингиз?

а) инглиз тилида луғат ёрдамида ёки луғатсиз ўқишни;

б) инглиз тилида гапиришни;

в) инглизча грамматик ва лексик материалларни.

Иккинчи босқичнинг “инглиз тилини ўрганишда кўроқ қайси материалларни ўрганишда қийинчиликлар мавжуд?” деган биринчи саволига 244 нафар ўқувчи (42%) “инглиз тилида янги ва нотаниш лексик бирликларни ўрганишда”, 203 нафари (35%) “инглиз тили

грамматик материални ўрганишда”, 133 нафар ўқувчи (23%) “инглиз тили талаффуз материални ўрганишда”, деб жавоб берганлар.

“Инглиз тили билан шуғулланишга вақт ажратасизми? Вақтингизни кўпроқ нималарга сарфлайсиз?” саволига 302 нафар ўқувчи (52%) “инглиз тили грамматик қоидаларини ўрганишга”, 38 нафар ўқувчи (220%) “инглиз тилида янги ва нотаниш лексик birlikларни ўрганишга”, 58 нафари (10%) ўқувчи “инглиз тилида қийин талаффуз материални ўрганишга”, деб муносабат билдирдилар.

“Инглиз тилини ўрганишингизга нималар тўсқинлик қилади?” деган саволга: 215 нафар ўқувчи (37%) “етарли лексик birlikларни билмаслик;”, 295 нафар ўқувчи (51%) “инглиз тили грамматикасидан етарли билимга эга эмаслик”, 70 нафар ўқувчи (12%) “инглиз тилида қийин материалларни талаффуз қила олмаслик” деб жавоб берганлар.

Навбатдаги “Инглиз тилида мулоқот қилишда қандай қийинчиликларга дуч келасиз?” саволига 220 нафар ўқувчи (38%) “инглиз тилида оғзаки нутқ ҳисобланган – гапириш ва тинглаб тушунишда”, 163 нафар ўқувчи (28%) “инглиз тилида ёзма нутқ ҳисобланган – ўқиш ва ёзувда”, 197 нафари (34%) “инглиз тили материални таржима қилишда” ҳақида жавоб қилишди.

Охирги “инглиз тили дарсларида нималарни ўргандингиз?” саволига 145 нафар ўқувчи (25%) “инглиз тилидаги матнларни луғат ёрдамида ёки луғатсиз ўқишни”, 174 нафар ўқувчи (30%) “инглиз тилида гапиришни”, 261 нафар ўқувчи (45 %) “инглизча грамматик ва лексик материалларни” баён қилишди.

Юқорида келтирилган миқдорий кўрсаткичлардан кўриниб турибдики, 5 – 6-синф ўқувчиларининг кўпчилик қисми инглиз тилини ҳозирда ва келажакдаги ҳаётларида тутган ўрнини етарли миқдорда баҳолай олганлар. Шу билан бирга, инглиз тили таълимида дуч келадиган қийинчиликларни ҳам объектив кўрсатиб ўтганлар.

Анкета саволларига олинган жавоблар тажриба-синов ишларининг кейинги босқичини ўтказишда ҳисобга олинди.

Ривожлантирувчи тажриба-синов ишлари 2019 – 2020 ўқув йилида олиб борилди. Мазкур босқичнинг вазифалари қуйидагилардан иборат бўлди: инглиз тили ўқитувчиларини тадқиқот давомида ишлаб чиқилган мультимедиа ўқув ресурслари ва услубий қўлланма ўқув материаллари билан таништириш; тажриба-синов ишлари давомида ТГ ва НГ натижаларини таққослаш ҳамда таҳлил қилиш; тажриба-синов ишлари жараёнида аниқланган камчиликларни бартараф этиш йўллари аниқлаш; олинган натижаларга кўра ишлаб чиқилган машқлар ва технологияларни амалиётга жорий этишдан иборат.

Махсус ташкил этилган тажриба-синов ишлари ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини ҳар томонлама ўрганиш ҳамда 5 – 6-синфлар инглиз тили таълими самарадорлигини ошириш бўйича илмий хулосалар чиқаришни назарда тутди. Тажриба-синов ишлари табиий шароитда ўтказилди. Тажриба-синов жараёнида қатнашувчи академик гуруҳлар таркиби – тажриба гуруҳи (қуйида ТГ) ва назорат гуруҳ (қуйида НГ)лари белгиланди. Тажриба-синов ўтказиш учун юқорида кўрсатилган мактаблардан ТГда 265 нафар ва НГда 265 нафар ўқувчи иштирок этди. Шунинг таъкидлаб ўтиш лозимки, ҳар иккала гуруҳда ҳам соатлар миқдори тенг, инглиз тили ўрганиш дастури, ўқувчиларнинг инглиз тилига оид лисоний жиҳатдан тайёргарлиги, гуруҳдаги ўқувчилар сони ҳамда ўқиш материалларига ўзгариш киритилмади. Ўқувчиларнинг инглиз тили бўйича билим даражасининг нисбатан тенглиги бизни қизиқтираётган саволларга объектив кўрсаткичлар олишимизга имкон берди.

Ҳозирда мактаб инглиз тили дарсликлари асосан коммуникатив нутқий компетенцияларни ривожлантиришни назарда тутганлигини ҳисобга олиб, лексик компетенцияга доир машқларни нутқий компетенцияларда қўллаш орқали биз ўқувчиларга уларни ўргатиб бордик.

5 – 6-синф ўқувчиларининг лексик компетенциясини ривожлантиришга доир машқ ва топшириқлар уч босқичда амалиётга татбиқ қилди: (1) янги ва нотаниш лексик бирликларнинг тақдимоти, (2) янги ва нотаниш лексик бирликларни машқ қилиш, (3) мазкур бирликларни нутқда қўллаш.

1. Янги лексик бирликларни тақдимот босқичида ўқувчилар матнлар таркибидаги лексик материалга оид машқларни бажаришга эътибор қаратилди. Лексик бирликлар бўйича машқлар қуйидаги амалларни бажаришни талаб этди. 1. Предметлар ёки уларнинг тасвири номларини инглизча айтиш. 2. Муаллимга/дикторга тақлидан янги сўз ёки сўз бирикларини такрорлаш. 3. Сўзни тинглаш ва товуш таркибини ўрганиш. 4. Янги сўзларни гапда ёки ёлғиз тақдим этиш. 4. Янги сўз/лексик бирликларни ҳарфий таҳлил қилиш.

2. Янги лексик бирликларни машқ қилиш босқичида қуйидагилар: 1. Муайян ўқилиш қоидадини намойиш қилувчи янги сўз ва лексик бирликларни ўқиш. 2. Қоидадан мустасно янги сўз ва лексик бирликларни ўқиш. 3. Сўз яшаш элементларини таҳлил қилиш орқали янги сўз ва лексик бирликларнинг маъносини очиш.

3. Янги лексик бирликларни нутқ фаолияти турларида қўллаш босқичида эса қуйидаги машқлар инглиз тили ўқитиш амалиётида қўлланди: 1. Янги сўз ва лексик бирликларни қўллаб оғзаки гаплар тузиш. 2. Муаллим айтган янги сўзни сўз бирикмасида/гапда/нутқда қўллаш ва ҳ.к.

Тадқиқот давомида тажриба-синов жараёнини ўтказиш учун 5-6-синфлар белгилаб олинди, ўқитувчилар жамоаси шакллантирилди. Мазкур синфларда амалга оширилаётган тадқиқот иши юзасидан инглиз тили ўқитувчилари билан суҳбатлар ва сўровномалар ўтказилди. Шунингдек, тажриба-синов ишларига жалб қилинган ўқитувчиларнинг компетенциявий ёндашув бўйича ҳамда инглиз тили ўқув предметига оид ислохотларга тегишли назарий билимларини аниқлаш мақсадида махсус сўровномалар ўтказилди. Белгиланган синфларда тажриба-синов гуруҳига жалб қилинган ўқитувчиларнинг дарс жараёнлари кузатилди. Ўтказилган сўровномалар ва суҳбатлар натижалари ҳамда кузатилган дарс таҳлиллари юзасидан ўқитувчилар билан умумий муҳокамалар амалга оширилди. Мазкур даврда тадқиқотда таклиф қилинган инглиз тилини ўқитишда лексик компетенцияни ривожлантиришга оид усуллар, машқлар синовдан ўтказилди. Ривожлантирувчи тажриба-синов

ишларини қамраб олган йилларда таклиф этилган машқлар, усулларнинг статистик натижалари таҳлил қилинди.

Тажриба-синовга жалб қилинган респондентларнинг умумий сони 530 нафар бўлиб, шулардан 265 нафари назорат гуруҳларини, 265 нафари тажриба гуруҳларини ташкил қилди. Ҳар бир умумий ўрта таълим муассасасида назорат гуруҳи (НГ) учун биттадан синф, тажриба гуруҳлари (ТГ) учун белгиланган синф тенг ярми ажратиб олинди, баҳолаш мезонлари – юқори (аъло), яхши (яхши), ўрта (қониқарли) асосида аниқланди. Шунингдек, тажриба-синов ишларига 21 нафар инглиз тили ўқитувчилари ҳам жалб қилинди.

5-синфлардаги назорат гуруҳларида “New Fly high 5” дарслик мажмуалари асосида амалий дарслар олиб борилди. Тажриба гуруҳларида “С sharp” дастур тилли (№ DGU 04996) “Communicative English” мультимедиал ўқув ресурс материаллари, аудитив, грамматик малакаларни ривожлантирувчи машқлар ва “Effective competence based teaching techniques” мавзули услубий қўлланма ўқув материалларида акс этган “Board race, Lip reading, Run to the board” технологиялари асосида ташкил қилинди.

6-синфдаги назорат гуруҳларида “Teens’ English 6” дарслик мажмуаси асосида амалий дарслар олиб борилди. Тажриба гуруҳларида дарслар “С sharp” дастур тилли № DGU 07774) “Communicative English” мультимедиал ўқув ресурс материаллари ҳамда “Effective competence based teaching techniques” мавзули услубий қўлланма, “Define it, Lip reading, Memory story, Opinion dictation, Pictionary race, Running dictation, Word by word story, Run to the board, Sleep and wake up” номли самарали технологиялари асосида ташкил қилинди.

Яқунловчи тажриба-синов ишлари 2019 – 2020 ўқув йилида амалга оширилди. Яқунловчи тажриба-синов ишларининг мақсади тавсия қилинган машқлар, технологияларнинг ютуқ ва камчиликларини аниқлаш ҳамда такомиллаштиришдан иборат. Белгиланган мақсаддан келиб чиққан ҳолда, қуйидаги вазифалар амалга оширилди: тажриба ва назорат синфлари ўқувчиларининг назорат ишлари ва сўровномаларга берилган жавобларни қийслаш ва

умумий хулосалар чиқариш; яратилган технологияларни янги тавсиялар ва хулосалар билан бойитиб боришни таъминлаш; ўтказилган барча тажриба-синов ишларининг умумий таҳлилини ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу босқичда қуйидаги ишлар амалга оширилди: Яқунловчи тажриба-синов бўйича 5 – 6-синф ўқувчилари ўртасида назорат, текширишлар олиб борилди. Ушбу синфларда ТГ ва НГларда лексик компетенцияни ривожлантиришда маъқул топилган машқлар, усулларни ўқув жараёнида самарадорлигини исботлаш юзасидан тажриба-синов ишлари бажарилди. 5 – 6 синф ўқувчиларга инглиз тили ўқитишда коммуникатив, компетенциявий ва интеграцион ёндашув методларидан фойдаланиб, лексик машқлар ва технологиялар амалиётга тадбиқ қилинди ҳамда ўқувчиларнинг инглиз тилида эркин мулоқот қила олишни ривожлантиришга йўналтирилган ўқитувчилар учун услубий қўлланма яратилди. Тажриба ва назорат гуруҳларидаги ўқувчиларнинг кўрсаткичларини баҳолаш мақсадида яқунловчи тажриба-синов ишлари Стьюдент ва Пирсоннинг χ^2 математик-статистика методи ёрдамида таҳлил қилинди.

Тажриба-синов босқичда қўлланилган мақбул усуллар ва машқлар, ўқувчиларнинг ДТСда қайд қилинган лексик компетенцияни ривожлантиришни ҳамда интерференция ҳолатларини барта-раф қилишни назарда тутди. Интерференцион қийинчиликлар ўқув предметининг лингводидактик хусусиятлари билан боғлиқ лингвистик ва нутқий компетенцияларни эгаллашда юз берадиган қийинчиликларни ўз ичига олади. Улар қисқача изоҳланса, қийинчилик интерференция сабабли, хатолар қийинчилик туфайли содир бўлади. Қўлланилган лингвотехнология ва машқлар қийинчиликларни енгиш ҳамда хатоларни олдини олишга мўлжалланди. Лингводидактикада узоқ даврлардан маъқул топилган технологиялар ўқувчини пассив индивиддан фаол субъектга айлантиради, дарс жараёнини абстракт тушунчадан жонли мушоҳадага йўналтиради. Машқлар (шакллантирувчи, ривожлантирувчи, такомиллаштирувчи) мақсад ва вазифаларига кўра, нутқий, рецептив, репродуктив, диалог/монолог нутққа оид, механик (онг иштирокисиз) ижодий, бажариш

шартига кўра оғзаки ва ёзма, таржима, индивидуал/жуфт/хор бўлиб бажариладиганларга ажратилади [56].

Тажриба-синов жараёнида қўлланилган лингвотехнологиялар умумий тарзда қуйидаги жадвал кўринишида ихчамлаштирилган тарзда инглиз тилида баён қилинади. Ушбу усуллар 5 – 6-синфларда белгиланган тажриба гуруҳларида қўлланилди. Шунингдек, танқидий тафаккурни ривожлантирувчи, “Claster”, “Picture method”, “Sleep and wake up” усуллари илова қилинади.

2017 – 2018 йилда таъкидловчи тажриба-синов босқичда жараёнга жалб қилинган 21 нафар ўқитувчиларнинг тадқиқот бўйича назарий билимларини аниқлаш ҳамда амалий ёрдам бериш мақсадида анкета саволномалар олинди, жавоблар статистик таҳлил қилинди. Тажриба-синов жараёнларида ўқитувчилар учун инглиз тили соҳаси ривожига оид ислохотлар хусусида маърузалар, семинарлар ва суҳбатлар ўтказиб борилди.

Ушбу таҳлиллар 5 – 6-синфларда инглиз тилини ўқитиш ҳолатини таҳлил қилиш ҳамда ўқувчиларнинг коммуникатив компетенция негизида лексик компетенцияни ривожланганлик даражаси бўйича дастлабки маълумотлар олиш учун амалга оширилди. 5-синфда дарслик бўлимлари ва уларга оид кичик мавзулар асосида тузилган саволлардан фойдаланилди.

3.2.§ Тажриба-синов ишлари якуний натижаларининг статистик таҳлили

Тажриба-синов ишларининг миқдорий таҳлилларига ўтсак. Дастлаб ўқувчиларда лексик компетенциянинг ривожланганлик ҳолати муҳокама қилинади. Тажриба-синов ишларини ташкил этишда тавсия этилаётган методиканинг умумий ўрта таълим мактабларининг мавжуд шарт-шароитларга мослиги инобатга олинди. Синов давомида фойдаланилган методлар ўқувчиларнинг ёш ва психологик хусусиятлари ҳамда физиологик имқониятига мос келиши аниқланди.

Тажриба-синов жараёнида ўрта мактаб ўқувчиларининг тажриба-синов ва назорат гуруҳларига ажратиш усулидан

фойдаланилди. Назорат гуруҳида тажриба-синов ишлари анъанавий методлар ёрдамида амалга оширилди. Ҳар бир гуруҳда тайёргарлик даражаси бир хил бўлган 5 – 6-синф ўқувчилари танлаб олинди.

Тажриба-синов натижалари мақсадга мос келадиган методика ва таълимий машғулотлар ёрдамида аниқланди. Тажриба-синов ишлари учун синфларда ТГ ва НГларда лексик компетенцияни ривожлантиришда маъқул топилган машқлар, усулларни ўқув жараёнида самарадорлигини исботлаш юзасидан тажриба-синов бажарилди.

Тажриба ва назорат гуруҳида олиб борилган илмий-тадқиқот ишларининг статистик кўрсаткичлари 3.2.1 ва 3.2.2-жадваллар келтирилади.

НГ ўқувчиларининг тажриба-синов олди ўзлаштириш кўрсаткичлари

3.1-жадвал

топшириқ тури	баҳолар	5-синф бўйича ўқувчилар сони	%	6-синф бўйича ўқувчилар сони	%
лексик компетенцияни ривожланганлиги бўйича	5	31	24	33	25
	4	40	30	37	28
	3	61	46	63	47
жами:		132		133	

ТГ ўқувчиларининг тажриба-синов олди ўзлаштириш кўрсаткичлари

3.2-жадвал

топшириқ тури	баҳолар	5-синф бўйича ўқувчилар сони	%	6-синф бўйича ўқувчилар сони	%
лексик компетенцияни ривожланганлиги бўйича	5	29	22	28	21
	4	41	31	45	34
	3	62	47	60	45
жами:		132		133	

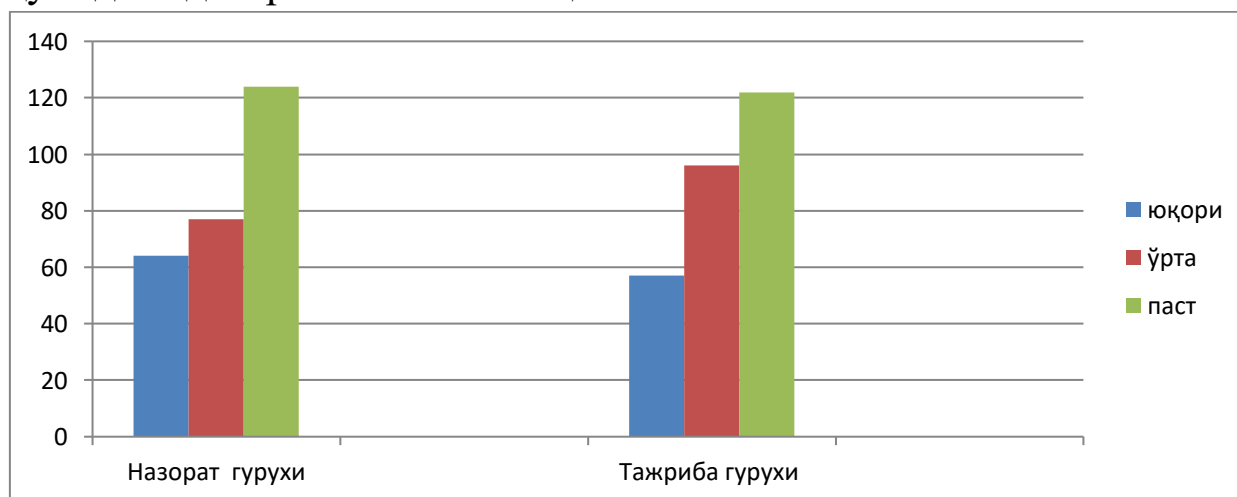
3.1 ва 3.2-жадвалларни умумлаштириб 3.3-жадвал ишлаб чиқилди.

Тажриба-синов олди ўзлаштириш кўрсаткичлари

3.3-жадвал

№	Синфлар	ўқув топшириқлари	назорат гуруҳи			тажриба гуруҳи		
			(5)юқори	(4)ўрта	(3)паст	(5)юқори	(4)ўрта	(3)паст
1	5-синф бўйича ўқувчилар сони	лексик компетенцияни ривожланганлиги	31	40	61	29	41	62
2	6-синф бўйича ўқувчилар сони	лексик компетенцияни ривожланганлиги	33	37	63	28	45	60
		ўқувчилар сони	64	77	124	57	86	122

Юқоридаги жадвал маълумотларини таққослаш мақсадида қуйидаги диаграммани хосил қиламиз.

2-расм. Педагогик тажриба-синовнинг дастлабки статистик таҳлили диаграммаси.

Демак, диаграммадан кўринадикки тажрибанинг дастлабки ўзлаштириш кўрсаткичлари орасида деярли фарқ сезиларли эмас. Бу ўз навбатида илмий тадқиқот ишларида қўйилган муаммоларнинг долзарблигини акс эттиради.

**НГ ўқувчиларининг тажриба-синов ишларидан кейинги
ўзлаштириш кўрсаткичлари**

3.4-жадвал

топшириқ тури	баҳо	5-синф бўйича ўқувчилар сони	%	6-синф бўйича ўқувчилар сони	%
лексик компетенцияни ривожланганлиги бўйича	5	13	10	11	8
	4	55	42	59	44
	3	64	48	63	48
Жами		132		133	

**ТГ ўқувчиларининг тажриба-синов ишларидан кейинги
ўзлаштириш кўрсаткичлари**

3.5-жадвал

топшириқ тури	баҳо	5-синф бўйича ўқувчилар сони	%	6-синф бўйича ўқувчилар сони	%
лексик компетенцияни ривожланганлиги бўйича	5	60	45	62	47
	4	44	33	41	31
	3	28	22	30	22
Жами		132		133	

3.4 ва 3.5-жадвалларни умумлаштириб қуйидаги жадвални ҳосил қиламиз (3.6-жадвал).

Тажриба-синов ишларидан кейинги ўзлаштириш кўрсаткичлари

3.6-жадвал

№	синфлар	ўқув топшириқлари	назорат гуруҳи			тажриба гуруҳи		
			(5) юқори	(4) ўрта	(3) паст	(5) юқори	(4) ўрта	(3) паст
1	5-синф бўйича ўқувчилар сони	лексик компетенцияни ривожланганлиги	13	55	64	60	44	28
2	6-синф бўйича ўқувчилар сони	лексик компетенцияни ривожланганлиги	11	59	63	62	41	30
		ўқувчилар сони	24	114	127	122	85	58

Юқорида келтирилган жадваллар умумлаштирилиб, математик-статистик таҳлил қилинди. Тажриба-синов натижалари ТГ ва НГларида сезиларли ижобий ўсишлар кузатилганлигига қарамай, ТГ ўқувчиларининг билиш фаоллиги ортганлиги, уларда инглиз тилида лексик компетенциянинг шаклланганлик даражаси НГга нисбатан сезиларли фарқ қилади. Инглиз тили фани бўйича ҳам ТГ ўқувчиларининг олдинга силжиганлигига гувоҳ бўлдик.

5 – 6-синф ўқувчиларига инглиз тилида лексик компетенцияни ривожлантиришда замонавий педагогик ва ахборот технологияларини қўллаб ўқитиш самарали натижалар берди. Хусусан, инглиз тилида лексик компетенцияни ривожлантириш, 5 – 6-синф ўқувчиларининг дастурий билимларини янада бойитишга, уларнинг лингвистик ва нутқий компетенцияларини ривожланишига пухта ўзлаштиришга хизмат қилди.

Тажриба-синов ишларининг аниқловчи ва яқунловчи босқичларида ўтказилган назорат сўровномаларининг қиёсий таҳлиллари биз олиб борган тажриба ишларининг натижалелигини ҳамда самарадорлигини исботланди. Буни биз 5 – 6-синф ўқувчиларининг

инглиз тилида лексик компетенцияни ривожланганлик индикаторларининг сифат ва сон жиҳатидан динамик ўсганлигида кўрдик.

Жумладан, 5 – 6-синф ўқувчилари билан тажриба-синов гуруҳларида ўтказилган сўровномалар натижаси шуни кўрсатадики, респондентларнинг кўпчилиги тажриба бошида саволларга аниқ ва тўғри жавоб бера олмадилар. Шакллантирувчи тадқиқотлардан сўнг эса уларга берилган саволларга аниқ ва тўғри берилган жавоблар кўрсаткичлари ўсганлигини гувоҳи бўлдик.

Жадвалдаги натижалар таҳлил қилиниб, синов ва назорат гуруҳлари таққосланди (3.7-жадвалга қаранг).

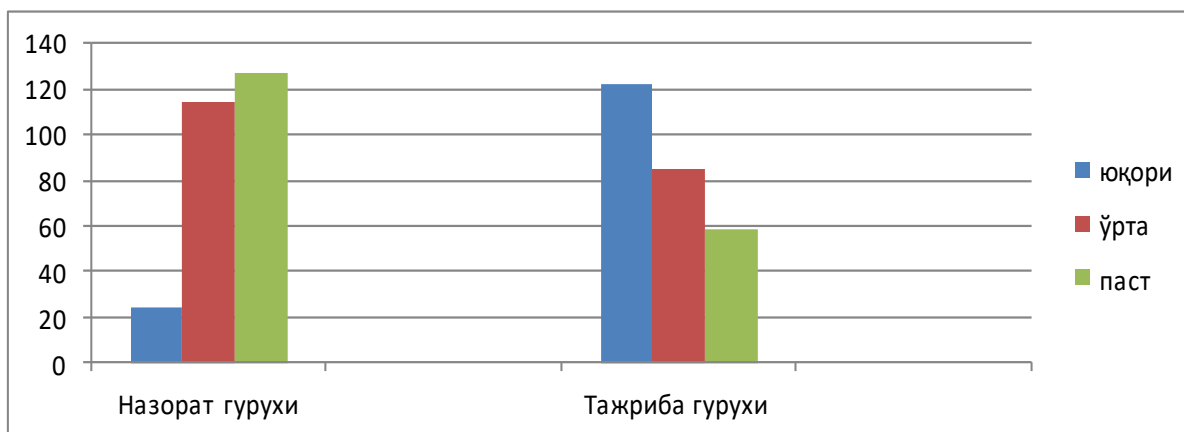
5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш технологияси бўйича ўтказилган тажриба-синов кўрсаткичларининг якуний тақсимоти

3.7-жадвал

тажриба гуруҳи	тажриба-синов объектлари	5 (юқори)	4 (ўрта)	3 (паст)	жами
	5-синф бўйича ўқувчилар сони	60	44	28	132
	6-синф бўйича ўқувчилар сони	62	41	30	133
	Жами	122	85	58	265
назорат гуруҳи	тажриба-синов объектлари	5 (юқори)	4 (ўрта)	3 (паст)	жами
	5-синф бўйича ўқувчилар сони	13	55	64	132
	6-синф бўйича ўқувчилар сони	11	59	63	133
	Жами	24	114	127	265

Юқоридаги жадвал маълумотларини таққослаш мақсадида қуйидаги диаграммани хосил қиламиз.

3-расм. Педагогик тажриба-синовнинг якунидаги статистик таҳлили диаграммаси.

Диаграммадан кўриниб турибдики, тажриба гуруҳидаги юқори ва ўрта кўрсаткичлар назорат гуруҳи кўрсаткичларидан юқори экан. Энди 3.7-жадвал маълумотларини математик статистик таҳлил қиламиз.

Тажриба гуруҳидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари ва ўқувчилар сонини мос равишда X_i, n_i лар ва шу каби назорат гуруҳидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари ва ўқувчилар сонини мос равишда эса Y_j, m_j лар орқали белгилаб олиб, статистик гуруҳланган вариацион қаторлар ҳосил қилинади. Шунингдек, юқори кўрсаткични 5 балл билан, ўрта кўрсаткични эса 4 балл билан ва паст кўрсаткични 3 балл билан белгилаймиз.

Тажриба гуруҳининг ўзлаштириш кўрсаткичлари:

$$(1) \begin{cases} X_i & 5 & 4 & 3 \\ n_i & 122 & 85 & 58 \end{cases} \quad n = \sum_{i=1}^3 n_i = 265$$

Назорат гуруҳининг ўзлаштириш кўрсаткичлари:

$$(2) \begin{cases} Y_j & 5 & 4 & 3 \\ m_j & 24 & 114 & 127 \end{cases} \quad m = \sum_{j=1}^3 m_j = 265$$

Статистик таҳлил ўтказишни қулайлаштириш мақсадида юқоридаги вариацион қаторлардан n_i ва m_j такрорийлик (частота)ларни мос статистик эҳтимоллик формулалари $p_i = \frac{n_i}{n}$ ва

$q_j = \frac{m_j}{m}$ асосида ҳисоблаймиз.

$$(3) \begin{cases} X_i & 5 & 4 & 3 \\ p_i & 0,46 & 0,32 & 0,22 \end{cases} \quad \sum_{i=1}^3 p_i = 1$$

$$(4) \begin{cases} Y_j & 5 & 4 & 3 \\ q_j & 0,09 & 0,43 & 0,48 \end{cases} \quad \sum_{j=1}^3 q_j = 1$$

Статистик таҳлилни ҳар икки гуруҳ бўйича ўртача ўзлаштиришларини ҳисоблаб, қиёслашдан бошлаймиз. Ўртача ўзлаштириш кўрсаткичлари қуйидаги натижаларни берди:

$$\bar{X} = \sum_{i=1}^3 p_i X_i = 0,46 \cdot 5 + 0,32 \cdot 4 + 0,22 \cdot 3 = 2,30 + 1,28 + 0,66 = 4,24$$

$$\text{Фоизда} \quad \bar{X} \% = \frac{4,24}{5} \cdot 100\% = 84,8\%$$

$$\bar{Y} = \sum_{j=1}^3 q_j Y_j = 0,09 \cdot 5 + 0,43 \cdot 4 + 0,48 \cdot 3 = 0,45 + 1,72 + 1,44 = 3,61$$

$$\text{Фоизда} \quad \bar{Y} \% = \frac{3,61}{5} \cdot 100\% = 72,2\%$$

Демак, синов гуруҳларидаги ўзлаштириш назорат гуруҳларидаги ўртача ўзлаштиришдан $(84,8 - 72,2)\% = 12,6\%$ га юқори экан.

Бу эса ўз навбатида $\frac{84,8\%}{72,2\%} = 1,17$ баробар ортиқлигини англатади.

Демак, тажриба-синов ишлари сўнггида респондентнинг билим кўрсаткичлари ўрта ҳисобда $12,6\%$ га ошган.

Энди тажриба-синов ишлари хатоликларини баҳолашга ўтамиз. Дастлаб, танланмаларнинг дисперсияларини ҳисоблаймиз:

$$S_X^2 = \sum_{i=1}^3 p_i \cdot X_i^2 - (\bar{X})^2 = 0,46 \cdot 25 + 0,32 \cdot 16 + 0,22 \cdot 9 - (4,24)^2 = 0,6224 .$$

$$\text{Стандарт хатолик: } S_X = \sqrt{0,6224} = 0,79 .$$

$$S_Y^2 = \sum_{j=1}^3 q_j \cdot Y_j^2 - (\bar{Y})^2 = 0,09 \cdot 25 + 0,43 \cdot 16 + 0,48 \cdot 9 - (3,61)^2 = 0,42 .$$

$$\text{Стандарт хатолик: } S_Y = \sqrt{0,42} = 0,65 .$$

Бу хатоликларнинг ўрта қийматларга нисбатан оғиш фоизларини вариация коэффициентлари орқали ҳисоблаймиз. Буни янада аниқроқ кўрсатиш мақсадида ҳар икки статистик танланма

бўйича ўрта қиймат аниқликларини биз вариация коэффициентлари орқали, яъни C_x ва C_y формула орқали ҳисоблаймиз:

$$C_x = \frac{S_x}{\sqrt{n} \cdot x} \cdot 100\% = \frac{0,79 \cdot 100\%}{\sqrt{265} \cdot 4,24} = \frac{79\%}{16,28 \cdot 4,24} = \frac{79\%}{69,0272} \approx 1,14\%$$

$$C_y = \frac{S_y}{\sqrt{m} \cdot y} \cdot 100\% = \frac{0,65 \cdot 100\%}{\sqrt{265} \cdot 3,61} = \frac{65\%}{16,28 \cdot 3,61} = \frac{65\%}{58,7708} \approx 1,11\%$$

Ҳар икки хатолик кўрсаткичлари мумкин ҳисобланган 5% лик чегарадан етарли даражада кам экан. Бу эса тажриба-синов ишлари қониқарли ўтганлигини билдиради.

Энди биз ҳар икки статистик танланмаларни назарий ўрта қийматлари тенглиги ҳақидаги $H_0: a_x = a_y$ гипотезани Стьюдент мезони ёрдамида текширамиз. Шу мақсадда, мос статистикани ҳисоблаймиз:

$$T_{n,m} = \frac{|\bar{X} - \bar{Y}|}{\sqrt{\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}}} = \frac{|4,24 - 3,61|}{\sqrt{\frac{0,6224}{265} + \frac{0,4200}{265}}} = \frac{0,63}{0,06} \approx 10,5$$

Стьюдент мезонининг 95% лик критик нуқтаси $t_{kp}(0.95) = 1,96$ бўлиб, статистиканинг қиймати ундан етарлича каттадир: $T_{n,m} = 10,5 > 1,96 = t_{kp}(0.95)$

Демак, биз H_0 гипотезани рад этиб, $\bar{X} > \bar{Y}$ ҳамда (1) муносабатларни эътиборга олган ҳолда $a_x > a_y$, яъни тажриба гуруҳидаги ўртача ўзлаштириш кўрсаткичлари, назорат гуруҳининг ўзлаштириш кўрсаткичидан катта бўлар экан, деган хулоса қила оламиз.

Стьюдент мезони асосида эркинлик даражасини қуйидаги формула орқали

ҳисоблаймиз:

$$K = \frac{\left(\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}\right)^2}{\left(\frac{S_x^2}{n}\right)^2 + \left(\frac{S_y^2}{m}\right)^2} = \frac{\left(\frac{0,6224}{265} + \frac{0,4200}{265}\right)^2}{\left(\frac{0,6224}{265}\right)^2 + \left(\frac{0,4200}{265}\right)^2} = \frac{(0,002348 + 0,001585)^2}{\frac{(0,002348)^2}{264} + \frac{(0,001585)^2}{264}} = 508,85$$

Ушбу эҳтимоллик учун статистик аломатнинг қийматдорлик даражасини $\alpha = 0,05$ деб олсак, у ҳолда $p=1-\alpha=0,95$ га ҳамда эркинлик даражаси $k=508,85$ га тенг. Стьюдент функцияси тақсимот жадвалидан икки томонлама мезоннинг критик нуқтаси:

$$T_{\frac{1-(1-p)}{2}}(k) = T_{\frac{1-(1-0,95)}{2}}(508,85) = T_{0,975}(508,85) = 1,96$$

Демак, юқоридаги ҳисобларга кўра $T = 10,5 > T_{0,975}(508,85) = 1,96$ бўлгани учун H_0 гипотезани қабул қилишга асос йўқ, шунинг учун H_1 гипотеза қабул қилинади. Бундан кўринадики, биз олиб борган тажриба гуруҳидаги тадқиқотлар назорат гуруҳида олиб борилган ўқитишдан самарали эканлиги статистик усуллар орқали тасдиқланди.

Ниҳоят, биз X_i ва Y_i статистик танланмаларнинг тақсимот қонунлари тенглиги ҳақида $K: F_x = F_y$ гипотезани текшириш учун Пирсон мезонидан фойдаланамиз.

$$\chi_{n,m}^2 = \frac{1}{N \cdot M} \cdot \sum_{i=1}^k \frac{(n_i M - m_i N)^2}{n_i + m_i}$$

Бу мақсадда қуйидаги жадвални тузиб оламиз:

3.8-жадвал

Баҳолар	5	4	3
Гуруҳлар			
Тажриба гуруҳи	122	85	58
Назорат гуруҳи	24	114	127

Пирсон статистикасини ҳисоблаймиз (бизда $n=m=265$):

$$\chi_{n,m}^2 = \left(\frac{(122-24)^2}{122+24} + \frac{(85-114)^2}{85+114} + \frac{(58-127)^2}{58+127} \right) = 95,742$$

Пирсон мезонининг озодлик даражаси баллар сонидан 1 га камдир: $k=3-1=2$, бу $k=2$ га мос 95% лик критик нуқта $Z_{kp}(0,95) = 5,99$

$$\text{Аммо, } \chi_{n,m}^2 = 95,742 > 5,99 = Z_{k,p}(0,95)$$

Демак, K гипотеза ҳам рад этилар экан. Бу эса, тажриба гуруҳларидаги ва назорат гуруҳларидаги ўқитиш методикаларининг

асосида эркинлик даражаси, Пирсоннинг мувофиқлик мезони ва ишончли четланишлари қуйидаги жадвалда акс эттирилди.

Юқоридаги натижаларга асосланган ҳолда математик статистик таҳлил қилиниб, тажриба якунидаги ҳолат учун қуйидаги (3.9-жадвал) натижалар топилди.

Тажриба якунидаги статистик кўрсаткичларнинг ўрта қиймати, ўртача квадратик четланиш, танланма дисперсия, вариация кўрсаткичлари, Стьюдентнинг танланма мезони, Стьюдент мезони асосида эркинлик даражаси, Пирсоннинг мувофиқлик мезони ва ишончли четланишлари қуйидаги жадвалда акс эттирилди.

3.9-жадвал

$\bar{X}$	$\bar{Y}$	S_x^2	S_y^2	C_x	C_y	$T_{x,y}$	K	$X_{n,m}^2$	Δ_x	Δ_y
4,24	3,61	0,6224	0,4200	1,14	1,11	10,5	508,85	95,742	0,09	0,08

Олинган натижалардан тажриба-синов ишларининг сифат кўрсаткичларини ҳисоблаймиз. Бизга маълум $\bar{X}=4,24$; $\bar{Y}=3,61$ $\Delta_x = 0,09$; $\Delta_y = 0,08$ га тенг.

Бундан сифат кўрсаткичлари:

$$K_{yob} = \frac{(\bar{X} - \Delta_x)}{(\bar{Y} + \Delta_y)} = \frac{4,24 - 0,09}{3,61 + 0,08} = \frac{4,15}{3,69} = 1,12 > 1;$$

$$K_{obob} = (\bar{X} - \Delta_x) - (\bar{Y} - \Delta_y) = (4,24 - 0,09) - (3,61 - 0,08) = 4,15 - 3,53 = 0,62 > 0;$$

1. Олинган натижалардан ўқитиш самарадорлигини баҳолаш мезонини бирдан катталиги билан ва билиш даражасини эса баҳолаш мезонини нолдан катталигини орқали кўриш мумкин. Демак, тажриба гуруҳидаги ўзлаштиришлар кўрсаткичи назорат гуруҳидаги ўзлаштиришдан юқори экан.

2. Тажриба-синов ишлари учун ҳар бир синфларда турли ҳудудларда (ТГ) тажриба гуруҳи ҳамда (НГ) назорат гуруҳлари танланди. Тажриба материали учун яратилган услубий қўлланмадан самарали технологиялар, машқлар ҳамда мультимедиал ўқув ресурслардан фойдаланилди. ТГ ва НГ синфларда ўқувчиларнинг ўртача ўзлаштиришлари натижаларни Стьюдент ва Пирсон математик статистика методи ёрдамида таҳлил қилинди. Ўтказилган

тажриба-синов ишлари натижалари ваколатли муассасалар томонидан расмий маълумотномалар ва далолатномаларда ўз исботини топган.

3. Тадқиқот иши доирасида белгиланган тамойиллар асосида танланган технологиялар ҳамда машқлар орқали тажриба гуруҳи ўқувчиларининг лексик компетенциясини шакллантиришга эришилди. Назорат гуруҳи ўқувчиларида ҳам инглиз тилини ўрганишга бўлган қизиқиш сезилди, бироқ тажриба гуруҳи ўқувчиларининг фаоллиги, билим даражасининг ошганлиги, уларда инглиз тилини ўрганишга бўлган қизиқиш, мулоқотга киришиш жараёнида керакли тил воситаларини танлаш, фикрларини узвий ва эркин ифодалай олиш малакалари ривожланганлиги асосланди.

Учинчи боб бўйича хулосалар

Диссертациянинг “5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш бўйича тажриба-синов ишлари” деб номланган учинчи бобида ўқувчиларнинг инглиз тилида лексикани ўргатиш бўйича ўтказилган тажриба-синов ишларини ташкил этиш ва ўтказиш, назарда тутилган мақсад ва вазифалар, тажриба-синов ишларининг миқдорий ва сифат кўрсаткичлари, инглиз тили ўргатиш жараёнида ўқувчиларнинг инглиз тилида лексик компетенциянинг ривожланганлиги ҳолатининг таҳлили ва натижалари ёритиб берилган.

Ўрта умумтаълим мактаблари 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш юзасидан тажриба-синов ишлари уч босқичда – таъкидловчи (аниқловчи) (2017 – 2018 йиллар), ривожлантирувчи (2018 – 2019 йиллар), яқунловчи (2019 – 2020 йиллар) босқичларда ўтказилди.

Биринчи таъкидловчи босқичда ўқувчиларнинг лексик компетенциясини ривожлантиришга доир психологик-педагогик, методик адабиётлар ўрганилиб таҳлил қилинди. 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш бўйича ўқув жараёнини ташкил этиш ва ўтказиш ҳолати ҳам ўрганилди

ҳамда унинг таълим-тарбия жараёнидаги аҳамияти белгиланди. Шунингдек, 5 – 6-синф ўқувчиларига лексикани ўргатиш жараёнини тадқиқ қилиш ва ўтказишда инглиз тили ўқитувчилари фаолиятини аниқлашга йўналтирилган сўровнома ишлаб чиқилди ва ўтказилди. Сўровномага умумий ўрта таълим мактаблари инглиз тили ўқитувчилари жалб этилди.

Сўровнома натижалари шуни кўрсатадики, мазкур босқичда тайёрланган методик тавсиялар асосида яратилган ўқув-услубий қўлланма танлаб олинган мактабларнинг инглиз тили ўқитувчилари орасида муҳокама қилиш, ютуқ ва камчиликларини кўриб чиқиш ҳамда дарс жараёнида қўллаш учун тақдим этилди. Барча ўқитувчилардан олинган мулоҳаза ва таклифлар, эътирозлар, қарама-қарши фикрлар ўрганиб чиқилди. Уларнинг кўп йиллик тажрибаларига таянган ҳолда баён этган фикрлари инобатга олинди ва тайёрланган ўқув-услубий қўлланмага тегишли ўзгаришлар киритилди. Шунингдек, ТГда дарсларни ташкил этиш учун ишчи дастурга қўшимча дидактик материал тақдим этилган топшириқларга қўшимча равишда илова қилинган ўйинли машқлар киритиш орқали ҳаракатдаги дастур такомиллаштирилди.

Сўровнома натижаларининг таҳлили асосида қуйидаги хулосаларга келинди: инглиз тили фани ўқитувчиларига инновацион таълим технологиялари, хусусан инглиз тили таълими жараёнида ўқувчиларнинг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш бўйича назарий ва услубий ёрдам кўрсатиш зарур.

Тажриба-синов майдончалари сифатида Наманган вилояти Чортоқ тумани 11-ўрта умумтаълим мактаби, Наманган шаҳар, 24-ўрта умумтаълим мактаби, Фарғона вилояти Қўқон шаҳридаги 12-, Фарғона шаҳридаги 13-ўрта умумтаълим мактаблари, Андижон вилояти Балиқчи тумани 50-, 30-ўрта умумтаълим мактаблари танлаб олинди. Тажриба-синов ишларини олиб бориш учун танлаб олинган 5 – 6-синф ўқувчиларининг контингенти ўрганиб чиқилди ва ўқувчилар орасида таълимий тайёргарлиги деярли бир хил бўлган синфлар тажриба (ТГ) ва назорат гуруҳ(НГ)лари сифатида белгиланди. Натижада ТГ учун 265 нафар, НГ учун 265 нафар

респондент – ўқувчилар танланди ва тажриба-синов жараёнига жалб этилди.

Ўрта умумтаълим мактабларининг 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожланганлик даражаси ўқитувчининг бу йўналишдаги фаолиятни ташкил этиши билан боғлиқ. Шу нуқтаи назардан биз 5 – 6-синф ўқувчилари ўртасида сўровномалар ўтказдик. Сўровномалар икки босқичда ўтказилди. Сўровноманинг биринчи босқичида 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тили фанига нисбатан қизиқишлари, ўқувчиларнинг мазкур фанга бўлган муносабатларини аниқлашга қаратилди. Сўровноманинг иккинчи босқичи 5 – 6-синфларда ўқитиладиган инглиз тилида ўқувчиларнинг лингвистик ва нутқий компетенцияларини ўзлаштиришларида дуч келаётган қийинчиликларни аниқлашга мўлжалланган. Анкета сўровномлари ўқувчилар ўртасида инглиз тилидан лексик компетенцияни ўзлаштиришда дуч келаётган қийинчиликларни олдини олиш ва уларни бартараф этиш йўллари аниқлашга муваффақ бўлинди. Сўровнома 10 та саволдан иборат бўлди.

Тажриба-синов ишларининг иккинчи – шакллантирувчи босқичида 5 – 6-синф ўқувчиларининг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантириш бўйича ташкил этиладиган дарслар мазмуни, шакл, методлари аниқланиб, тайёрланган дидактик материал асосида дарслар ташкил этилди. НГда дарслар анъанавий усулда ҳаракатдаги дастур асосида яратилган дарсликлар ва ишчи дастурлар бўйича ўтказилди. ТГда эса такомиллаштирилган ишчи дастур асосида ташкил этилди.

Учинчи якуний-назорат-босқичида тадқиқотнинг тажриба-синов натижалари умумлаштирилиб, танқидий таҳлил қилиниб, тадқиқот мақсади ҳамда ишлаб чиқилган методикаларнинг асосланганлиги ўқув жараёнида ишлаб чиқилган илмий-методик ишланмалар асосида текширилиб кўрилди.

ХУЛОСАЛАР

1. Умумтаълим мактабларининг 5 – 6-синфларида инглиз тилини ўқитишда лексик компетенцияни ривожлантириш бўйича ўқув дастурий хужжатлар, халқаро CEFR малака талаблари, республикамиздаги коммуникатив ва компетенциявий ёндашувларга оид ҳуқуқий-меъёрий хужжатлар, шунингдек, маҳаллий ва хорижий олимларнинг педагогика, психология ва инглиз тили ўқитиш методикасига оид илмий-назарий ғоялари мазкур тадқиқот иши учун методологик асос бўлиб хизмат қилади.

2. 5 – 6-синфлар узлуксиз таълим босқичининг ўрта бўғини бўлиб, ўқувчиларнинг инглиз тилида лексик компетенциясини ривожлантиришда муҳим босқич ҳисобланади. Мазкур босқич инглиз тилида лексик компетенцияни ривожлантириш жараёнида ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари – шахснинг идрок этиш, хотирада сақлаш ва сўз билан ифода эта олиш каби лингвопсихологик хусусиятларни алоҳида ўрганишни ҳамда тадқиқ этишни тақозо қилади.

3. Тадқиқотда инглиз тилида лексик компетенцияни ривожлантириш муаммоси “таълим шароити, мақсади, мазмуни ва тамойиллари” каби методик тушунчаларни таҳлил қилиш орқали ўқувчиларнинг нутқий компетенциясини ривожлантиришга йўналтирилган жараён сифатида махсус кўриб чиқилди. Инглиз тилида лексик компетенцияни ривожлантиришнинг моҳияти ва мазмуни назарий жиҳатдан асослаб берилди, лексик компетенцияни ривожлантириш мазмунини танлаш ва фанлараро ҳамкорликка асосланган таълим жараёнини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқлиги кўрсатилди.

4. Ўқувчиларнинг инглиз тилидаги луғат бойлигини оширишда шеър, ўйин ва қўшиқ технологиялари орқали тил кўникмаларини мустаҳкамлаш ниҳоятда самарали бўлиб, сўз – мусиқа – ҳаракат бирлиги ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқ қобилиятларини ривожланишида муҳим ўрин тутди, шунингдек, инглиз тилини эгаллашга нисбатан мотивацияни пайдо қилишга хизмат қилади.

5. Ўқувчиларга янги лексик бирликларни ўргатишда нутқнинг оғзаки ва ёзма нутқ шакллари билан ўзаро боғлиқликда, узвий алоқадорликда, инглиз тили ўқув фанининг мазмуни, мақсади ҳамда табиатидан келиб чиқиб, инглиз тилини билиш нутқий эҳтиёж сифатида ривожлантирилиши лозим.

6. Ўқувчиларнинг лексик компетенциясини ривожлантиришда тил тажрибасини ҳисобга олиш, тил машқи ва нутқ амалиётининг боғлиқлиги, нутқий йўналганлик ва лексик машқларга асосий ўрин бериш тамойилларига таяниш инглиз тили ўқитишда муҳим илмий-назарий ва амалий аҳамиятга эгадир.

7. Лексик компетенцияни ривожланганлик даражаси ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқда фикрни эркин баён этиш, ўқувтаълимий мавзуларда мулоқотга кириша олиш, жонли ёки аудиоматнда берилган нутқни идрок этишида намоён бўлишини белгиловчи кўрсаткичдир.

8. Ўқувчиларнинг лексик компетенциясини ривожлантиришда: а) янги лексик бирликларни ўргатишда сўзнинг хусусияти, қийинлик даражаси, сўз яшаш имкониятиларини ҳисобга олиш; б) сўз маъносини (семантизация) очишда анъанавий ва функционал усуллардан фойдаланиш; в) янги лексик бирлик тақдиротида ички ва ташқи кўргазмаликдан фойдаланиш; г) янги сўзларни дарсликда берилган машқ ва топшириқлар воситасида мустаҳкамлаш каби-ларни ҳисобга олиш муҳим илмий-методик аҳамиятга эга.

ТАВСИЯЛАР

1. Инглиз тили дарслик ва қўлланмаларини яратишда бошланғич синф ва 5 – 6-синфлар ўртасидаги изчиллик ҳамда узвийлик тамойилига риоя қилиш, мазкур синфларда инглиз тилининг фаол, нофаол, реал, потенциал, вокобуляр ва новокобуляр лексикасини ўргатишга йўналтирилган замонавий педагогик ва ахборот технологиялари, ўйин-топшириқ, стратегиялар, интерактив метод, компьютер техникаси каби усуллардан фойдаланиб дарс ўтиш замонавий инглиз тили таълими самарадорлигини таъминлайди.

2. Умумтаълим мактаблари 5 – 6-синф ўқувчиларининг лексик компетенциясини ривожлантиришда тиллар (ўзбек тили, рус тили ва инглиз тили) ва бошқа ўқув фанларининг хусусият ҳамда имкониятларини ҳисобга олган ҳолда, фанлар ва таълим мазмуни интеграциясини таъминлаш инглиз тили ўқитишни самарали ташкил қилиш лозим.

3. Умумтаълим мактаблари учун замонавий инглиз тили дарслик ва қўлланмаларини яратиш бугунги кун талабидир. Инглиз тили дарслик ва қўлланмаларида ўқувчиларга инглиз тили лексикасини статик босқичда методик тайёрлаш (selection, distribution, classification ва presentation) ва динамик босқичда лексик компетенцияни ривожлантириш (presentation, exercise, usage) босқичларини методик жиҳатдан такомиллаштиришга алоҳида эътибор бериш зарур. Айниқса, ўқувчиларнинг лексик компетенциясини ривожлантиришда инглиз тили ўқитиш мақсадларини замонавий талабларга бўйсундириш ижобий самара беради.

4. Инглиз тили ўқитувчиларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёни ўқув режаларига инглиз тилида лексик компетенцияни ривожлантиришда юзага келадиган тилга оид ва тиллараро маъновий (семантик), вазифавий (функционал) ва шаклий (формал) қийинчиликларни олдини олиш тамойилларини ўргатишга доир лингвометодик моделини такомиллаштиришга йўналтирилган ўқув модулларини киритиш, масофавий онлайн малака ошириш курсларини ташкил этиш, уларнинг илмий-методик базасини яратиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга молик нашрлар

1. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент.: Ўзбекистон, 1998. – 210 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президентининг «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1875-сон Қарори. – Халқ сўзи. – № 240 (5660). – Тошкент, 2012.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Таълим муассасаларида чет тилларни ўқитишнинг сифатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 610-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 32 (792) сон, 2017. – Б. 167 – 169.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон фармони // Халқ сўзи, 2017, 8 февраль – № 28.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сонли фармони. Электрон манба: www.lex.uz/doks/
6. “Ўзбекистон Республикасида хорижий тилларни ўрганишни оммалаштириш фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш чора тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 майдаги ПҚ-5117 сонли қарори – 2021 йил 19 май. Электрон манба: www.lex.uz/doks/
7. Ўзбекистон Республикаси янги таҳрирдаги “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. – 2020 йил 24 сентябр.
8. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сон Фармони.

9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрдаги Олий мажлисга мурожаатномаси // Правда востока, 2017 йил 23 декабрь. – № 248 (28706). – Б. 2.

10. Ўзбекистон Республикаси узлуксиз таълим тизимининг чет тилларини ўқитиш давлат таълим стандарти. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 124-сон Қарори.

11. Ўзбекистон давлат стандарти. Ўзбекистон Республикаси узлуксиз таълим тизимининг Давлат таълим стандартлари. <http://uz.denemetr.com/docs/1404/index-656.html>

12. Узлуксиз таълим. Таълим мазмунини шакллантириш. Таълимнинг тамойиллари, функциялари, методлари ва воситалари. <http://uz.denemetr.com/docs/134/index-235075.html>

13. Узлуксиз таълим тизимининг чет тиллар бўйича давлат таълим стандартини тасдиқлаш тўғрисида. <http://uz.denemetr.com/docs/1173/index-131443.html>

II. Монография, илмий мақола, патент, илмий тўпламлар

14. Ashurov Sh.S. Possibilities of increasing the level of English proficiency. Foreign languages in Uzbekistan. Tashkent 2016. P. 1 – 9.

15. Deardorff D.K. (2006). The Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization at Institutions of Higher Education in the United States // Journal of Studies in International Education. – № 10. – P. 241 – 266.

16. Frolova N.A., Aleshchanova I.V. (2013). Professionally-oriented approach in teaching of foreign languages in the technical university // Bulletin of Volgograd State Technical University. – Vol. 14. – № 16 (119). – P. 88 – 90.

17. Байденко В.И. Компетенции в профессиональном образовании // Высшее образование в России. 2004. – № 11. С. 5 – 11.

18. Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода // Интернет-журнал «Эйдос». 2005. – 10 сентября. Электронный ресурс: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910->.

19. Бим И.Л. Личностно-ориентированный подход – основная стратегия обновления школы // Иностранные языки в школе. 2002. – № 2. – С. 11 – 15.
20. Болотов Б.А. Компетентносная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. 2003. – №10. – С. 8 – 14.
21. Крупченко А.К., Кузнецов А.Н. Основы профессиональной лингводидактики. Монография. – Москва: АПКИППРО, 2015. – С. 232.
22. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании // Школьные технологии. – 2004. – № 5. – С. 5 – 12.
23. Махкамова Г.Т. “Вопросы билингвизма и мультилингвизма в подготовке будущих специалистов английского языка” – “Ўзбекистонда хорижий тиллар” илмий-методик электрон журнал. Тошкент. – 2017. С. 11.
24. Поспеев К.Ю. Совершенствование качества подготовки студентов вузов через коммуникативно-компетентностный подход // Вопросы гуманитарных наук. – 2007. – № 1. – С. 212 – 216.
25. Селевко Г.К. Компетентности и их классификация // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138 – 143.
26. Соловова Е.Н. Методическая подготовка и переподготовка учителя иностранного языка: интегративно-рефлексивный подход: Монография. – М.: Просвещение, 2004. – С. 336.
27. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста // Высшее образование в России. – 2004. – № 3.
28. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58 – 64.
29. Хуторской А.В. Личностные ориентации образования как педагогическая инновация // Школьные технологии. – 2006. – № 1. – С. 3 – 12.
30. Шапов А.Н. Когнитивный подход к обучению лексике: Моделирование и реализация: Монография. – Н.Новгород: НГЛУ, 2006. – С. 278.

Ш. Фойдаланилган бошқа адабиётлар

31. Alexander O., Argent S. & Spencer J. EAP Essentials, Reading: Garnet. 2008.P.379.
32. Allen Harold B., Campbell Russell N. Teaching English as a Second Language (Second ed.). – New York: McGraw-Hill, Inc.2002 – P. 98.
33. Bahlsen Leopold. The Teaching of Modern Languages. Boston. 1995: Ginn & Co. – P. 12.
34. Botirova Z.H. The Role and Major Techniques in Teaching Vocabulary in Secondary Schools/ European journal of life safety and stability (EJLSS). – Indonesia, Vol. 11 – 2021. – P. 220 – 224.
35. Botirova Z.H. Techniques to develop vocabulary competence in secondary schools / “International Multidisciplinary Scientific Conference on Educational Advancements and Historical Developments – 2021”, Published with Archive of Conferences International Database – Berlin, Germany and Sydney, Australia, 2021. – P. 40 – 41.
36. Botirova Z.H. Personality-orientated approach to teaching English vocabulary / Мировая наука 2021: Проблемы и перспективы” материалы международной научно-практической конференции. – Россия – Новосибирск, 2020. – С. 6 – 8.
37. Botirova Z.H. Use English (uslubiy qo’llanma) – Наманган, 2019. – 155 б.
38. Botirova Z.H. Genius English World (uslubiy qo’llanma). – Наманган, 2020. – 92 б.
39. Boulton A. Integrating corpus tools and techniques in ESP courses. 2016. P. 24 Available for download at <https://journals.openedition.org>.
40. Cabré T. Terminology. Theory, methods and applications. John Benjamins, 1999. – Amsterdam. – P. 64. <https://reader.elsevier.com>.
41. Cambridge University Press. Introductory Guide to the Common European Framework of Reference (CEFR) for English Language Teachers. 2013. Available online at: <http://www.englishprofile.org>.

42. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing, *Applied Linguistics*. Retrieved March 30th 2016, P. 1 – 10. From <http://ibatefl.com>.

43. CEFR. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment, Cambridge: Cambridge University Press. Available online at: www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages, 2001. – P. 261.

44. Concept of development the foreign language education in the Republic of Kazakhstan. 2006. – P. 3 – 8. Direct access: <http://world-science.ru>

45. Diane Larsen, Freeman. *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford University Press, 2000. – P. 28.

46. Dudley-Evans & St John. *Developments in English for Specific Purposes*, Cambridge. Cambridge University Press. 1998. – P. 4 – 5.

47. Dudley-Evan, T. & St. John M.J. *Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach*. – Cambridge: Cambridge University Press. 1998. – P. 301.

48. Ellis R. *Understanding Second Language Acquisition*. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – P. 327.

49. ESP curriculum. Uzbek State World Languages University and the British Council. – Tashkent, 2018. – P. 44.

50. Griffiths C. *Language Learning Strategies: Theory and Research* / C.Griffiths // School of Foundations Studies – AIS St Helens, Auckland, New Zealand – Occasional Paper № 1, 2004. – P. 26.

51. Halliday M.A.K. *Language, Context, and Text: aspects of language in a social-semiotic perspective* / M.A.K. Halliday, R. Hasan – Oxford University Press, 1991. – P. 142.

52. Harmer Jeremy. *The Practice of English Language Teaching*. 3rd Edition. Essex: Pearson Education Ltd., 2001. – P. 79 – 80.

53. Holubekova A., Moravcova L. Working with text in accordance with the European Reference Framework // Proceedings of the international conference Professional Language at Universities – Prague: CULS, Czech Republic. 2009. – P. 123.

54. Hutchinson T., Walters A. English for Specific Purposes: A learner-centered approach. – Cambridge: Cambridge University Press. 1987. – P. 183.

55. Jalolov J.J., Makhkamova G.T., Ashurov S.Sh. English language teaching methodology. – Tashkent, 2015. – P. 338.

56. Jalolov. J. Chet tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2012. – B. 434.

57. Kyle K., Crossley S.A. Automatically assessing lexical sophistication: Indices, tools, findings, and application TESOL Quarterly, 49 (4) 2015. – P. 757 – 786. <https://www.scopus.com>.

58. Kizlik B. How to Write Learning Objectives that Meet Demanding Behavioral Criteria, Updated February 28, 2016, FL: Adprima. Retrieved March 25th 2016. – P. 3 from <http://www.adprima.com>.

59. Kulibaeva D.N. The innovative model of international standard levels of language skills in International-type schools. – Almaty: Atamura. 2002. – P. 9.

60. Kunanbayeva S.S. The Modernization of Foreign Language Education. The Linguocultural – Communicative Approach. – London., Herdfordshire Press.2013. – P. 148.

61. Kunanbayeva S.S. Competence modeling of professional foreign language education. – Almaty: Atamura. 2014. – P. 9.

62. Laufer B., Nation P. Vocabulary size and use: Lexical richness in L2 written production. Applied Linguistics, UK. 1995., – P. 307 – 322. <https://scholar.google.com>.

63. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. Macmillan Publishers Limited, 2006. – P. 1692.

64. Nagaraj English Language Teaching: Approaches, Methods, Techniques. Hyderabad. First in 1996 Sixth in 2005.: Orient Longman Private Limited. – P. 64.

65. Naik Hemavathi. Content methodology of teaching. English. Sapna book house in 2013. – P. 68.

66. Oxford R.L. Language learning strategies: What every teacher should know / R.L. Oxford – New York: Newbury House, 1990. P. 4.

67. Pleșca (Ciudin) Galina. Identifying ESP course goals and their ‘enabling’ objectives. – Moldova: Moldova State University, 2016. P. 1 – 6.

68. Richards JackC., Rodgers Theodore S. Approaches and Methods in Language Teaching (2nded.) Cambridge, New York: Cambridge University Press. 2001. P. 4. <https://en.wikipedia.org>.

69. Sapir E. Communication. Selected works on linguistic and cultural studies. – Moscow: AST.1993. P. 374.

70. Savignon S. Communicative language teaching: State of the art, TESOL Quarterly, 25, 261 – 277, Retrieved March 30th 2016. P. 261 – 278. from <http://course1.winona.edu>.

71. Seymour Sh. Essentials of Teaching Academic Reading: English for Academic Success. – Houghton Mufflin Company, 2006. P. 68.

72. Skalkin V.L. The structure of foreign language communication and training issues of speech in a foreign language. – Moscow: Nauka. 1991. P. 6.

73. West R. & Sheykhmetova E. (Eds) the State of English in Higher Education in Uzbekistan: A Baseline Study, Tashkent. 2017: British Council, Uzbekistan World Languages University, Uzbekistan Scientific-Practical Innovation Centre, Ministry of Higher and Secondary Specialised Education. P. 18.

74. Wu Tong. Open the door to English with your native language: The role of the mother tongue in English language teaching in China. PhD diss. 2010. AachenUniversity. P. 6. <http://darwin.bth.rwth-aachen.de>.

75. Абдуллаева М.А. Коммуникативная методика обучения иноязычной грамматике на начальном этапе языкового факультета (на материале present continuous, present perfect английского глагола). – Худжан, 2004. – 189 б.

76. Александров К.В. Мультимедийный комплекс как средство обучения лексической стороне иноязычной речи студентов лингвистического вуза (на материале немецкого языка): Дис.... канд. пед. наук. – Н.Новгород, 2009. – С. 227.

77. Алимов Ф.Ш., Инглиз тилида ёзув компетенциясини шакллантириш (нофилологик факультетлар мисолида): Автореф. ... канд. пед. наук. –Тошкент, 2018. Б. 41.

78. Ахмедова Л.Т. Теория и практика обучения профессиональной русской речи студентов-филологов. – Ташкент: Фан ва технология, 2013. – С.200.

79. Байденко, В.И. Компетенции в профессиональном образовании / В.И. Байденко // Высшее образование в России. 2004. – №11. – С. 3 – 13.

80. Бердиева М.А. Формирование профессиональной компетенции студентов-юристов средствами русского языка (на материале устной речи): Дисс. ... канд. пед. наук. – Тошкент., 2009. – С. 168.

81. Безукладников К.Э. Компетентностный подход в иерархии подходов к подготовке учителя международного бакалавриата // Вопросы теории индоевропейских языков: Межрегиональный сборник научных трудов. – Пермь: Прикамский социальный ин-т, 2007. – С. 128 – 137.

82. Ботирова З.Х. Ўрта мактабларда инглиз тилида лексик кўникмаларни шакллантириш // Наманган давлат университети илмий ахборотномаси. – Наманган, 2019. – №11. – Б. 274 – 279 (13.00.00; №30).

83. Ботирова З.Х. Инглиз тили лексикасини ўқитишда ўқувчилар тил тажрибасини ҳисобга олиш тамойили. // Наманган давлат университети илмий ахборотномаси. – Наманган, 2020. – №3. – Б. 352 – 355 (13.00.00; №30).

84. Ботирова З.Х. The importance of age factors on teaching English in grades 5 – 6. // Наманган давлат университети илмий ахборотномаси. – Наманган, 2020. – №11. – Б. 376 – 379 (13.00.00; №30).

85. Бутаев Ш.Т. Академик лицей ўқувчиларининг лексик компетенциясини ривожлантиришда лингвистик луғатлардан фойдаланиш методикаси (инглиз тили мисолида). Дисс. ... пед. фан. бўйича фалсафа. докт. – Тошкент, 2018. – 137 б.

86. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика. Учеб. пособие для студ. лингв., ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений. – Москва, Академия, 2004. – С. 336.

87. Гойхман О.Я. Речевая коммуникация: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2008. – С. 272.

88. Гулямова М.Х. Инглиз тили ўқитишда талабаларнинг коммуникатив компетенциясини ривожлантиришга интегратив компетенциясини ривожлантирига интегратив ёндашув. Педагогика фан. ... номзодлик диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2019. – 45 б.

89. Гришанова Н.А. Компетентностный подход в обучении взрослых. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – С.16.

90. Джалалов Д.Д. Проблемы содержания обучения иностранному языку. – Тошкент.: Фан, 1987. – 110 с. 59 – 60.

91. Джусупов М. Социолингвистические и лингвистические проблемы языка как средства общения и предмета изучения. Электрон ресурс: <http://bilingualonline.net>. (мурожаат санаси: 04.03.2019).

92. Жалолов Ж.Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. Чет тиллар олий ўқув юртлари (факультетлари) талабалари учун дарслик. – Тошкент.: Ўқитувчи, 1996. – 368 б. 26 – 29.

93. Жўраев А.Х. Чет тилда талабалар коммуникатив малакаларини такомиллаштириш технологияси (испан материалида). – Т., 2009. – 157 б.

94. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. – Москва., Российский государственный гуманитарный ун-т, 2000. – С. 381.

95. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – С. 40.

96. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: МОДЭК, 2001.

97. Икромхонова Ф.И. Инглиз тилидан коммуникатив-когнитив корректив курс назарияси ва амалиёти (нолисоний олий ўқув юртлари мисолида): Автореф. дис. ... пед. фан. ном. – Тошкент, 2012. – Б. 26.

98. Илиева Л.К. Чет тил таълимида изчилликни таъминлашнинг лингводидактик асослари: Дисс. ... пед. фанлар. номзоди. – Тошкент, 2007. – 150 б.

99. Исроилова Д.М. Нофилологик олий ўқув юртларида талабаларни фанлараро боғлиқликда касбга йўналтирилган инглиз тилига ўқитиш (технология факультети мисолида): Автореф. дис. ... пед. фан. бўйича фалсафа док. – Тошкент, 2020. – Б. 58.

100. Кадырова Ф.Р. Лингводидактические основы обучения детей дошкольного возраста второму языку (на материале русского и узбекского языков): Дис...доктора пед.наук. – Ташкент: 2006, 360 с.

101. Климентенко А.Д., Миролубов А.А. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Педагогика, 1981. – 456 с.

102. Кулматов Б.Г. Инглиз тилини инновацион технологиялар ёрдамида ўқитишда CEFR мезонларидан фойдаланишнинг назарий асосларини такомиллаштириш: Автореф. ... канд. пед. наук. – Тошкент., 2018. Б. 43.

103. Кушиева Н.Х. Талабаларга инглиз тилини ўқитишда кластерли ёндашув хусусиятлари: Дис. ... пед. фан. фалсафа док.– Тошкент, 2020.–Б.123.

104. Кўчибоев А. Чет тиллар ўқитишнинг амалий методикаси. Самарқанд 2012. 2-қисм. Б. 91.

105. Мамадалиев А.М. Педагогика институти талабаларига тил таълими беришнинг дидактик асослари: Педагогика фан. ... номзодлик диссертацияси автореферати. – Тошкент: ТДПУ, 1994. – 23 б.

106. Мамадаюпова В.Ш. Бола рухиятининг ривожланишида чет тилининг тутган ўрни // Узлуксиз таълим. – Тошкент: Шарқ, 2017. – №5. – Б. 97. – 112 б.

107. Махкамова Г.Т. Формирование навыков и умений устной иноязычной речи у дошкольников: Дис... канд. пед. наук. – Ташкент, 2004. – 238 б.

108. Машарипова У.А. Инновацион таълим шароитида бошланғич синф ўқувчиларининг нутқ маданиятини шакллантириш методикаси: Дисс... пед. фан. бўйича фалсафа док. – Тошкент: 2018. – Б. 22.

109. Мильруд Р.П. Методика преподавания английского языка. English Teaching Methodology: учеб. пособие для вузов. – М.: Дрофа, 2007. – С. 25.

110. Мисиров С.А. Касб-хунар коллежларида инглиз тили ўқитишнинг лингводидактик асослари: Дисс. ...пед. фанл. ном. – Тошкент, 2007. – 152 б.

111. Мустафаева Х.Т. Инглиз тили грамматикасини ижтимоий-гуманитар факультетлар талабаларига ўргатишнинг лингводидактик хусусиятлари: Педагогика фан. ... номзодлик диссертацияси автореферати. –Тошкент, 2004. – 21 б. 64.

112. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 185 с.

113. Назарова М.А. Совершенствование обучения студентов лексической полисемии при чтении текстов на английском языке: Дис...канд. пед. наук. – Ташкент, 2018. – 200 б.

114. Назарова С. Совершенствование иноязычной лексической компетенции студентов при обучении китайскому языку. Дис... докт. философии по пед. наук.– Ташкент, 2018. – 153 с.

115. Парпиева А. Оммавий очик онлайн курслари таълим ривожланиши методикаси. – Тошкент, 2019. Б. 4.

116. Нормуратова В.И. Формирование рецептивных лексических навыков у студентов-юристов:Дис...канд. пед. наук. – Ташкент, 2008. – 198 б.

117. Пассов Е.И., Кузнецова Е.С. Формирование лексических навыков. Учебное пособие. Воронеж, – 2002.

118. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Русский язык, 1989. – С. 135. – 176 с.

119. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2007. – С. 368.

120. Рашидова Ф. Совершенствование концептуально-методических основ внедрения CEFR в систему непрерывного образования Узбекистана (на примере Английского языка). Дис... докт. пед. наук. – Ташкент, 2017. – 258 б.

121. Сайдалиев С.С. Чет тил ўқитиш методикасидан очерклар. – Наманган: НамДУ, 2000. – 210 б.: 16 – 20.

122. Сайназаров Х. Обучение лексике английского языка в старших классах узбекской школы: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Л., 1982. – 21 с.

123. Сатторов Т. Бўлажак чет тили ўқитувчисининг услубий омилкорлигини шакллантириш технологияси (инглиз тили материалида). ТДҶОИ Тошкент, 2003. – 191 б.

124. Сатторов Т.Қ. Чет тил ўқув предметининг хусусиятлари // Халқ таълими. – 2000. – № 5. 84:71 – 73.

125. Саттаров Т.К. Формирование профессиональных умений будущего учителя иностранного языка на практических занятиях по специальности (на материале английского языка): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – Ташкент, 2000. – С. 32.

126. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. 2-е изд. – М.: Педагогика, 1984. – 95 с.

127. Тажибаев Г.Ш. Бошланғич синф ўқувчиларига чет тил ўқитишда коммуникатив ёндашув. Дисс. ...пед. фан. бўйича фалсафа. докт. – Тошкент, 2018. – 150 б.

128. Тухтасинов И.М. Таржимон тайёрлашда касбий компетенцияларни эквивалентлик ҳодисаси асосида ривожлантириш: Автореф. ... дис. пед. фан. док. – Тошкент, 2018. Б. 65.

129. Федорова О.Н. Компетентностно-деятельностный подход к обучению иностранным языкам в высшей профессиональной школе // Языковое образование в школе и вузе: Методическое пособие для преподавателей высшей школы, аспирантов и студентов. – СПб.: КАРО, 2005. – С. 160.

130. Ҳошимов Ў., Ёқубов И. Инглиз тили ўқитиш методикаси. – Тошкент: Шарқ, 2003. – 301 б.

131. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001. – С. 297.

132. Чориев М. Дисс. Инглиз тили лексикасига ўргатишнинг лингводидактик ва инженер-лингвистик асослари: Дисс. ...пед. фанл. ном. – Қарши. 1999. – Б. 36 – 37. – 198 б.

133. Қодирова З. Ўзбек аудиториясига инглиз тили лексикасини ўргатиш муаммолари. Хорижий тилларни ўқитишнинг бугуни ва эртаси. – Тошкент., 2016. – 466 с.

134. Ширинова Н.Д. Инглиз тили дарсларида академик лицей ўқувчиларининг билиш фаоллигини ошириш: Дисс. ...пед. фанл. ном. – Тошкент., 2006. – 143 б.

ИЛОВАЛАР

1-илова.

Лексик компетенцияни ривожлантирувчи машқлардан намуналар

1. Янги лексик бирликларни тақдимот босқичида ўқувчилар матнлар таркибидаги лексик материалга оид машқларни бажаришга эътибор қаратилди. Лексик бирликлар бўйича машқлар қуйидаги амалларни бажаришни талаб этди. 1. Предметлар ёки уларнинг тасвири номларини инглизча айтиш. 2. Муаллимга/дикторга тақлидан янги сўз ёки сўз бирикларини такрорлаш. 3. Сўзни тинглаш ва товуш таркибини ўрганиш. 4. Янги сўзларни гапда ёки ёлғиз тақдим этиш. 4. Янги сўз/лексик бирликларни ҳарфий таҳлил қилиш.

2. Янги лексик бирликларни машқ қилиш босқичида қуйидагилар: 1. Муайян ўқилиш қоидасини намойиш қилувчи янги сўз ва лексик бирликларни ўқиш. 2. Қоидадан мустасно янги сўз ва лексик бирликларни ўқиш. 3. Сўз ясаш элементларини таҳлил қилиш орқали янги сўз ва лексик бирликларнинг маъносини очиш.

3. Янги лексик бирликларни нутқ фаолияти турларида қўллаш босқичида эса қуйидаги машқлар инглиз тили ўқитиш амалиётида қўлланди: 1. Янги сўз ва лексик бирликларни қўллаб оғзаки гаплар тузиш. 2. Муаллим айтган янги сўзни сўз бирикмасида/гапда/нутқда қўллаш ва ҳ.к.

2-илова

Тажриба-синов жараёнида фойдаланилган анкета-сўровномалари 1-босқич саволномалари

1. Сиз ҳаётда инглиз тилини ўрганиш зарур, деб ҳисоблайсизми?

А. ҳа   Б. унчалик эмас   В. йўқ

2. Ҳаётингизда инглиз тилининг ўрнига бўлган муносабатингиз?

А. яхши   Б. унчалик эмас   В. жавоб бериш қийин

3. Инглиз тилида ойнаи жаҳон орқали берилган кўрсатув ва дастурларни тушуна оласизми?

А. тушуна оламан   Б. унчалик эмас   В. йўқ

4. Газета ва журналлардаги инглиз тилида берилган материалларни ўқиб тушуна оласизми?

А. ҳа   Б. унчалик эмас   В. йўқ

5. Инглиз тилида эркин оғзаки мулоқотга кириша оласизми?

А. ҳа   Б. унчалик эмас   В. йўқ

2-босқич саволномалари

1. Инглиз тилида кўроқ қайси материалларни ўрганишингизда қийинчиликлар мавжуд?

а) инглиз тилида янги ва нотаниш лексик бирликларни ўрганишда;

б) инглиз тили грамматик материални ўрганишда;

в) инглиз тили талаффуз материални ўрганишда.

2. Инглиз тили билан шуғулланишга вақт ажратасизми? Вақтингизни кўпроқ нималарга сарфлайсиз?

а) инглиз тили грамматик қоидаларини ўрганишга;

б) инглиз тили янги ва нотаниш лексик бирликларининг ўрганишга;

в) инглиз тилида қийин талаффуз материални ўрганишга.

3. Инглиз тилини ўрганишингизга нималар тўсқинлик қилади?

а) лексик бирликларни яхши ўрганмаслик;

б) грамматик шаклларни ўзлаштира олмаслик;

в) инглиз тилида талаффуз материални қийинлиги.

4. Инглиз тилида мулоқот қилишда қандай қийинчиликларга дуч келасиз?

а) инглиз тилида оғзаки нутқ ҳисобланган – гапириш ва тинглаб тушунишда;

б) инглиз тилида ёзма нутқ ҳисобланган – ўқиш ва ёзувда;

в) инглиз тили материални таржима қилишда.

5. Инглиз тили дарсларида нималарни ўргандингиз?

а) инглиз тилида луғат ёрдамида ёки луғатсиз ўқишни;

б) инглиз тилида гапиришни;

в) инглизча грамматик ва лексик материалларни.

3-илова

**Лексик компетенцияни ривожлантирувчи машқлардан
намуналар**

Zebo's Lesson Plan: What do you look like?

Name: Zebo

Country: Uzbekistan

Grade (Age): G5 (11)

Class Size: Medium

Thematic Unit Plan: What do you look like?

Lesson 1: [Parts of the body: His hair is short and curly] –
Students learn parts of the body and adjectives to caption them. Besides they learn an ESL song “She is tall”.

Lesson 2: [Shapes: He is tall and thin] – Students learn the shapes of the body parts, e.g., how to describe their family members, Read a text about family description.

Lesson 3: [Colors: My robot has] – Students learn colors of eyes, hair, face. Learners draw a picture of a person via listening the description.

Lesson 4: [Sizes: My family is...] – Students learn how to say family size, e.g., my family is big, small, How to ask question about the size of the family.

Shapes: He is tall and thin

1. **Student profile:** Grade 5 Elementary level of English proficiency (CEFR A1-A2) 15 students.
2. **Skills to be emphasized:** Listening, speaking, reading.
3. **Language focus:** Grammar and vocabulary.
4. **Objectives:** By the end of this lesson, students will be able to (SWBAT): * Ask and answer questions to describe their family members.
5. **Materials:**
  - ✓ laptop,
  - ✓ speakers,
  - ✓ mp3 file of the song,
  - ✓ photos,
  - ✓ vocabulary flashcards,
  - ✓ pictures of family,
  - ✓ whiteboard,
  - ✓ color markers,

Steps of the lesson

[Describe each step of the lesson. You can use your school's lesson plan format or use the recommended steps below]

Warm up: IMPROVEMENT #1:

ESL Song. She's Tall Describing People

Students watch, sing and dance to the song with T-r. The song introduces vocabulary about the physical appearance of people.

Presentation: Activate student's schemata (5 min)

- T-r shows pupils her family photo and present to pupil's family members.
- Asks students to say any words they know to describe people on the photo
- gives some examples if needed:

He is tall, He has short hair. Baby girl is short, She is happy

- T-r writes pupil ideas on the board.

Practice: Student-student interaction

Find someone who..? Pupils will ask one classmate one question and the answer is written in the box. After a mutual interview exchange, pupils can move on to find another classmate to speak with. When the chart is filled pupils share the information they collected. Finally, elicit any especially interesting information your learners may have discovered.

FIND SOMEONE WHO.....?

	Find someone who...	Classmate's name
1	IMPROVEMENT #2...has short (black) hair? (black)	
2	IMPROVEMENT #3...has wavy (white) hair?	
3	...has curly hair?	
4	...has long straight hair?	
5	...is tall?	
6	...is short?	
7	...has short hair?	
8	...has long hair?	
9	...is thin?	
10	...is plump?	

Black and white (colors) vocabularies for the next topic

Application: IMPROVEMENT #4: Students write a description of a given photo and have presentation.

	
---	--

Wrap up IMPROVEMENT #5: Teacher asks students question about their classmates' appearance. For example: Who is tall in the class? Who is round faced? Who is thin faced?

Follow up IMPROVEMENT #6: Students make a family album. In the album they draw or stick the photos of family members, to the opposite page they should describe them with new vocabulary

Learning Environment Profile

Name: Zebo

Country: Uzbekistan

Grade (Age): 5(10-11)

Class Size: Medium class

Part A. Student Profile

In the task 4 “**A Day in My Life**” my university classes and students were described. I teach to my students how to teach literature to young or very young learners there. And I also mentioned that I am an independent researcher at NamSU (Namangan state university) and my work related to teaching English to young learners specially for the grade 5 students, in this case three times a week I visit school № 31 to have a class with the group 5A.

There are 20 students per class aged 10 to 11, 12 of them are girls the others are male students with the level A1-A2. I meet my students 3 times a week, classes are 45 minutes long. All of my students have 4 year of

experience of English. They only speak English during English lessons but outside they watch cartoons films at home as it is the part of their home assignments, some of them takes extra courses after school to improve their knowledge of English.

Part B. Classroom Analysis

The school that I am conducting my research is a bit old but repaired. My English class has modern chairs, board in front and desks, there is a bookshelf back of the class, on the wall one can see colorful visual aids like illustrated posters, word walls, pictures associated to English grammar and vocabulary to incorporate into lessons. Atmosphere is good enough as there two big windows with lots of natural flowers. But the room is a bit narrow to move for 20 students to do group activities so I have to change the position of the chairs often.

All students are provided with the course book called “Fly High” in the beginning of an academic year by the school library. They do not have any supplementary resources given by school therefore; I myself prepare additional sources and handouts to use in the class and bring realia I mean authentic materials to have my classes more interesting.

Talking about the technology English classroom is equipped with medium size TV, carryable projector and, a speaker but the teacher should bring her laptop herself. We do not have an internet access or Wi-Fi zone in the school building.

Part C. Textbook Analysis

1. There are following activities in the textbook of the students: 1) each unit is started with a song related to the unit to enhance vocabulary, grammar and listening 2) writing is given with activities such as continue the writing using words given 3) short reading texts and matching task give an opportunity to students improve their reading comprehension and lexis about the topic, 4) speaking part is illustrated with colorful photos or pictures to caption and stories to tell in appropriate order. 5) At the end of each page there is a reminder about grammar rules.
2. There is a CD included with a textbook as a supplementary material as each unit has listening activities.

3. About this part my idea is positive enough. Activities are suitable for the age and the level of students. They are short and quickly moved activity to activity and each lasts 5 to 10 minutes. Besides there is a balance between activities as there all four skills are combined and considered to children's learning styles.
4. The student's book has a teacher's book as well and it has a clear instruction for each activity besides additional exercises to use in the class. There ready worksheets, cards and empty blanks to cut. Advises for teachers also provided to work with low level students.
5. Yes it represents different cultures and people as there photos of people around the world, texts related to various holidays of the countries.

LESSON 2 I have two sisters.

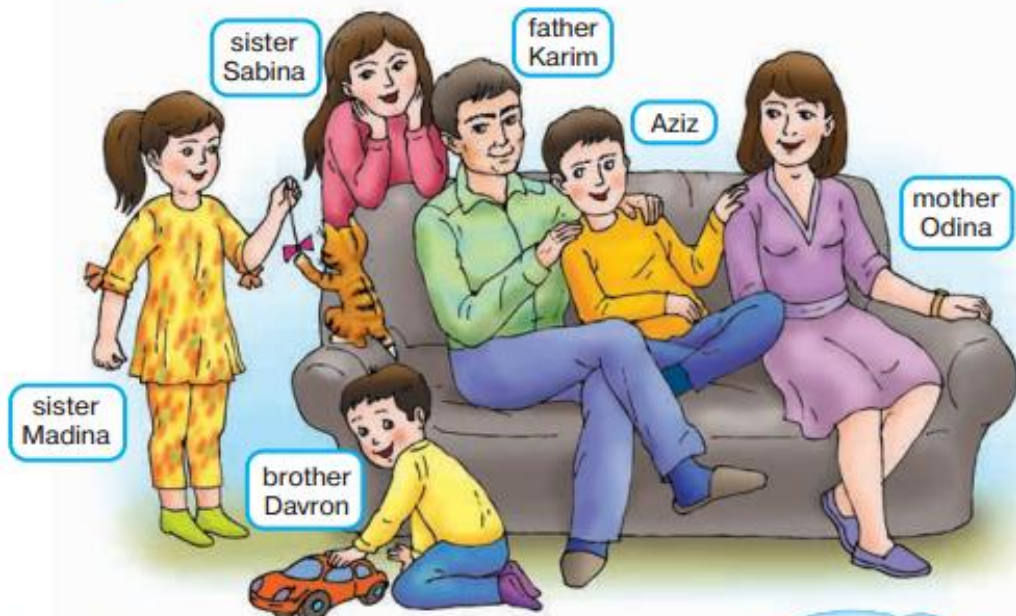
1 Sing the song.

2 Play "I have a sister. Her name's Kamila."

e.g. I have a sister. Her name's Kamila. I have a brother. His name's Kamol.

3a Read and complete.

Our family is big. My father's name is Karim. My mother's name is Odina. I have two sisters and one brother. My elder sister Sabina is a student at medical college. She wants to be a nurse. My brother Davron and sister Madina go to the kindergarten. They are twins. They cannot read and write. They can count. They are very good at counting. We have a cat Snowball. Snowball's favourite food is fish.

3b Work in pairs. Point and say.

son
daughter

1 Sing the song.

2 Play "My uncle's from Termez".

3a Look, read and match.

e.g. **A:** My uncle's from Termez.
B: My uncle's from Nukus.

Hello,
My name's Mary. I'm 11 years old. I live in London, the capital of England.
My hobbies are: playing the piano, listening to music and reading books.
My favourite sport is football.
My favourite subject is maths.
Please write to me,
mary.black@yahoo.co.uk

(a)

Hi,
My name's Harry. I'm 11. I'm from Germany.
My hobbies are: playing the guitar, watching TV, playing chess
and computer games.
My favourite sports are: hockey and basketball.
My favourite subjects are music and PE.
Please write to me,
harry.brown11@hotmail.com

(b)

Hi,
My name's Sara. I'm 12. I live in a small village in France.
My hobbies are: riding a bike, listening to music, drawing and watching TV.
My favourite sports are: volleyball and football. My favourite subject is
maths.
Please write to me,
sarawinter12@gmail.com

(c)

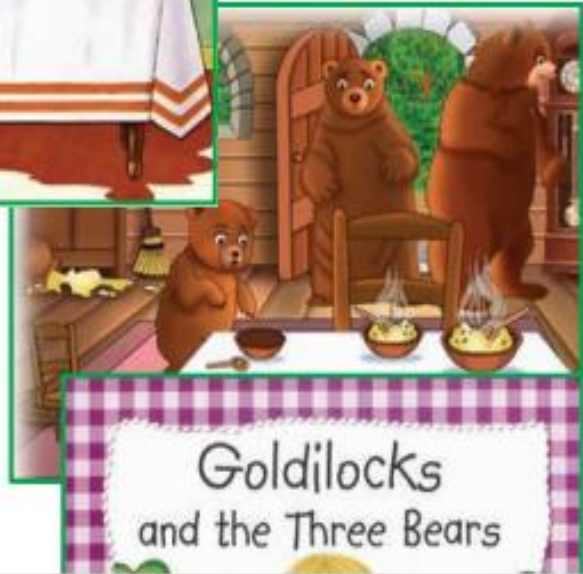
1 Listen and repeat.

2a Look and write the words.

2b Play "Ball".

3a Look and say.

a dresser, a chair, a table,
a fridge, a bed, a cooker, a mirror,
a blanket, a computer, a pillow,
a rug

Илмий нашр

Ботирова Зебо Хакимжон қизи

**УМУМТАЪЛИМ МАКТАБИ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ
ИНГЛИЗ ТИЛИДА ЛЕКСИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ**

Монография

Муҳаррир: Алишер ЖЎРАЕВ.
Техник муҳаррир: Никита ТИХОНОВ.
Мусахҳих: Мадина МАМАЖОНОВА.

Теришга берилди 16.09.2023 йил.
Босишга рухсат этилди 12.10.2023 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆. Ҳажми 9,75 босма табок.
Times New Roman гарнитураси. Офсет усулида босилди.
Адади 100 нусха. Баҳоси келишилган нарҳда.

«USMON NOSIR MEDIA» нашриёти.
Наманган шаҳри, Навоий кўчаси, 36.
Нашриёт тасдиқнома рақами: 1743
2020 йил 30 сентябрда берилган.
Тел.: +998-93-050-28-72.

“UAS” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Манзил: Наманган шаҳри, Навоий кўчаси, 72-уй.